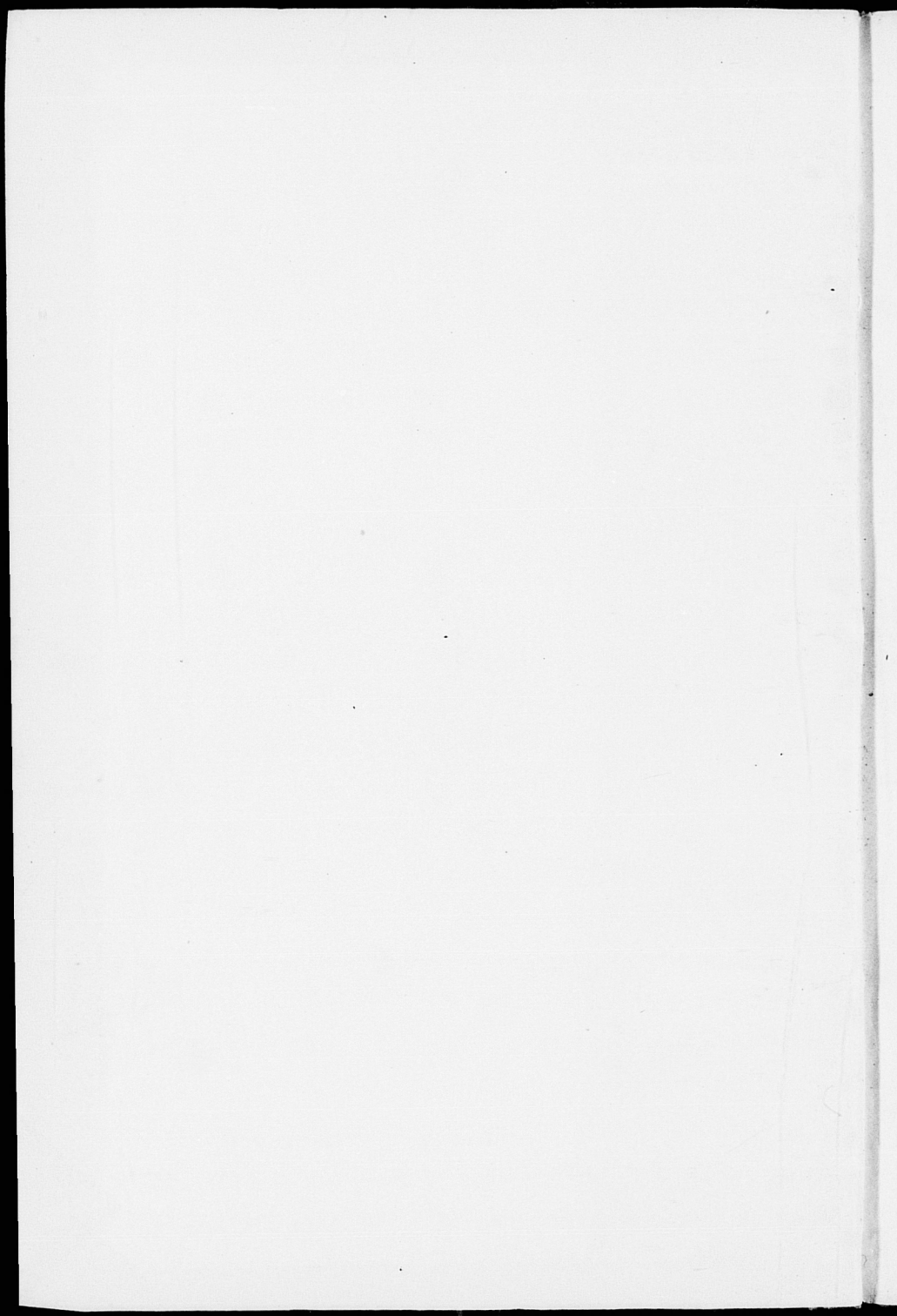
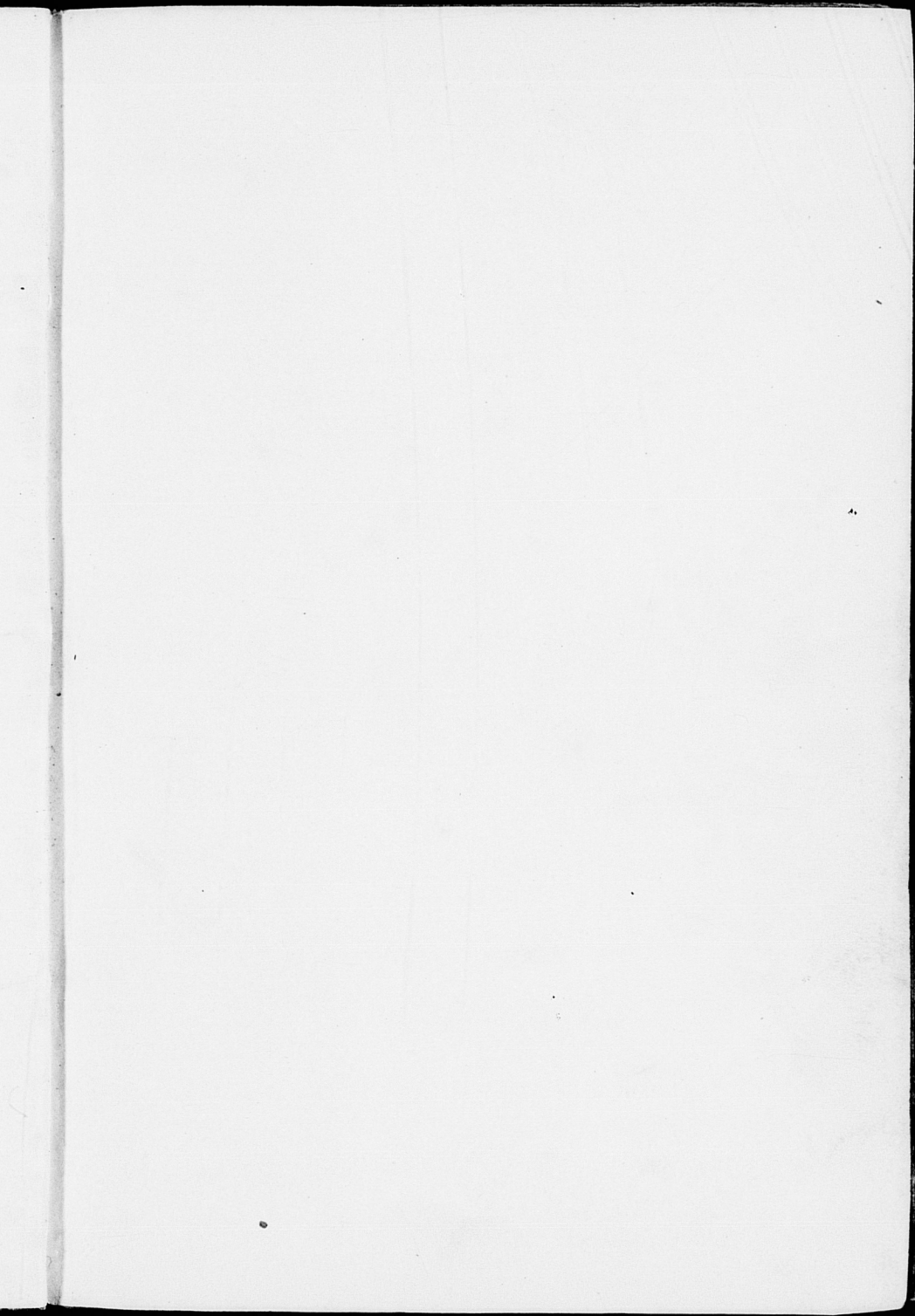

Vak 140

188

Verdyg. de Rome. Seneca. Pelopon. oorlog. Alexander. de Grote
Rom. hist. de Grieken. Vak 140
188

GESCHIEDENIS

DER GRIEKEN EN ROMEINEN,

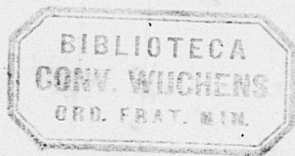
VOOR GYMNASIA EN HOOGERE-BURGERSCHOLEN.

LEIDDRAAD BIJ DE BEHANDELING DER OUDE GESCHIEDENIS,

DOOR

DR. P. C. MARGADANT,

LEERAAR AAN HET GYMNASIUM TE 'S GRAVENHAGE.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1886.

.....

Stoomdrukkerij van J. B. Wolters.

.....

VOORBERICHT.

Meermalen gedurende de laatste jaren, tijdens welke het onderwijs in de Oude Geschiedenis in de eerste klasse van ons Gymnasium door mij werd gegeven, kwam de gedachte bij mij op, door het uitgeven eener handleiding het dicteeren uit te halen en den leerlingen de zaak zoodoende gemakkelijker te maken.

Bij het samenstellen daarvan heb ik mij steeds zooveel mogelijk gehouden aan de waarheid, van welke, dunkt mij, iedereen moet doordrongen zijn, wien de eervolle taak van het geven van onderwijs is opgelegd, n.l. dat men „het beste wat men weten kan” niet alleen „mag”, maar wel degelijk *moet* mededeelen, mits slechts in eenen vorm, die bevattelijk is voor hen, aan wie het onderwijs moet ten goede komen. Goed onderwijs in geschiedenis is nu, naar ik althans meen, niet te geven, zonder veel vertellen; meermalen is mij gebleken dat door jongens op den duur nog meer onthouden wordt van eene eenvoudige, bevattelijke, mondelinge mededeeling, dan van wat zij moeten opschrijven en van buiten leeren. Op sommige bladzijden van mijn

boekje zijn enkele regels tusschen twee haakjes geplaatst (zooals b.v. op blz. 10), waaruit de docent aanleiding kan nemen te vertellen, bovendien is hier en daar menige phrase met voordacht door mij zóó gekozen, dat een eenigszins schrandere jongen opheldering zal vragen, en er dus voor verdere mondelinge uitbreiding weder ruimschoots gelegenheid is.

Dat ik alleen de geschiedenis der Grieken en Romeinen heb behandeld, vindt zijne verklaring in mijne meening, dat de geschiedenis van de andere volken der oudheid, althans voor gymnasiaal onderwijs, alleen in zooverre van belang is, als zij met de geschiedenis van Griekenland en Rome samenhangt, en men die dus het best daarmede in verband kan behandelen, zooals b.v. op blz. 23 is geschied.

Ik mag dit voorbericht niet eindigen, alvorens mijn welgemeenden dank te hebben gebracht aan mijn vriend en ambtgenoot Dr. TH. P. H. VAN AALST, die mij bij het samenstellen van mijn boekje, welks proefbladen hij de goedheid heeft gehad met zorg na te zien, menige behartenswaardige opmerking heeft ten beste gegeven.

's GRAVENHAGE, Maart 1886.

Dr. P. C. MARGADANT.

A. GESCHIEDENIS DER GRIEKEN.

§ 1.

Aardrijkskundig overzicht van Griekenland.

Griekenland of *Hellas*, zooals de Grieken zelfen het land noemden, is het zuidelijk gedeelte van het zoogenaamde Balkan-schiereiland. Een aardrijkskundig overzicht van dat schiereiland laat zich het gemakkelijkst geven, wanneer wij achtereenvolgens beschouwen: *Noord-Griekenland*, *Midden-Griekenland*, *Peloponnesus* en de eilanden.

I. *Noord-Griekenland* bestaat uit *Epirus* en *Thessalië*, welke beide landschappen door het *Pindus-gebergte* gescheiden zijn.

a. *Epirus* is het kustland aan de Ionische zee. De naam die *vastland* beteekent heeft het van de eilandbewoners der Ionische zee gekregen. Het was een ruw bergland, door krijgshaftige volkeren bewoond, van welke sommigen eerst laat onder den invloed der grieksche beschaving zijn gekomen. In het midden lag *Dodona* waar het oudste, aan den oppergod *Zeus* gewijde grieksche orakel was.

b. *Thessalië*, eenmaal een door bergen ingesloten meer; in het oosten vond men de bergen *Ossa*, *Pelion* en *Olympus* (komt voor in de mythe der Giganten) alwaar de Griek zich de verblijfplaats zijner meeste goden dacht. Tusschen den *Olympus* en de *Ossa* lag het liefelijke dal *Tempe*, waardoor de *Peneüs* de grootste rivier van *Thessalië* stroomde. De voornaamste steden in dit landschap waren *Larissa* aan den *Peneüs*, *Pharsälus* (48 v. Chr.), *Lamia*, dat na den dood

S. MARGADANT, Grieken en Romeinen.

Chronon (322) *Thessalië*. *Pharsalus* met de *Cynusce*. *Chalae* (3658) *Phily* (197)

Tempe is neutrum plur. (Griekisch *Τεμπή*)

(Firestone.)

Opheya, m. d. che } Sono
gualtrische }
exolische }

b. *Boeotië*, een veel vruchtbaarder land dan *Attica*; op de grens van beide landschappen lag de berg *Cithaeron*. Staatkundig was Boeotië eene vereeniging van een aantal steden, de voornaamste van die steden was *Thebe* met den burcht *Cadmea*. In den loop der grieksche geschiedenis is Boeotië dikwijls het tooneel geweest van de oorlogen die de grieksche staten onderling voerden: vele plaatsen herinneren dan ook aan veldslagen: b.v. *Plataeae* (479 v. Chr.), *Coronea* (447 en 394 v. Chr.), *Leuctra* (371 v. Chr.), *Chaeronea* (338 v. Chr.) en nog meer anderen.

Nog verdient in Phocis vermelding de stad *Elatea* in het N.O.
door Philippus van Macedonië ingenomen in 338 v. Chr.

e. *Locris*. Men onderscheidt drie staten van dien naam, één in de nabijheid van het *Oeta*-gebergte en den *Thermopylae*-pas (480 v. Chr.), één ten N. van *Phocis* en *Boeotië* en één aan de Corinthische golf, waarin de havenstad *Naupactus* (thans *Lepanto*) gelegen was.

f. *Aetolië* en g. *Acarnanië*. Deze beide westelijk gelegen landschappen van Midden-Griekenland, door woeste en krijgs-

haftige volken bewoond, worden in de grieksche geschiedenis slechts weinig vermeld, omdat zij althans in het bloeitijdperk daarvan geen rol hebben gespeeld. De rivier die deze beide landschappen scheidde, heette de *Achelous*. In *Acaranië* was het voorgebergte *Actium* bekend door den zeelag in 31 v. Chr.

h. *Megaris* met de stad *Megara*, een klein ten N. van den *isthmus* of landengte van *Corinthe* gelegen landschap. Over deze landengte tusschen de *Corinthische* en *Saronische* zeeboezems kwam men in: *Geranië* *gebergte* *van van Pantele*

III. *Peloponnesus* (d. i. het eiland van *Pelops*, thans *Morea* *Berg van thans* *Pyrenen thans* *Cyblaria* *Panthemion* *Pamoni* *geheeten*). Dit schiereiland „met zijn plataanbladvorm” is aan de vier zijden door de zee begrensd en zeer bergachtig. Het geheel in het midden gelegen hoogland *Arcadië* is rondom door bergen omgeven, die zich naar het oosten en zuiden vertakken. De meest bekende diër in zuidelijke richting loopende vertakkingen is de *Taygētus*, die de landschappen *Messenie* en *Laconica* scheidt. In de bergen van *Arcadië* ontspringen ook de meest bekende rivieren van het schiereiland, zooals de *Alpheus*, die in westelijke, en in *Laconica* de *Eurōtas* die in zuidelijke richting stroomt. Het landschap *Arcadië* zelf doet ons in vele opzichten denken aan een ander bergland in Europa, n.l. aan *Zwitserland*. Even als de Zwitsers verhuurden deze bergbewoners zich gaarne als huursoldaten en was hun land ingedeeld in kantons. Deze kantons van *Arcadië* waren staatkundig geheel gescheiden. *Epaminondas* de thebaansche veldheer, die in 362 v. Chr. in den veldslag van *Mantineia* gesneuveld is, heeft wel getracht *Arcadië* staatkundig één geheel te maken, ten einde in *Peloponnesus* tot tegenwicht tegen *Sparta* te kunnen dienen, maar deze eenheid is slechts van zeer korten duur geweest.

De voornaamste steden in *Arcadië* waren, *Mantineia* (362 v. Chr.) en *Tegæa*. Door den invloed van *Epaminondas* is gesticht *Megalopolis* (de groote stad), die tót hoofdstad moest dienen van het vereenigd *Arcadië*. *en 415*

De verdere landschappen in *Peloponnesus* zijn:

a. *Achaje* aan de *corinthische* golf, met de steden *Aegium* en *Patrae* thans *Patras* geheeten.

b. *Argolis*, met de hoofdstad *Argos* en de verder nog uit den

a. d. *Inachos* met de haven van *Nauplia*

Getal van Agamemnon

voorhistorischen tijd dagteekenende steden *Mycenae* en *Tiryns*. De meest bekende zeeplaatsen zijn *Epidaurus* en *Troezen*. In dit landschap zijn opgravingen gedaan door Dr. Schliemann, welke een aantal voorwerpen aan het licht hebben gebracht die uit een tijd dagteekenen, waaromtrent ons historische gegevens ontbreken.

N. v. Laconica. *Laconica*, het zuidelijkste landschap, dat uitloopt in twee landtongen en kapen, *Malea* en *Taenarum* (thans kaap *Matapan*.) De hoofdstad was *Sparta* of *Lacedaemon* aan den *Eurōtas*. Ten Z. de laconische golf. *Amyclae* *Stapel van Tindareus en Leda*

d. *Messenie*, een zeer vruchtbaar land, bekend door zijne oorlogen met *Sparta*. De oude bergvesting *Ithome* diende als burcht voor de stad *Messene*, die later op raad van *Epaminondas* gebouwd is. Aan de zee kust lag *Pylos* (thans *Navarino*) en daar tegenover het eilandje *Sphacteria* (425 v. Chr.). Ten Z. de messenische golf. *Pylos* *Stapel van Tindareus en Leda*

Elis, een land met een zeer vruchtbaren bodem. De hoofdstad was *Elis* aan den *Peneus*; verreweg de meest bekende plaats was *Olympia* aan den *Alpheus*, waar alle vier jaren de beroemde spelen werden gehouden, en waar zich de prachtige tempel van den god *Zeus* bevond met het wereldberoemde beeld door den atheenschen beeldhouwer *Phidias* vervaardigd. *Pylos* *Stapel van Tindareus en Leda*

Nog verdienen vermeld te worden in het noorden van het schiereiland het gebied van de stad *Sicyon* en dat van *Corinthe*.

IV. De Grieksche eilanden.

De meest belangrijke eilanden in de *Ionische* zee zijn:

Corcyra, later door *Corinthiërs* gekoloniseerd, een aanlegplaats voor schepen op hun tocht van *Griekenland* naar *Italië*.

Ithaca, het uit de *Homerische* gedichten bekende eiland waar *Odysseus* koning was.

Cephalonia.

Cythera, ten Z. van *Laconica*, eene kolonie der *Phoeniciërs*.

Creta (thans *Candia*). Dit zeer bergachtige eiland bezit drie berggroepen, waarvan de middelste *Ida* heet. Reeds in voorhistorischen tijd had het een hoogen trap van beschaving bereikt; de naam *Minos* die ons uit dien tijd is overgeleverd wijst op een tijdperk van phoenicische heerschappij. Het bezat vele havens en

Costume

inhammen die het tot een gewenschte schuilplaats voor zeeroovers maakten. De meest bekende stad was *Cnossus* met het *Labyrinth*. *Soekhof*
Cyprus, evenzeer een oude nederzetting der Phoeniciërs. *Cyrum, Salamis*,
Rhodus (het rozeneiland), later eene nederzetting der Doriërs.

Dit eiland heeft een ongekenen bloei, ook op het gebied van kunsten en wetenschappen genoten in den tijd na Alexander den Groote, toen bijna alle andere grieksche Staten reeds lang in verval waren geraakt.

In de *Aegeïsche* zee vinden wij aan de oostkust van Midden-Griekenland het vruchtbare eiland *Euboea* door eene nauwe zee-
Euboea
Clytha
van
de
Don.
Cyprus
 engte, den *Euripus*, van het vaste land gescheiden. De meest bekende steden waren *Chalcis* en *Eretria*, de N.O. spits heette *Artemisium* (480 v. Chr.). Ten zuiden van *Attica* lag het eiland *Aegina*, als zeemogendheid, langen tijd Athene's meest geduchte vijandin. *tot 456. In t. L. v. Perist. v. v. v. Salamis*

De *Cycladen* groep, aldus genoemd omdat zij in een kring geacht werden te liggen rondom het eiland *Delos*, dat door de Grieken beschouwd werd als de geboorteplaats van den god *Apollo* en de godin *Artemis*, en als zoodanig het godsdienstig middelpunt was van den *Ionischen* stam. Tot deze eilanden-groep behoorden verder: *Paros*, bekend om zijn marmer, *Andros*, *Naxos* (wijnbouw), *Melos* (thans *Milo*) (416 v. Chr.).

De *Sporaden* (verspreid liggende eilanden): *Thasos*, *Lemnos* (zeer vulkanisch eiland), *Lesbos* met de hoofdstad *Mytilene*, *Chios*, een vruchtbaar, vooral door zijn wijnbouw bekend eiland, *Samos*, *Cos*, *Scyros*, later door atheensche kolonisten bewoond.

Cos (Julis), *Cythera*, *Seriphos*, *Liphnos*, *Paros*, *Naxos*, *Myconos*, *Delos*, *Rhodes*, *Tenbos*, *Anchros*.
 § 2.

De oudste bevolking van Griekenland. — Heldentijd.

Het grieksche volk behoorde tot de groote *Arische* of *Indo-Germaansche* volkengroep en was verwant aan de stammen die Italië hebben bevolkt. Dit blijkt o. a. nog uit de verwantschap der talen. Met zekerheid kan omtrent de oudste bevolking van Griekenland en de wijze waarop zij in dat land is gekomen niets

Dionysus = Bacchus.

Labrous from Rogers in 1867, and in 1868
was 20 yrs. older than the Canadian.
containing

It is our new stem of plenty / in armor / . Second hand -

9. *Impatiens*
 (Phoeni-
 cene)
 Die Infusoren von
 die Säge
 Larve ist uns
 das - - -

Konfession
de Doone
rekerverhu
zing

stamheld Hellen dienen, dien men op zijne beurt in de over-
deelen van het rijk. Overgeleveren van den
grieken zondeloos. Hellen

C. J. Rutten I.

Liv. en Achaïe

De naam van de Grieken is afkomstig van de Griekische taal. De naam van de Grieken is afkomstig van de Griekische taal. De naam van de Grieken is afkomstig van de Griekische taal.

Welken naam dragt, wien hy op de thron gezakte en later kon sijn eens vernood werd.

levering drie zonen gaf. Van die zonen van Hellen, zouden de griekische stammen die in historischen tijd het land bevolkten: *Doriers en Aeoliërs, Ioniers en Achaeërs* afstammen. Den naam van Grieken waarmede wij het volk noemen, hebben wij aan de Romeinen ontleend. *Priest. eigenlijk een groot volk, stem in Phrygië. Een by nu met anderen in aanraking kwamen.* Toen nu allengs beschaving zich begon te verbreiden onder die bewoners van Griekenland, trad er een overgangstijdperk in. De griekische overleveringen verhalen ons in dat tijdperk van eenige „heldhaftige typen”, die door krijgstochten of andere belangrijke daden veel van zich hebben doen spreken. Vandaar dat dit tijdperk gewoonlijk de heldentijd of die der *Achaeërs* wordt genoemd. *ook in de ruymten van de heldentijdperk.*

Met jaartallen kan hier nog niets zekers worden opgegeven, wel stelden de Grieken de groote gebeurtenissen uit dien heldentijd op hunne wijze chronologisch vast, maar historische zekerheid hebben deze jaartallen in het minst niet.

Wij vernemen uit de griekische sagen veel omtrent de lotgevallen en daden van *Heracles* (*Hercules*), *Theseus* en *Oedipus*, den tocht der *Argovaarders* naar *Colchis* aan de Zwarte zee, de onderneming der zeven vorsten tegen Thebe en het beleg van *Ilium* of *Troje*, eene stad op de westkust van Klein-Azië. Omtrent dit laatste wapenfeit vinden wij veel vermeld in de beide *Homerische heldendichten*, de *Ilias* en de *Odyssea*. *Minerwin Colchis Athene.* *Alcholastru*

Deze beide oude gedenkteekenen der griekische letterkunde zijn waarschijnlijk niet door één persoon vervaardigd en hebben geene waarde als geschiedverhaal. Belangrijk zijn zij echter om ons een beeld te geven van de toestanden in de tijden waaruit die verschillende zangen dagteekenen, welke eeuwen lang in den mond des volks hebben voortgeleefd, alvorens zij zijn verzameld en opgeschreven.

Wij zien n.l. uit die gedichten, dat in de 10 en 9de eeuw v. Chr. het koningschap in Griekenland de algemeen in zwang zijnde regeeringsvorm was. De koning bezat zijne macht als de daartoe door de godheid aangewezen persoon, en had om zich heen een aantal bejaarde lieden, die zijn raad uitmaakten, terwijl het volk niets te zeggen had. De handel, ruilhandel met

antichroom

vee als betaalmiddel, werd gedreven door de Phoeniciërs. Sporen van ruwe zeden, moord en roof, komen nog veelvuldig voor op den naasten bloedverwant van den verslagene rustte de plicht zijn dood te wreken (bloedwraak). Van slavernij vinden wij weinig melding gemaakt; opmerkelijk is het echter dat in die min beschaaftde tijden de achting voor de vrouwen veel grooter is dan bij de latere Grieken, vooral bij de Atheners. *Alfred*

§ 3.

De Dorische volksverhuizing en hare gevolgen.

Na den trojaanschen oorlog had er in Griekenland eene groote omkeering plaats tengevolge van volksverhuizingen; vroeger namen aan dat zij ongeveer 60 jaren na de inneming van Troje had plaats gegrepen, dus ongeveer 1124 v. Chr.; het is echter vrij zeker dat zij eerst later is begonnen, waarschijnlijk ongeveer 1050—1000 v. Chr. Zekerheid hebben echter deze jaartallen niet.

Men neemt aan dat die volksverhuizing zich aldus heeft toegedragen: De Thessaliërs bezetten de landstreek aan den Penëus en den Pindus, die voortaan naar hen werd genoemd, en de bevolking die zij daar vonden, werd deels verdreven, deels schat-

plichtig gemaakt (*Penesten*). Een deel der uitgewekene stammen ging naar *Boeotie*; een ander, het geharde herders- en jagersvolk der Doriërs, zette zich eerst in het naar hen genoemde landje *Doris*, aan den voet van het *Oeta*-gebergte neder.

Onder leiding van aanvoerders die zich afstammelingen van *Heracles* (*Hercules*) noemden, trokken die Doriërs later het smalste gedeelte van de corinthische golf over naar *Peloponnesus*, die zij langzamerhand geheel veroverden, behalve *Arcadie* dat zijne oude *Pelasgische* bewoners behield en *Achaje* („de terugkomst der *Herachiden*”).

Dit zegvierend binnenrukken van de Doriërs in Peloponnesus bracht ook daar groote veranderingen te weeg. De *Ionische* bevolking van de landen aan de noordkust werd opgejaagd door de *Achajers*, die op hunne beurt voor de Doriërs hadden moeten

die land niet eerst bezet door andere, Ionische stammen die door de uitbuiting van den Peloponnesus de haer land eerst bezet werden, waarna het land dan ook achtereis gelykend werd.

Η τὴν Ἰταλικὴν καὶ τὴν Ἰωνικὴν

De groote haren / in armer / de groote haren / in armer / de groote haren / in armer

Trojaanschen oorlog / in armer / de groote haren / in armer / de groote haren / in armer

vluchten. De *Ioniers* begaven zich het eerst naar *Attica*, maar dit kleine land kon al de vluchtelingen niet bevatten, en zoo kwam het dat de *Ioniers* overstaken naar de eilanden en de kusten van Klein-Azië. Ook op *Attica* waagden de *Doriërs* na hunne veroveringen in *Peloponnesus* een aanval (sage van koning *Codrus*). Deze verhuizingen gaven in het algemeen aanleiding tot het koloniseeren van de kusten van Klein-Azië.

Na die volksverhuizingen bestaan de grieksche staten, zooals men die in historischen tijd vindt. *Eén rijk* heeft *Griekenland* nooit uitgemaakt; in tijden van dreigend gevaar, zooals b.v. tijdens de perzische oorlogen, sloegen de meeste grieksche staten de handen wel is waar ineen, omdat zij inzagen dat zij dan door samenwerking iets zouden beteekenen, maar het land was overigens verdeeld in een groot aantal kleine staatjes. Staat en stad is in het Grieksch gelijklopend (*polis*). Bij elke stad bestond het streven naar staatkundige zelfstandigheid (*autonomie*). Dikwijls vertrouwden kleinere staten zich toe aan de leiding van een machtiger staat, die dan het bestuur der bondsaangelegenheden had (*hegemonie*). Zelfs heeft *Athene* in zijn bloeitijdperk (5de eeuw voor Chr.) getracht een rijk te stichten, maar weldra hadden de onderworpen staten berouw en deed *Sparta's* naijver de poging mislukken. Bij den vrede van *Antalcidas* in 387 v. Chr. namen als beginsel aan, dat voortaan iedere staat *autonoom* zou zijn, maar deze zelfstandigheid leidde niet tot vrijheid, maar tot eene algemeene verzwakking dier vrije staten, die den weg voor de macedonische overheersching heeft gebaad.

De voornaamste oorzaken der reeds boven vermelde kolonisatie waren overbevolking en burgeroorlog. In alle grieksche staten n.l. behalve in *Sparta* had het koningschap in de helft der 8ste eeuw ongeveer moeten plaats maken voor eene adelsheerschappij (*aristocratie*, *oligarchie*). Deze adel onderdrukte het volk, waarbij dan dikwijls een edelman, in twist met zijne partijgenooten, steun zocht; kon hij dit voor zich winnen, dan werd hij *tyran*. Een *tyran* in den griekschen zin van het woord is een onwettig heerscher, iemand die met een eenhoofdig gezag bekleed is in eenen staat die vroeger eene republiek was. Deze benaming komt omtrent 700 v. Chr. het eerst voor in Klein-Azië en op de grieksche eilanden.

hegemonie komt van ἡγεμὸν - ἡγεῖσθαι

natuurlijke ijdelheid van toen
karakter van 't volk.

R.v. Pergunder v. Cornthe (1600), Piristras (Athene) + 330
Gelon (Syracuse) Hiero (Syracuse) + 500

De meesten van die tyrannen waren hoogst ontwikkelde, pracht-lievende menschen, in wie kunsten en wetenschappen dikwijls machtige beschermers vonden. Veelal echter moesten zij ondanks zich zelven overgaan tot geldafpersingen, om huurtroepen in dienst te houden, die hunne macht steunen en de tegenpartij in bedwang houden moesten; de hoofden dier tegenpartij waren in ballingschap.

[De bovengenoemde opeenvolgende regeeringsvormen der grieksche staten en de positie van een tyran zijn b.v. goed na te gaan in de geschiedenis van Athene].

Wanneer er nu in een staat burgertwist was ontstaan en men vroeg raad b.v. aan het orakel, dan wees dat steeds op kolonisatie. De koloniën stonden met de moederstad in eene betrekking, die men het best vergelijken kan met die van volwassen kinderen tot hunne ouders. De zeden en de gewoonten der moederstad vond men in de kolonie terug, oorlogen tegen de moederstad werden zooveel mogelijk vermeden, feesten die de moederstad vierde, ook in de kolonie herdacht.

De voornaamste grieksche koloniën waren:

a. In Klein-Azië: de ionische steden Miletus (495 v. Chr.) Ephesus, Colophon, Phocaea: die in de eerste tijden na de dorische volksverhuizing waren gekoloniseerd en Athene als moederstad beschouwden. De bewoners van Phocaea stichtten Massilia (Marseille) in Zuid-Gallië omstreeks 600; en later voor de Perzen uitwijkend Elea in Zuid-Italië; de aeolische steden Cyme en Smyrna; Halicarnassus eene oorspronkelijk dorische stad, bekend als de geboorteplaats van den geschiedschrijver Herodotus.

b. Aan den Hellespont, de Propontis (zee van Marmira) en de Zwarte zee (Pontus Euxinus): Abydos, en daartegenover Sestos, Lampsacus eene kolonie der Phocaeers, Calchedon en daartegenover Byzantium, beide gesticht door de Megarensers; Sinope eene nederzetting der Milesiërs, die een aantal steden in die streken hebben gebouwd, b.v. ook Olbia bij den mond van den Borysthenes (Dnjepr).

c. Op de kust van Thracië en Macedonië lagen: Abdera, eene stad wier bewoners den noodlottigen naam hadden van zeer dom te zijn; Amphipolis aan de mond van de Strymon; Cardessus (de schreurende)

drie landtongen van Chalcidice. 29m.
Pellene, Sithonia, Acte (Athos)

11

rivier den *Strymon*, eene atheensche kolonie. Op het tot Macedonië gerekende schiereiland *Chalcidice*, dat met drie landtongen in zee uitliep (kaap *Athos*) lag een aantal koloniën, van welke de meest bekende waren *Olynthus* en *Potidaea* (432 v. Chr.).

d. In *Beneden-Italië* en op *Sicilië* was een zeer groot aantal grieksche koloniën, zelfs werd *Beneden-Italië* Groot-Griekenland genoemd. Het waren veelal achaeïsche en dorische nederzettingen. De bekende stad *Syracuse* op *Sicilië* was eene kolonie der *Corinthisers* (735 v. Chr.).

Ook in *Africa*, *Spanje* en *Gallie* vond men grieksche koloniën, die allen een min of meer belangrijke rol in de geschiedenis hebben gespeeld.

Overst op de kunten van de Middelen.
zee vanden Grieksche nederzettingen
vandaan, dat de de welken gemaakt wordt
de Grieksche byentorff.

Iets over den godsdienst der Grieken en enkele nationale instellingen in verband daarmede.

Het geheele openbare en bijzondere leven der Grieken was met hunnen godsdienst nauw verbonden. Alle groote nationale instellingen, die bij het grieksche volk, hoezeer ook door verschil van tongval en zeden en door bloedige oorlogen dikwijls gescheiden, het bewustzijn levendig hielden, dat er toch een verband van eenheid bestond, wortelden in den godsdienst. Die godsdienst was voor een groot deel oorspronkelijk natuurdienst, later dacht men zich die natuurkrachten als personen, aan wien men wel een eeuwig voortbestaan maar toch ook menschelijke hartstochten en gewaarwordingen toeschreef.

De Grieken vereerden vele goden; sommigen dier goden werden overal vereerd, anderen slechts op enkele plaatsen; de Romeinen hebben later hunne goden met die der Grieken vereenzelvigd, vandaar dat bij ons dikwijls minder juist de romeinsche benamingen voor de grieksche godheden in gebruik zijn. Geen volk had meer feesten en godsdienstige plechtigheden dan het grieksche, zoowel in elken staat afzonderlijk, als nationale feesten die door het geheele volk werden gevierd. Van de feesten die

In iedelen die kon den dien en het versnuffende
volk, by eekam te houdde vrom, de taal, de god den
nationale spelen, de oratied.

H. perigen
E. H. H.

iv. H. H. H.
H. H. H.
vrom.

nationale
en lokale
godden.

elke staat afzonderlijk vierde, zal later de gelegenheid zijn te spreken, als de geschiedenis der beide voornaamste grieksche staten, *Sparta* en *Athene* behandeld wordt; hier is het echter de plaats iets mede te deelen over de nationale feesten.

Nergens werd de lichaamsoefening en de wedstrijd daarin hooger geacht dan bij de Grieken. Reeds in de oudste overblijfselen, der grieksche letterkunde, bij *Homerus* vinden wij er veelvuldig melding van gemaakt. In elke stad grepen die oefeningen plaats in de *palaestra* (worstelschool) en het *gymnasium*.

In die scholen werd de jeugd geoefend om zich op een der groote nationale spelen met anderen te kunnen meten. Onder die spelen zijn de beroemdste:

1°. de *Olympische* spelen, om de 4 jaren te *Olympia* in Elis gehouden, ter eere van den oppergod *Zeus*. Sedert 776 v. Chr. zijn de namen der overwinnaars opgeteekend, welke lijsten voor het meerendeel nog bewaard zijn. Later werd dit jaar als het begin eener tijdrekening gebruikt (*Olympiaden*).

2°. de *Pythische* spelen evenzeer om de vier jaren, telkens in het derde jaar eener *Olympiade*, te *Delphi* gehouden ter eere van *Apollo*. (6/10 000)

3°. de *Nemeische* spelen, ter eere van *Zeus* in het *Nemëa*-dal nabij de stad *Cleonae* in *Argolis*, om de twee jaren gevierd.

4°. de *Isthmische* spelen ter eere van den zee-god *Poseidon*, op de landengte (*isthmus*) van *Corinthe*, alle twee jaren gevierd.

* Op die spelen waren wedstrijden, b.v. in hardloopen, wagenmenen, springen, worstelen, vuistvechten en het werpen met de schijf (*discus*). Ook werden er letterkundige voordrachten gehouden door redenaars en wijsgeeren. Een krans van olijfbladeren was de prijs der overwinnaars, wier namen ten aanhoore van duizenden, vertegenwoordigers van geheel Griekenland, door een heraut werden uitgeroepen. De terugkeerende overwinnaars werden in hunne steden met groote geestdrift en eerbetoon ontvangen, en schoone hymnen zijn dikwerf ter hunner eere gedicht (*Pindarus*). (1711)

Eene andere nationale instelling van groot gewicht waren de *orakels*. Een orakel is eene plaats waar eene bepaalde godheid wordt vereerd, en waar door priesters voorspellingen op gezag van die godheid worden medegedeeld.

De oude Grieken
in arm er
den of pentelg
van den
aan den
in arm er
den of pentelg
van den
aan den

Er waren in de grieksche wereld vele orakels. Het oudste was dat van den god ^{Gode Dionysos} ~~Zeus~~ te *Dodona* in Epirus, waar uit het ruischen van den heiligen eik, later uit den klank van een koperen bekken werd geprofeteerd. Verreweg het beroemdste orakel was dat van Apollo te *Delphi*. De priesteres die hier de woorden of klanken uitte, welke de priesters verklaarden, heette *pythia*. Het delphische orakel was niet alleen in Griekenland, maar ook daarbuiten zeer geacht (koning Croesus) en was rijk door de vele geschenken die het uit dankbaarheid van vorsten en staten ontving. Herhaaldelijk is het in den loop der grieksche geschiedenis echter voorgekomen dat het orakel zich onder den invloed van hen die met de leiding er van belast waren partijdig betoonde, vandaar mede dat het in later tijd in achting daalde.

De tempel van Apollo te *Delphi* was ook het heiligdom en godsdienstig middelpunt der *Delphische amphictyonie*. *Amphictyonen* beteekent eigenlijk „omwoners”, maar werd later gebruikt van volken, die bij een gemeenschappelijk heiligdom, op bepaalde tijden bijeenkomen om te offeren en onderlinge aangelegenheden te bespreken. Van deze *amphictyonieën* was de delphische of ook wel *pythische* geheeten, de meest beroemde. Zij had als gemeenschappelijke heiligdommen oorspronkelijk eenen tempel aan Demeter, de godin van den akkerbouw gewijd, nabij de *Thermopylae*, en later ook een van Apollo te *Delphi*, die de voor naamste werd.

Tot dit overoude verbond behoorden twaalf stammen, die hoe zeer ook later op verschillende trappen van macht en aanzien staande, in deze vergadering toch geheel gelijke rechten hadden. Het doel van het bond was behalve de zorg der heiligdommen, het vaststellen en instandhouden van enkele beginselen van volkenrecht, zoo mocht men b.v. geene stad die tot het verbond behoorde tot den grond verwoesten, en van geene belegerde stad het water afsnijden. Tweemaal in elk jaar werden de bondsvergaderingen gehouden, in de lente en in den herfst, en telkens waarschijnlijk zoowel te *Delphi* als bij de *Thermopylae*. Ieder der twaalf tot het verbond behorende stammen, liet zich op deze vergaderingen vertegenwoordigen door twee afgevaardigden die stemrecht hadden, zoodat er dus 24 stemmen werden uitgebracht,

επομενισμοσ

W. H. C.
maar zond bovendien nog enkele anderen die slechts aan de beraadslagingen konden deelnemen zonder stemrecht. Wanneer een bondsstaat zich niet aan de uitspraken der vergadering onderwierp, werden hem geldboeten opgelegd, of hij werd uit het verbond gestooten. Bleef hij in gebreke die geldboete te betalen, dan werd er besloten een zoogenaamden „heiligen oorlog” tegen hem te voeren (356 v. Chr.). In lateren tijd werd ook deze instelling, die oorspronkelijk met heilzame en edele bedoelingen was opgericht, een staatkundig werktuig.

§ 5.

Indeeling der Grieksche geschiedenis.

Teneinde een overzicht der grieksche geschiedenis te verkrijgen, is het wenschelijk haar in eenige tijdperken te verdeelen. Wij nemen als zoodanig aan:

1ste tijdperk. Van de dorische volksverhuizing tot het begin der perzische oorlogen, ongeveer 500 v. Chr.

2de tijdperk. Griekenlands bloeitijd: van het begin der perzische oorlogen tot aan den peloponnesischen oorlog (500—431 v. Chr.).

3de tijdperk. De tijd van binnenlandsche oorlogen en van verval: van het begin van den peloponnesischen oorlog tot den veldslag van Chaeronea en den kort daarop gevolgden dood van koning Philippus (431 v. Chr.—338, 336 v. Chr.).

4de tijdperk. De tijd van de macedonische heerschappij over Griekenland, de oorlogen van Alexander den Groote en zijne opvolgers (*diadochen*), tot de onderwerping van Griekenland aan de Romeinen (336 v. Chr.—146 v. Chr.).

§ 6.

Sparta.

De dorische volksverhuizing bracht de Doriërs als heerschers in *Laconica*. In historischen tijd vinden wij in dat landschap drie soorten van bevolking.

1°. De *Spartiaten*, nakomelingen der dorische veroveraars. Zij bewoonden de hoofdstad *Sparta* of *Lacedaemon*, eene stad zonder muren, oorspronkelijk een legerkamp. Deze *Spartiaten* hielden zich bijna uitsluitend met jacht en lichaams oefeningen bezig.

2°. De ^{Perioiken}~~Perioiken~~, onderdanen der *Spartiaten*. Alle steden in het *Eurötas*-dal en alle zeesteden werden door hen bewoond. Zij dreven handel en werkten ook op het gebied van nijverheid. Hun was de verplichting opgelegd krijgsdienst te verrichten en schatting te betalen.

3°. De *Heloten*, lijfeigenen van den spartaanschen staat, afstammelingen van de voor-dorische bevolking van *Laconica*, en na de onderwerping van Messenië, ook Messeniërs. Aangezien zij lijfeigenen van den staat waren, konden zij door hunne heeren niet worden vrijgelaten en kon de staat b.v. in oorlogstijd, de diensten der *Heloten* vorderen. Zij werden hard behandeld en kwamen dikwijls in opstand tegen hunne onderdrukkers.

De wetgeving der Spartanen en de geheele inrichting van den staat werden door de nakomelingen beschouwd als instelling van Lycurgus; doch omtrent hem verkeeren wij zeer in het onzekere, zoowel wat zijn persoon als zijne instellingen betreft. In historischen tijd leeren wij de Spartanen kennen als dat krijgshaftige, geharde volk, waarbij de opvoeding der kinderen reeds van hunne vroege jeugd een voorwerp van staatszorg uitmaakte. Die zorg van den staat strekte zich echter niet alleen over de kinderen, maar ook over de volwassenen uit, aan wie het reizen en het verkeer met vreemdelingen verboden was. Teneinde dat

van Sparta te houden.

+ 800.
Zeker is reeds
in alle Spar-
tanen en
met hen ont-
leend aan de
afkomst van de
Spartanen
men is.

Procles

Eurippon

Aristodemus
en Eurythene
agis

16

verkeer met andere natiën tegen te gaan, hadden de Spartiaten (maar niet de *Perioiken*) een munt, die nergens elders gangbaar was. Bij de opvoeding werd vooral dit doel in het oog gehouden het volk te vormen tot eene weerbare, militaire natie. De geheele persoonlijkheid in Sparta, had slechts deze ééne beteekenis: een onderdeel te vormen van den staat; en de openbare en bijzondere levenswijze laat zich alleen daaruit verklaren, dat alle persoonlijke belangen moesten wijken voor, en zich voegen naar het staatsbelang. Aan het hoofd van den staat stonden twee koningen, wier waardigheid erfelijk was in twee geslachten, dat der *Agiaden* en der *Eurypontiden*. Volgens de overlevering stamden beide geslachten van den uit de mythologie bekenden heros *Heracles* af. Bij ontstentenis van mannelijke nakomelingen werd de naaste bloedverwant van den overleden koning tot opvolger gekozen. Oorspronkelijk hadden die koningen dezelfde macht, die wij in de oudste overblijfselen der grieksche letterkunde, in de *Homerische* gedichten, aan den koning vinden toegekend: zij waren opperpriesters, opperrechters en opperveldheeren; doch later werden hunne rechten in elk dezer drie opzichten zeer beperkt door de macht der *ephoren*, een uit vijf personen bestaand college, dat jaarlijks aftrad; een hunner was voorzitter en naar hem werd het jaar genoemd. In den alleroudsten tijd werden die *ephoren* door de koningen benoemd, later werden zij echter door het volk gekozen. Hunne macht was aanvankelijk slechts rechterlijk en administratief, later kregen zij een zeker opzicht over de zeden en de andere takken van bestuur en konden zij zelfs de koningen ter verantwoording roepen en handelend tegen hen optreden.

3^a Hun opzicht strekte zich uit over *perioiken* en *heloten*, ook schadelijken invloed van vreemdelingen in Sparta moesten zij weren.

Een lichaam dat in alle grieksche staten, waar een aristocratisch bestuur was, gevonden wordt, ontbrak ook in *Sparta* niet, n.l. de raad der ouden. In den historischen tijd bestond die raad uit 28 leden, waarbij nog de twee koningen kwamen. Aanzienlijke lieden die den leeftijd van 60 jaren moesten bereikt hebben, konden daarin gekozen worden; de keus geschiedde door het volk, de kandidaten voor eene opengevallen betrekking in dit lichaam verschenen achtereenvolgens in de volksvergadering; hij, bij wiens

Procles

Eurippon

Aristodemus
en

Eurythene

agis.

verschijning het luidste geschreeuw werd aangeheven, gold voor gekozen. Zij hadden hun ambt voor het leven en moesten voorat beraadslagen over zaken die aan de volksvergadering zouden worden voorgelegd, en tevens vormden zij met de koningen en de *ephoren* het hoogste regeeringslichaam en hadden rechtspraak over crimineele en staatkundige misdrijven. De volksvergadering tot welke ieder Spartiaat die den leeftijd van 30 jaren had bereikt, toegang had, besliste over oorlog en vrede en de andere buitenlandsche aangelegenheden en koos, zooals wij boven zagen, de leden van den raad der ouden en de *ephoren*.

Spoedig werd Sparta de machtigste staat van de geheele *Peloponnesus*. Zeer hebben daartoe medegewerkt de gelukkige oorlogen die het voerde met *Messenie*, in de tweede helft der achtste, en de tweede helft der zevende eeuw v. Chr.

Aan het einde van den eersten oorlog viel *Ithome*, van den tweeden *Ira* den Spartanen in handen. Volgens een verhaal zou in dezen tweeden oorlog de moed der Spartanen in den strijd zijn aangevuurd door de bezielende krijgsliederen van *Tyrtaeus*, die hun door de Atheners was gezonden. Een deel der *Messeniers* verliet het land en vestigde zich in de stad *Zankle* op Sicilië die in het vervolg naar hen *Messana* werd genoemd, de achtergeblevenen werden *Heloten*. Gelukkige oorlogen en verbonden met andere naburige staten hebben te weeg gebracht dat later *Laconica* de leidende staat, en *Sparta* de eigenlijke hoofdstad van een peloponnesisch verbond is geworden.

Attica het weinig vruchtbare landschap, waarvan *Athene* de hoofdstad was, had eene oppervlakte van nog geen 40 □ geogr. mijlen, en bestond oorspronkelijk uit een aantal gemeenten, die naar de overlevering door *Theseus* in voor-historischen tijd tot ééne polis waren vereenigd. Sinds dien tijd waren alle bewoners van *Attica* die het burgerrecht hadden Atheners. In den

bloetijd zijner geschiedenis had *Attica* een half miljoen inwoners, waaronder slechts ongeveer 100.000 vrije burgers waren. Ongeveer half zooveel vreemdelingen telde *Attica* onder zijne bevolking, lieden uit alle landen die zich ter wille hunner handelsbetrekkingen in *Athene* en vooral in de havenstad *Piraeus* hadden gevestigd, en de overigen waren slaven. Die slaven waren niet zooals in Sparta de nakomelingen van vroegere bewoners, maar evenzeer grootendeels buitenlanders; zij hadden met het oog op hun onderworpen toestand een zeer dragelijk lot, en konden in geval van mishandeling zelfs eischen aan een anderen meester te worden verkocht. De eigenlijke bevolking was van ionischen stam, zij beschouwden zich zelve als *autochthonen* (lett. uit den grond voortgekomen, van daar oorspronkelijke bewoners) en lieten zich bij vele gelegenheden, voornamelijk tegenover de Spartanen, daarop veel voorstaan.]

In den oudsten tijd vinden wij in *Attica* een koningschap, en verschillende koningsgeslachten hebben over het landschap geregeerd. Langzamerhand werd echter de macht van den adel (*eupatriden*) grooter, en beperkte de rechten des konings. De voornaamste van die beperkingen is wel die, welke omstreeks 752 v. Chr. plaats vond, toen men het ambt van den koning tot op een duur van tien jaren inkortte, ofschoon de waardigheids-bekleeders nog den naam van koning behielden. De erfopvolging van het regeerend geslacht werd daarna opgeheven, alle *eupatriden* konden het voorrecht genieten te regeeren. In 683 v. Chr. werd deze uitvoerende macht weder ingekort, daar zij toen werd opgedragen aan negen ambtenaren tegelijkertijd, wier ambtstijd maar één jaar zou duren. Deze negen ambtenaren heeten in later tijd met éénen naam *archonten*, de eerste heette bij uitstek *archon*, en naar hem werd het jaar genoemd, de tweede behield den naam van *koning* en was belast met priesterlijke bedieningen, de derde heette *polemarchus* en op hem werden aanvankelijk de militaire bemoeiingen der koningen overgedragen. De zes overigen bij elkander hadden éénen naam: *syndexmois*.

De maatschappelijke toestanden in *Attica* waren echter te dien tijde verre van gunstig. Geschreven recht bestond er niet en harde schuldwetten drukten zwaar op het volk, de adel had de recht-

In 1068 kwamen volgens de sage de 12 koning Codrus, om in de stad te gaan de dorren, die Athene vielen verdelogen. De Athenen meenende, dat nu niemand meer wondig was, en de plaats van Codrus in te nemen, schafte de koning af en vernieuwde hem door de 12 koning, en eelken gekozen woude het 12 geslacht van Codrus (de 12 koning) en wel voor zijn leven.

Metastasio
Zij kwamen slecht
niet in Thorin
met een koning
een ander koning
hadden zij 12 koning
die 12 koning

13

spraak en niet zelden werden de schuldenaars of hunne kinderen als slaven verkocht, of moesten zij als pachters arbeiden van den nieuwen eigenaar van het land: de pachtsom bedroeg dan $\frac{5}{6}$ van de opbrengst der landerijen.

Staatkundige woelingen tusschen de verschillende partijen, maakten dat men overging tot het opstellen van geschreven wetten. Dit werd ten uitvoer gebracht in 621 door Draco, die toen ^{eproum}archon was. In bijzonderheden kennen wij die wetten van Draco niet, wel weten wij dat de latere Atheners zeiden dat zij „met bloed waren geschreven“, en dat zijn naam spreekwoordelijk is verbonden gebleven aan alle harde, onbillijke wetten. De maatschappelijke toestanden in Attica schijnen ook door die wetten niet veel verbeterd te zijn, althans 9 jaren na het archontaat van Draco was de partijstrijd weder zeer hevig ontbrand, en trachtte een zekere Cylon, met behulp van zijn schoonvader, den tyran van Megära, de tyrannis in Attica te vestigen. *Heagel p. 1. van Megara.*

Deze poging mislukte echter, Cylon en zijne aanhangers moesten den burcht van Athene, dien zij bemachtigd hadden, prijs geven en hoewel hij zelf wist te ontkomen, werden zijne aanhangers door de in den burcht gedrongen edelen onder aanvoering van den archon ^{eproum}Megacles gedood. De aanhangers van Cylon die bij de altaren der goden als smeekelingen hunne toevlucht hadden gezocht, werden op listige wijze door hem van daar weggelokt. Zulk een daad was in het oog der Grieken een zware heiligschennis en werd nog dikwijls later het geslacht der Alcmaeoniden tot hetwelk Megacles behoorde, als een bloedschuld aangerekend. Buitenlandsche oorlogen die ongelukkig afliepen, o. a. een strijd met Megära, waarbij het eiland Salamis voor de Atheners verloren ging. droegen er toe bij de ontevredenheid nog te doen toenemen. De man die in dezen verwarden toestand orde zou brengen was Solon, een afstammeling uit een oud koningsgeslacht. Hij behoorde natuurlijk tot de partij der eupatriden, doch door de vele reizen die hij gedaan had, had hij zich meer ontwikkeling verschaft dan zijne stamgenooten bezaten. Hij wekte het volk op Salamis te heroveren, de schuldigen aan de wreede daad van 612 v. Chr. werden uit Attica verbannen; na deze gebeurtenissen zou het Solon ongetwijfeld gelukt zijn

Eproum
Einde van de prester van Cylon
Einde van de stad.

zich tot *tyran* te maken, maar hij gaf de voorkeur aan een wettig boven een onwettig bestuur en werd in 594 v. Chr. *archon*. Met dat ambt bekleed, heeft hij de schulden zeer doen verminderen; omtrent de wijze waarop dit geschiedde, bestaat geene volkomen zekerheid, waarschijnlijk was het eene geheele schulddeeling; zeker is het dat Solon verbood dat men voortaan voor schulden als slaaf kon worden verkocht.

Nadat deze maatregelen den verwarden maatschappelijken toestand voor het oogenblik hadden verbeterd, werd hem opgedragen eene nieuwe staatsinrichting te ontwerpen. De inrichting die hij tot stand bracht heet *timocratie*, omdat het vermogen daarbij als grondslag werd aangenomen. Uitgaande van het grondbezit deelde Solon alle atheensche burgers in vier klassen. Tot de eerste klasse behoorden zij die jaarlijks van hun land 500 maten koren, olie of wijn oogstten, tot de tweede die jaarlijks 300 verkregen. De derde klasse, de eigenlijke boerenstand, waren zij die jaarlijks minstens 150 wonnen, de vierde ^{de vijfde} die een inkomen hadden lager dan de derde. De verschillende klassen hadden verschillende staatkundige rechten en verplichtingen. De eerste drie klassen moesten krijgsveld dienst verrichten als zwaargewapenden, de vierde betaalde geene belastingen, doch mocht deel nemen aan de volksvergadering of als gezworenen in de rechtbanken verkozen worden.

Tot de staatsambten konden slechts de eerste drie klassen verkozen worden, tot dat van *archon* slechts de eerste. De uit overouden tijd dagteekenende *Arcopagus* had het toezicht op de zeden en wetten; alle archonten, die zich aan geen ambtsmisdrif hadden schuldig gemaakt, kregen daarin zitting na afloop van hun ambtsjaar. Tevens stelde Solon een regeeringsraad van 400 leden in, die door het geheele volk, alle jaren op nieuw uit de hoogste drie klassen gekozen werd. De raadsleden moesten 30 jaar oud zijn, alle Atheners echter die den leeftijd van 20 jaar hadden bereikt, mochten in de volksvergadering verschijnen, die viermaal des jaars gehouden werd. Over oorlog en vrede, instelling en afschaffing van wetten werd daar beraadslaagd.

Bij den heftigen strijd der partijen was het echter niet te wachten, dat iedereen zou genoegen nemen met deze wetgeving van Solon; de drie voor hem bestaande partijen van den adel,

timocratie komt van *timy* = (census schatting)
census:

in de vijfde verantwoordelijkheid

21 *Fransche eed voor hem aankomst*

van de handeldrijvende klasse en van het landvolk uit het noorden en oosten van Attica bleven bestaan, en de onderlinge strijd baande eindelijk voor den aanvoerder der laatstgenoemde partij, Pisistratus, den weg tot de tyrannis. Nog bij het leven van Solon, nadat deze teruggekeerd was van verre buitenlandsche reizen, begon de invloed van Pisistratus toe te nemen. In 560 v. Chr. trad hij als alleenheerscher op, maar nog tweemaal heeft hij voor den vereenigden invloed der andere partijen moeten zwichten en Athene verlaten, waarheen hij in 537 v. Chr. voor goed terugkeerde, om er als tyran te regeren. Zijn bestuur was voor Athene zeer heilzaam, handel en nijverheid bevorderde hij zooveel hij kon, de kunst vond in hem een beschermer en de stad werd zeer door hem verfraaid.

Nadat hij in 527 v. Chr. was overleden, regeerde zijn oudste zoon Hippias langen tijd in denzelfden geest. De machtige tegenpartij der Alcmaeoniden had zich weder jegens geheel Griekenland verdienstelijk gemaakt, door te zorgen voor het opbouwen van den tempel te Delphi, die door brand was vernield; zij was de onverzoenlijke vijandin van de zonen van Pisistratus, die bovendien zelve al meer en meer in achting daalden. Gekwetst eergevoel bracht er in 514 v. Chr. twee jonge atheensche edellieden Harmodius en Aristogiton toe, den broeder van Hippias, Hipparchus te vermoorden op het feest der Panathenaeën. Hun daad en hunne personen zijn later door de Grieken verheerlijkt en vereeuwigd. Hippias werd na den dood zijns broeders wreed en achterdochtig en versterkte daardoor natuurlijk de tegen hem werkzame partijen. De Alcmaeoniden onder Clisthenes gebruikten den invloed van het orakel van Delphi in dier voege, dat zij bij monde van de Pythia de Spartanen herhaaldelijk lieten aanmanen Attica den oorlog aan te doen, teneinde de alleenheerschappij aldaar omver te werpen. Zij lieten zich daartoe vinden en in 510 v. Chr. moest Hippias de wijk nemen naar Azië. De adelspartij boog echter thans het hoofd niet voor de Alcmaeoniden, die zich bij de volkspartij aansloten. De Spartanen kwamen nu om de partij van den adel te steunen en noodzaakten zelfs Clisthenes uit Athene te wijken. Nadat die oorlog met de Spartanen en de

Panathenaeën herinnering aan de vereeniging van Attica

6 kwi. 12. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

John King 559

re Sicil

Heinrich van de Attica

van de Attica

van de Attica

van de Attica

gelijktijdige veeten met *Thebe* en *Chalcis* waren ten einde gebracht, kon Clisthenes de hervormingen die hij voor had, en reeds bezig was in te voeren, voltooiën. Door die hervormingen, die het volk reeds dadelijk tegen Sparta en den adel dapper had verdedigd, is hij de eigenlijke grondlegger der democratie in Athene geweest. Zij waren hoofdzakelijk de volgende:

1°. De indeeling van den staat in tien stammen ^{tribes} en van elk stam in tien gemeenten, de vier ^{tribes} stammen die er vroeger geweest waren en waarin de adel den meesten invloed bezat, bleven als godsdienstige vereenigingen bestaan. *little number of the same*

2°. Dientengevolge werd het aantal leden van den staatsraad gebracht op 500, 50 uit elk stam. *of 50*

3°. Het geven van het burgerrecht aan een aantal in *Attica* gevestigde vreemdelingen, die een tegenwicht moesten vormen tegen de adelspartij.

4°. De instelling van het *ostracisme* of schervengerecht, eene volksuitspraak die verhinderen moest dat één persoon te veel macht kreeg. In eene vergadering van minstens 6000 burgers, welk aantal geacht werd het geheele volk te vertegenwoordigen, moest dan door stemming met scherven over de verwijdering van zulk een persoon worden beslist, die zijn burgerrecht en zijne goederen behield, doch voor tien jaren het land moest verlaten, tenzij men besloot hem voor het verstrijken van dien termijn terug te roepen. *ostracism was a punishment of banishment for ten years. The ostracism was a punishment of banishment for ten years.*

Behalve de reeds bovengenoemde buitenlandsche mogendheden, welke Athene in dezen tijd te bestrijden had, moet ook nog genoemd worden het eiland *Aegina*, dat hun nog langen tijd heeft weerstaan en dat zij eerst in 456 v. Chr. tot onderwerping hebben kunnen dwingen.

Zoo was, wat zijne binnen- en buitenlandsche aangelegenheden betreft, de toestand van Athene, toen het den geweldigen strijd met de grootste mogendheid uit het oosten, met Perzië, beginnen moest.

*De want gelijke insubling van men in
Lyrause namelijk het hebulesme van
to tiberio = dyfstad*

TWEEDE TIJDPERK 500—431 V. CHR.

§ 8.

*De Ionische opstand.**Perzische oorlog
500-449*

Alvorens de geschiedenis te behandelen van den oorlog tusschen Perzië en Griekenland, is het hier de plaats iets over het perzische rijk zelf in het midden te brengen.

Het perzische rijk was ontstaan uit dat der Meden, die er in geslaagd waren het juk der Assyriërs af te schudden. Astyages was de laatste koning van *Medië* geweest. Aan den overgang van de heerschappij der Meden op de Perzen, knoopt zich de naam vast van den eersten koning van het perzische rijk: Cyrus, die de kleinzoon van Astyages zou geweest zijn. Omtrent de jeugd van dien Cyrus zijn verschillende verhalen in omloop. Naderhand koning geworden (558—529 v. Chr.) heeft hij het perzische rijk zeer uitgebreid door de verovering van *Lydië*, waar koning Croesus regeerde, en van het nieuw-babylonische rijk (538 v. Chr.). Na zijn dood volgde zijn zoon Cambyeses hem op (529—522 v. Chr.). Deze veroverde *Aegypte*, waar de laatste koning Psamménitus in 525 tegen hem den slag van *Pelusium*, aan een der Nijlarmen, verloor. Op Cambyeses volgde Darius, de zoon van Hystaspes (522—485 v. Chr.). Hij heeft voor de inwendige inrichting van het toen door veroveringen zoo uitgebreide perzische rijk veel gedaan, o. a. door de indeeling in twintig *satrapiën* of stadhoudersschappen. Maar even als zijne voorgangers was hij ook een veroveraar. Vele arabische stammen werden aan hem cijsnplichtig, en hij was de eerste perzische heerscher die den voet zette in Europa, toen hij het ruwe Nomaden-volk der *Scythen*, dat in de landen woonde, die de *Donau* (toen *Ister* geheeten) bespoelt, beoorloogde. Op dien tocht tegen de Scythen, zou hij zijn omgekomen, als de Grieken die zich in zijn leger bevonden, het eens hadden kunnen worden over het afbreken van de brug over den *Ister*. Deze Grieken

*Perzische oorlog
500-449**Perzische oorlog
500-449**In Herodotus staat verhaal van Cyrus, Darius en Solon.*

waren vorsten die door de Perzen in de klein-aziatische steden waren aangesteld, teneinde daar onder perzische *suzereiniteit* te regeeren; die grieksche koloniën op de kust van Klein-Azië waren onder Cyrus onderworpen. Darius had *Thracië en Macedonië* veroverd, en deze beide gebeurtenissen hadden er toe bijgedragen, de Perzen met de Grieken in Europa in nadere aanraking te brengen, en het was onmogelijk dat tusschen die twee zoo geheel verschillende volken eene nieuwe botsing lang kon uitblijven, zij waren natuurlijke vijanden, en de langdurige worsteling met Perzië die de eerste helft der 5de eeuw v. Chr. inneemt, is het schitterendst tijdperk van de grieksche geschiedenis. *Persepolis*

→ Schoon het lang te voorzien was dat de strijd tusschen Grieken en barbaren komen moest, heeft toch een betrekkelijk onbetekenend voorval er de naaste aanleiding tot gegeven. Histiaeus de vorst van *Milete* had zich vroeger op den tocht der Perzen tegen de *Scythen* verzet tegen het afbreken van de Donaubrug, en aangezien zijne meening de overhand had behouden, was hij de man geweest, die toen den koning het leven had gered. Daarvoor wenschte Darius hem te beloonen en ontbood hem naar zijn hof te *Susa*. Het verblijf aan het perzische hof scheen echter Histiaeus niet aan te staan, misschien was ook dankbaarheid wel niet de eenige drijfveer, die den koning bewogen had den vorst van *Milete* in zijne onmiddellijke omgeving te ontbieden en hem daar te houden. Toen hij geene andere gelegenheid zag om van daar weg te komen, kwam hij op den roekeloozen inval, een opstand te bewerken onder de aziatische Grieken, tegen het perzische gezag. Om aan dit plan gevolg te kunnen geven, wendde hij zich tot zijn schoonzoon Aristagoras, die in zijne afwezigheid vorst van *Milete* was en wiens verhouding met het perzische hof op dat oogenblik ook al zeer gespannen was. Hij had namelijk op verzoek van de adelspartij op het eiland *Naxos*, die aldaar verdreven was, eene expeditie tegen dat eiland ondernomen, en deze tocht dien hij mede met goedkeuring van het hof te *Susa* had gedaan, was ongelukkig afgegaan. Zijn toekomst was dus onzeker en het gewaagde plan van zijn schoonvader lachte hem toe. De meeste ionische steden waren bereid na de verdrijving hunner tyrannen het perzische

Ten bosten
van
Babylon

juk af
Griek
stamve
kenlan
tagō
twinti
Eubo
z:ch
des,
kozer
griek
Dar
verlo
bove
een
laag
en
Azi
Gr
lin

steden juk af te werpen, zoodat in het najaar van 500 alle aziatische
 teil te Grieken nagenoeg onder de wapenen stonden. Maar zonder hunne
 waren stamverwanten in Europa zouden zij weinig vermogen; in Grie-
 donie kenland echter, met name in Sparta vond het verzoek van Aris-
 agen, tagōras om hulp weinig gehoor, slechts de Atheners stelden
 ng te twintig schepen ter zijner beschikking, en de stad *Eretria* op
 geheel *Euboea* nog vijf. Aanvankelijk gelukte het den opstandelingen
 , zij zich meester te maken van de oude hoofdstad van *Lydië*, *Sar-*
 erzie *des*, maar toen de stad door moedwil in brand was geraakt,
 mitte- kozen de Lydiërs de zijde der Perzen. Bij *Ephesus* leed het ⁴⁹⁷
 grieksche leger een nederlaag. Histiaeus werd werkelijk door
 enken Darius naar Ionië gezonden, maar hij had alle vertrouwen
 tee- verloren, zoodat hij eindigde als avonturier. Tweedracht deed
 eus bovendien veel kwaad onder de Grieken, die in 496 bij *Lade*, ^{van Mile-}
 zen een klein eilandje voor de haven van *Milete*, een zware neder- ^{letus}
 ug, ^{daag} leden. Daarop werd de stad *Milete* zelve ingenomen in 495
 hij en de opstand bedwongen, de oude bloei der ionische steden in
 ed. Azië was voorbij en Darius zwoer wraak aan de europeesche
 em Grieken, de bewoners van Athene en *Eretria*, die de opstande-
 en lingen hadden bijgestaan.

*Deze gebeurtenis is het
 Hof gebruikt voor een tragedie
 § 9. van Phrynichos. M. K. Fox
 (Lewes (inname))*

De oorlog tegen Darius. — Marathon.

In 493 trok de schoonzoon van Darius, Mardonius naar den Hellespont, teneinde zoo over land naar Griekenland te komen; deze tocht is echter voor de Perzen ongelukkig afgeloopen, het landleger werd door thracische volksstammen zwaar gehavend, de vloot leed schipbreuk bij kaap *Athos*, slechts werden enkele vestingen op de thracische kust versterkt en met perzisch garnizoen bezet. Koning Darius begreep dat zijn volgende aanval van eene andere zijde komen moest, n.l. over zee. Terwijl voor dien tocht in Azië de noodige toerusting werd gemaakt, werden er herauten naar alle grieksche staten gezonden, om hen tot vrijwillige onderwerping uit te noodigen. Zulk eene uitnoodi-

ging geschiedde in den vorm van het vragen naar „aarde en water.” Aan ernstigen tegenweer tegen Perzië konden op dat oogenblik slechts twee staten in Griekenland denken, n.l. Athene en Sparta. Men verhaalt dan ook dat in die twee staten de he-
 rauten van Darius zijn vermoord. Een voornaam man in Athene was in dien tijd Miltiades, die tyran in de thracische Chersonesus (schiereiland Gallipoli) was geweest, als perzisch vazal den tocht tegen de Scythen had medegemaakt, en bij den *Ister* juist had aangeraden de brug af te breken. Vrees voor de wraak der Perzen had hem na den slag bij *Lade* weder naar zijne vaderstad Athene doen terugkeeren.

X De Mediër Datis en Artaphernes werden nu door Darius aan het hoofd gesteld van de nieuwe expeditie; zij moesten met een vloot van 600 schepen en een leger van 100.000 man naar Griekenland gaan. Enkele eilanden in de Aegeïsche zee o. a. *Naxos* werden onderworpen, en *Eretria* ingenomen en verbrand. In het perzische leger was de oude tyran Hippias, hij hoopte dat de oostersche indringers hem zijne heerschappij in Athene zouden terugschenken. Aan de oostkust van *Attica*, bij *Marathon* landde de perzische macht; Sparta werd door de Atheners om hulp aangezocht, maar de Spartanen vierden juist een feest en voor de eerstvolgende volle maan konden zij niet uitrukken. Athene stond dus alleen, maar hield zich sterk; in den raad der tien veldheeren wist een hunner Miltiades zijn gevoelens de overhand te doen behouden: de stad te verlaten en den Perzen tegemoet te rukken. Een kleine versterking van *Plataeae* kwam den Atheners te hulp en met een leger van slechts 10.000 zwaargewapenden, besloot men aan de zienswijze van Miltiades gevolg te geven. De schitterende overwinning bij *Marathon* in het najaar van 490 v. Chr. bewees dat hij juist had gezien. Na deze nederlaag gaven de Perzen toch hun plan nog niet op, den volgenden dag zeilde de perzische vloot kaap *Sunium* om, teneinde zoo naar Athene te komen, maar ook daar waren de overwinnaars van Marathon hun vijanden voor; en aldus moesten de Perzen besluiten onverrichter zake naar Azië terug te keeren, op welken terugtocht Hippias gestorven is. De roem van het wapenfeit bij *Marathon* komt uitsluitend aan

18

Miltiades
geboorte aan
Athene

ingelande
marathon
teent van
Hippias
poging tot

Kriegsbericht

Talent = 2400 - 2600

de Atheners toe; op den avond van den volgenden dag kwamen de Spartanen, trouwens slechts 2000 man, met versnelde marschen aanrukken, doch konden slechts zich op het slagveld zelf overtuigen van de nederlaag der Perzen en de dapperheid der Atheners.

De taktiek van Miltiades was zich niet te ontwapenen, maar de Perzen ook nog van de eilanden in den *archipel* te verdrijven. Zijn invloed bezorgde hem het opperbevel over leger en vloot, waarmede hij in 489 vertrok; eene onderneming tegen het eiland *Paros* echter mislukte, men beschuldigde hem in Athene van verraad; de met de *Alcmaeoniden* naverwante Xanthippus, de vader van den later zoo beroemden Pericles, wist Miltiades ten val te brengen, en de overwinnaar van *Marathon* werd tot eene *geldboete* veroordeeld van 50 talenten (ongeveer 140.000 gulden). Gelukkig heeft een spoedig sterven een einde gemaakt aan het leven van den man, die zoozeer door de ondankbaarheid zijner tijdgenooten zijn roem had overleefd. Athene echter vond in Themistocles een man, waardig Miltiades' opvolger te zijn.

§ 10.

De oorlog tegen Xerxes. — Thermopylae. — Salamis. — Plataeae.

Het sprak van zelf dat Darius niets liever wenschte, dan de nederlaag van *Marathon* op de Grieken te wreken. Maar een opstand in *Aegypte* verhinderde hem vooralsnog zijne aandacht aan Griekenland te schenken; deze opstand duurde nog voort toen hij in 485 stierf. Zijn zoon en opvolger, Xerxes bedwong *Aegypte* en kon toen eerst weder denken aan de grieksche aangelegenheden.

De eenige man die in die dagen een geopend oog had voor het gevaar dat de Atheners nog steeds van Perzië dreigde, was Themistocles; al zijne bemoeiingen waren dan ook daarop gericht, Athene tot eene zeemogendheid te maken. Daartoe moest

*Gene om de
het was ge
dadelijk
wonderlijk
de Spartanen
de hem die
ge by den
Perzië
op land.*

13

voorheen kwamen de opbrengsten van het Laurium geborgd aan de soek (armen)

de haven *Piraeus* worden voltooid en voor de opbrengst van de zilvermijnen van *Laurium* de attische marine worden versterkt. Themistocles was een echt staatsman, die voor geen list terugdeinsde om zijn doel te bereiken. Toen Aristides, de rechtvaardigste aller Atheners, zijn politiek bestrreed, wist hij te bewerken dat deze verwijderd werd door eene uitspraak van het *ostracisme*. De loop der gebeurtenissen huldigde den verstandigen blik van Themistocles; reeds dadelijk na de onderwerping van *Aegypte* begon Xerxes voorbereidselen te maken tot den oorlog tegen Griekenland. De vaart om kaap *Athos* wenschten de Perzen op grond van de vroegere treurige ervaring niet meer te ondernemen van daar dat Xerxes een kanaal liet graven door die landtong van het schiereiland *Chalcidice*, waarvan kaap *Athos* de spits was. Ook werden er schipbruggen gebouwd over den Hellespont. In het najaar van 481 v. Chr., verscheen de koning zelf in Voor-Azië; in de volgende lente brak het leger van *Sardes* op. De sterkte van dat leger wordt dikwijls zeer verschillend opgegeven, en veelal wordt alles wat aan den tocht deel nam als weerbare manschappen aangemerkt, hetgeen onjuist is. Het landleger bedroeg ongeveer 800.000 man, waaronder 80.000 ruiters, de legertros telde 200.000 man. De vloot was 1207 schepen sterk met 250.000 koppen bemand. Aan die overmacht moest Griekenland weerstand bieden.

Op aandrang van Athene kwam reeds in 481 een *congres* van griekische staten op de landengte van *Corinthe* bijeen, en besloot men alle veeten tusschen de staten onderling te laten rusten, om zich met onverdeelde krachten te kunnen wijden aan de groote, nationale zaak.

Aanvankelijk scheen de toestand voor de Atheners niet gunstig, vele staten werden bezielde door een doodelijken angst voor de overmacht uit Azië, en de uitspraken van het orakel van *Delphi* werkten er zeer toe mede, de algemeene moedeloosheid te doen toenemen. De griekische stamgenooten op Sicilië, o. a. de tyran *Gelo* van *Syracuse* werden te vergeefs om hulp aangezocht. Griekenland, en dat nog wel lang niet alle staten, stond geheel alleen, toen al meer en meer de dreigende tijdingen

1. De overtuiging dat de Perzen niet meer te weerstaan waren.
 2. De overtuiging dat de Perzen niet meer te weerstaan waren.
 3. De overtuiging dat de Perzen niet meer te weerstaan waren.

91-476

De rede

of open hulp verleende, was een aansaal der Persen. De Perzen gelyk de Persen met de Perzen en verwoestte de Perzen. De Perzen gelyk de Persen met de Perzen en verwoestte de Perzen. De Perzen gelyk de Persen met de Perzen en verwoestte de Perzen.

bevestigde, op zijn geschik deelige men k de gri saliegs The nog s The deelin wist bedo ter stell geha eene in ver me be de L zo er A b C

st van bevestigd werden dat het perzische leger in drie colonnes na-
sterkt. derde, en had in die benarde omstandigheden slechts te hopen
en list op zijne natuurlijke gesteldheid, die het voor verdediging wel
s, de geschikt maakte, en den genialen blik zijner leiders. Eene voor-
st hij deelge stelling bij het *Tempe*-dal besloot men op te geven,
k van men kon op de thessalische volksstammen niet rekenen. Toen
ver- de grieksche troepen terugtrokken, gaven niet alleen de Thes-
a de saliers „aarde en water”, maar ook andere staten waaronder
n te ~~Thessalië~~ gingen naar de Perzen over. Het orakel van *Delphi* gaf
kaap nog steeds ontmoedigende antwoorden, slechts de handigheid van
urige Themistocles wist een vermoedelijk anders bedoelde mede-
een deeling zoo te verklaren, dat hij den Atheners aan het verstand
hal- wist te brengen, dat met de „houten muren” schepen waren
ship- bedoeld, waarna men dan ook besloot met vereenigde krachten
481 ter zee te strijden. Tevens besloot het congres dat de sterke
nde stelling aan het *Oeta*-gebergte, de *Thermopylae* zou worden
ger gehandhaafd: daar zou een landleger worden opgesteld, en tegelijk
rdt eene vloot naar de noordkust van *Euboea* worden gebracht om
ben in overeenstemming met dat landleger de krijgsbewegingen te
ge- verrichten.

Aan de vloot leverden de Atheners het belangrijkste contingent,
meer dan de helft, maar toch besloten zij ook ter zee het opper-
bevel van *Sparta* te erkennen. Naar de *Thermopylae* zonden
de spartaansche ephoren slechts 300 *Spartiaten* onder koning
Leonidas, onder voorgeven dat er later nog meerdere troepen
zouden volgen, die echter niet zijn gekomen; wel sloten zich
enkele hulpstroepen bij Leonidas aan. De vloot lag bij kaap
Artemisium, onder het opperbevel van den Spartaan *Eury-
biades*. In het midden van den zomer van het jaar 480 v.
Chr. werd tot tweemaal toe een gedeelte der perzische vloot
door storm vernield en grepen er zeegevechten bij *Artemisium*
plaats, die deels gunstig voor de Grieken uitvielen, deels onbe-
slist bleven, maar waarin de grieksche vloot toch zoozeer leed,
dat aan den avond van den derden slag besloten werd, den terug-
tocht te aanvaarden. Tegelijkertijd streed het landleger der Perzen
aan de *Thermopylae*; twee dagen lang stuitten de perzische
aanvallen op den heldenmoed der Grieken af, eindelijk bewerkte

Hers do ten
1ste boekje
146.

aanduel

de en Semitische ras.

De Cathanen en der Hamileer woude in dit jaar veroveren by Hamera door Koning van Agriopistum en Gelomen tyrende.

het verraad van Ephialtes dat de Spartanen die slechts met nog enkele hulptroepen (bij elkander nog geen 1000 man) met Leonidas aan het hoofd, waren achtergebleven, sneuvelden en de pas aan Xerxes in handen viel. Zoowel dus te land als ter zee was wel voor het oogenblik de tegenstand der Grieken gebroken, maar tevens hadden de Perzen geleerd dat zij met een geduchten vijand te doen hadden.

* Toen zij in Midden-Griekenland kwamen, werd Plataeae door hen in brand gestoken, en rukten zij naar Attica, waar bijna de geheele bevolking deels op de schepen was gegaan, deels naar het eiland Salamis en de naburige kuststeden van Peloponnesus was uitgeweken. Van het eiland Salamis zagen de Atheners hunne stad in vlammen opgaan, daar lag de grieksche vloot, en daar zou ook dank zij het beleidvol handelen van Themistocles de beslissende overwinning bevochten worden, al hadden vele bondgenooten liever op eene andere plaats willen strijden. De bekende list van Themistocles gelukte uitstekend, Xerxes viel de Grieken aan (nazomer 480) en de dag eindigde met eene roemrijke overwinning. De perzische koning zou na dien slag wellicht nog niet onmiddellijk naar Azië zijn teruggekeerd, maar een tweede list van Themistocles, die door een gevangen Aziaat den koning liet weten, dat de Grieken er over dachten de bruggen over den Hellespont af te breken, deed hem besluiten van krijgsplan te veranderen.

Een deel der perzische troepen, 250.000 man onder Mardonius des konings zwager, kreeg last in Noord-Griekenland te overwinteren, teneinde in het volgende jaar den oorlog voort te zetten. Ondankbaarheid en verkleining waren ook ditmaal het loon voor den man die Griekenland gered had, hij werd voor 479 niet als aanvoerder herkozen, Aristides behoorde tot de aanvoerders van het landleger, hij was voor den slag van Salamis teruggeroepen, en Xanthippus werd admiraal. Mardonius heeft eerst beproefd door onderhandelingen de Grieken te winnen; toen echter op hooghartige wijze alle pogingen daartoe door hen werden van de hand gewezen, rukten in den zomer van 479 de Perzen wederom naar Attica en Athene binnen, dat voor de tweede maal door de inwoners verlaten was. In het

de grond aangeworven, voor door de afzake nuygegeen huurstaten, geges-
Cithen, om den opbouw der murelastaken; in elc gh vorz amide d. Themas tolle
na nien sporen, gvan om de goet verster te beleten. ghy vertruk in eer, te eeten de
n nermuand te hebbe, tentont met alle knecht am't blouwen te gven. In spor
t bij onder roornedid van op andere gezan ten te maechten, d'elphen kleit be-
ingden met te stellen. Ten d' bizzw zol hier ge vorderd was, dat de stat
de 3 kon kinnid geredid worden, vertruk ken de andere gezan ten nuyt spore
nuyt loech ende thentwde de vork ew der gnechte, die wel die hant der d'ghen
najar kwam eindelijk de spartaansche krijgsmacht onder aanvo-
ring van Pausanias, den regent voor Leonidas' minderjarigen
zoon. Het perzische leger was evenzeer aanzienlijk versterkt, zoo-
dat thans 350.000 man in het veld waren, terwijl de grieksche
verbondenen er slechts 110.000 man tegenover konden stellen.
De strijd werd geleverd bij Platacae in Boeotie en eindigde met
de algeheele overwinning der Grieken: een groot deel van het
perzische leger was gesneuveld benevens de aanvoerder Mardo-
nius. Op het grondgebied waar de slag geleverd was, werden
voortaan jaarlijks bevrijdingsfeesten gevierd. Spoedig na de over-
winning werd Thebe, dat de perzische zijde gekozen had,
ingenomen, de hoofden der perzische partij werden uitgeleverd,
en op de landengte op last van het congres ter dood gebracht
als landverraders. Gelijktijdig met den slag bij Platacae landden
de Grieken met hun vloot op de ionische kust, en versloegen
daar onder den spartaanschen koning Leotychidas en den
Athener Xanthippus de Perzen bij kaap Mycile (tegenover
het eiland Samos). *die in de 1ste sluyt uit de mannelen de*

Nog was de oorlog niet gedaan, wel kreeg de strijd tusschen
Grieken en Perzen na 479 een geheel ander karakter, maar
duurde toch nog langen tijd. Na den slag van Platacae beschouwde
verreweg het grootste deel van Griekenland Sparta als den eersten
staat, en dat was wel geneigd zich zelve ook die plaats toe te
kennen: dit bleek althans spoedig genoeg, toen het begon met
de Atheners het bouwen hunner muren en het weder in staat
van tegenweer brengen hunner stad, te beletten. Maar nog altijd was
de diplomaat Themistocles in Athene, en zijn list bewerkte
dat men ongestoord kon voortgaan met bouwen; daarbij intusschen
liet hij de Spartanen zulk eene droevige figuur slaan, dat de
gebeurtenissen van 479 en 478 zeker de eerste kiemen hebben
gestrooid van dien onverzoenlijken haat tusschen Spartanen en
Atheners, die zulke jammerlijke gevolgen heeft gehad, niet alleen
voor beide staten maar ook voor de geheele grieksche wereld.

In 477 ging de overwinnaar van Platacae Pausanias op
nieuw met eene grieksche vloot naar het oosten en behaalde be-
langrijke voordeelen. Hij kreeg de machtige stad Byzantium in
handen, doch trotsch op zijn wapengeluk, en verblind door de

467
oostersche pracht en weelde, die den soberen Spartaan natuurlijk het allereerst moest treffen in tegenstelling met zijne eigene leefwijze, deed hij daarna aan koning Xerxes den verraderlijken voorslag hem behulpzaam te zijn in het veroveren van Griekenland, mits hij zelf de waardigheid van satraap en de hand van 's konings dochter, als loon zou krijgen. Aanvankelijk konden de ephoren hem niets bewijzen, maar later toen bovendien zijne weelderige oostersche leefwijze en zijne pogingen de *heloten* op te ruïen, aanstoot en ergernis verwekten, is hij toch overtuigd en ter dood gebracht. Intusschen kwam men in Sparta tot het inzicht, dat zulke verre tochten verderfelijik werkten op de levenswijze en de zeden van koningen en onderdanen, en besloot men den oorlog ter zee maar liever aan de Atheners over te laten en zich toe te leggen op het verkrijgen van een sterk landleger, een taktiek die Sparta is blijven volgen tot den peloponnesischen oorlog.

7 Themistocles heeft ook niet veel vruchten geplukt van al wat hij voor de Atheners had gedaan. Zijne medeburgers hadden eene antipathie tegen hem, misschien ook omdat hij zich nog al veel op zijne verdiensten liet voorstaan, de Spartanen haatten hem met een doodelijken haat o. a. van wege den listigen streek van 478. Reeds leefde hij, tengevolge van een uitspraak van het *ostracisme*, als balling in *Argos* toen de Spartanen hem aanklaagden als landverrader, omdat hij van het verraad van Pausanias zou hebben geweten en dat niet had aangebracht.

Perse 485-465
Artaxerxes
465-465
Nu rekende hij zich in *Argos* oök niet langer meer veilig en kwam in 465 na een moeilijken tocht in Perzië, waar hij door den koning Artaxerxes I, zoon en opvolger van Xerxes hooggeschat en vorstelijk behandeld werd. Na een tijd in Klein-Azië te *Magnesia* ^{*in de Miletus*} gewoond te hebben stierf hij aldaar, zijn dood kwam nog juist tijdig genoeg om hem te verhinderen in dienst van Perzië Griekenland te gaan bevechten. De Perzen hadden namelijk juist in dezen tijd eenige belangrijke voordeelen behaald, doch in 466 weder eene gevoelige nederlaag te land en ter zee geleden bij de rivier *Eurymedon* in *Pamphylie* door den Athener Cimon, den zoon van Miltiades, die zich den oorlog tegen Perzië tot levenstaak had gesteld.

*Cimon was zo lang de beste vriend van zijn vader
sewvredes man, gewoont, niet betrouwt van zijn
zijn zinken, zijn vader kwam met den rijken Collos, die
de beste was van zijn geslacht, want dege Perzië
weelde met macht van zijn vader*

§ 11.

*Athene als hoofd van het verbond van Delos; Cimon
en Pericles.*

In § 10 hebben wij reeds gezien dat na de treurige gebeurtenissen met Pausanias de Spartanen hunne schepen terugriepen en den zeeoorlog tegen Perzië aan de Atheners overlieten. Deze laatsten verzuimden niet van den voor hen zoo gunstigen loop der zaken partij te trekken en begonnen de krachten der nog overige bondgenooten op militaire wijze te organiseeren. De vergadering van het verbond zou op het van ouds den Ioniers heilige eiland *Delos* gehouden worden, elke staat, onverschillig groot of klein, had in die vergadering evenveel in te brengen, met de binnenlandsche aangelegenheden der daaraan deelnemende staten zou het verbond zich niet inlaten; de hoofdzaak was allen te beschermen tegen Perzië. Op voorstel van Aristides werden de sterkten der contingenten in schepen en troepen vastgesteld, evenzeer als het bedrag der geldelijke bijdragen, die gestort zouden worden in de bondskas op het eiland *Delos*, en die in den tijd waarvan wij nu spreken, na den slag bij den *Eurymedon* 460 talenten per jaar bedroegen (1300.000 gulden ongeveer).

In 468 v. Chr. was Aristides overleden, Themistocles was zooals wij boven zagen reeds verwijderd, maar de taak van leider der vijandelijkheden tegen Perzië was ook na den dood dier beide uitnemende mannen, aan goede handen toevertrouwd bij Cimon, den zoon van Miltiades. Nu kon het moeilijk anders of een bekwaam man die jaren achtereen met luisterrijk gevolg tegen de Perzen streed, moest een beslissenden invloed gaan uitoefenen op de buitenlandsche staatkunde van Athene en van zijne bondgenooten. In die jaren zijn de Atheners de ervaren zeelieden geworden, die door hunne oorlogsmarine zoo geducht waren, zelfs nog tot op het laatst van den peloponnesischen oorlog. Zoolang het gevaar van de zijde van Perzië nog dreigend was, verenigde de gemeenschappelijke band van vijand-

NB
Aristides
Bondskas 475

de
de
de
de
de

Do laudate
begettey 2 d.
Zer in Gucke
tun von. Pion
wie Zly und
verboten
haben

absent
 your
 ne
 brought

gynaken. burger, die v. d. thout in verwonene strotte
gezondheit verlange en dat of zoef of duss slaver lute
behouwe. } Blyue burger van athene en
kunne ook duss blae/boudat zy zeerveel ver-
schillen van kolonist.

leiders in Ephialtes en vooral in den zoon van Xanthippus, Pericles.

Het had weinig gescheeld of in 465 was reeds de oorlog tus-
schen Athene en Sparta uitgebarsten, die bij de meer en meer
zich scherp afteekenende partijverhoudingen eigenlijk nog maar eene
quaestie van tijd was. In dat jaar namelijk had weder een der
bondgenooten, het eiland Thasos, zich trachten los te maken van
den steeds meer knellenden band; het was daarop door Athene
aangevallen en had hulp gezocht bij Sparta. Men had daar wel
ooren naar het verzoek der Thasiërs, maar een hevige aardbe-
ving, waardoor een groot gedeelte der stad Sparta verwoest
werd, verhinderde daaraan gevolg te geven. Daarbij kwam nog

465.

de zoogenaamde derde Messenische oorlog, eigenlijk een heloten-
opstand. De heloten nestelden zich weder even als vroeger in

464-456.

Ithome, en voor die vesting lagen de Spartanen, toen Cimon
in 462 in Athene terugkeerde als overwinnaar van Thasos, hetwelk
schatplichtig was gemaakt. Men wist in Sparta dat de Atheners
meesters waren in de kunst van belegeren, en riep dus hun hulp
in tegen Ithome, een verzoek waaraan de groote Spartanenvriend
Cimon gaarne gehoor gaf. Maar ook de Atheners konden de
vesting niet nemen, en wantrouwen maakte nu plaats bij de
Spartanen voor het vertrouwen, waarmede zij hen te hulp hadden
geroepen. Kort na hunne aankomst werden zij op beleedigende
wijze weder weggezonden, eene beleediging, die de gespannen
verhouding tusschen deze beide staten, spoedig tot openbare
vijandschap deed overslaan, en tevens aan Cimon's tegenpartij
natuurlijk een machtig wapen in de hand gaf. Het bondgenoot-
schap met Sparta werd verbroken en de democratische partij in

Athene was er op bedacht, ook een attisch landverbond op te
richten, waarbij zich weldra Argos, Thessalië en later ook Me-
gära aansloten. Cimon's invloed wist echter op dat oogenblik
nog te bewerken, dat men den nationalen vijand Perzië ging
bestrijden. Een der minst onderworpen perzische wingewesten was
Aegypte en ook in dezen tijd was daar weder een opstand tegen
het perzische gezag, aangestookt door een zekeren Inärus: hen
zou men gaan ondersteunen. In 461 zeilde Cimon naar Aegypte
uit, en zijne afwezigheid was eene gewenschte aanleiding voor de

Argos was
niet in staat
te worden
overwonnen
Cimon's
aanval

De Cimon
was niet in staat
om de perzische
wingewesten
te overwinnen
of te onderwerpen
van alle kanten
aan de dringende
aanval van Perzië

de 2. Clusianen vanden nu Chalen ten
van Clusianen.

democratische partij om hare plannen door te zetten, en der aristocratische partij een duchtigen slag toe te brengen. Ephialtes en Pericles stelden namelijk voor aan den *Areopagus* het toezicht op wetten en zeden te ontnemen, terwijl dat lichaam alleen een hooggerechtshof voor moord bleef. Deze maatregel legde den grondslag tot nog andere instellingen die mede ten doore hadden de volkspartij te versterken: het bezoldigen van gezworenen, raadsleden, en misschien ook van het bijwonen der volksvergadering, en het uitkeeren van gelden aan onbemiddelde burgers om de opvoeringen in den schouwburg te kunnen bijwonen. Tevens wisten beide staatslieden te bewerken dat Athene, nu het door zijn nieuw landverbond nog zooveel gemakkelijker in botsing met Sparta kon geraken, door lange muren met de havenstad *Piraeus* en met *Phaleron* verbonden werd, waardoor het eene onneembare vesting werd, steeds in gemeenschap staande met de zee; dit werk, dat ook al den aristocraten en spartaansgezinden niet zeer naar den zin was, is na eenige jaren ook werkelijk voltooid.

Heftig was de partijstrijd toen Cimon na een jaar uit *Aegypte* terugkeerde, en weldra was er een uitspraak van het *ostracisme* uitgelokt, die dezen grooten steunpilaar der aristocratische partij voor tien jaren verwijderde ¹⁾. Toen kregen zijne tegenstanders gelegenheid hunne plannen ten uitvoer te brengen en de volksheerschappij in Athene in beginsel te vestigen.

† Vroeger zagen wij reeds dat uit de zich scherp afteekende partijverhoudingen een strijd van de staten uit *Peloponnesus* tegen het attische landverbond ontstaan moest. De Spartanen hadden echter op dit tijdstip nog hunne handen vol in *Messenie*, de eerste vijandelijkheden kwamen in 459 van *Corinthe*, verbonden met Athene's oude mededingster ter zee, *Aegina*. Een belangrijk deel der atheensche strijdkrachten was in *Aegypte*, in twee overwinningen ter zee handhaafden echter de Atheners hun

† Vroeger zagen wij reeds dat uit de zich scherp afteekende partijverhoudingen een strijd van de staten uit *Peloponnesus* tegen het attische landverbond ontstaan moest. De Spartanen hadden echter op dit tijdstip nog hunne handen vol in *Messenie*, de eerste vijandelijkheden kwamen in 459 van *Corinthe*, verbonden met Athene's oude mededingster ter zee, *Aegina*. Een belangrijk deel der atheensche strijdkrachten was in *Aegypte*, in twee overwinningen ter zee handhaafden echter de Atheners hun

N.B. ¹⁾ Eens voor al zij hier opgemerkt, dat de chronologie van dit geheele tijdperk tot op het jaar 445 zeer onvolledig bekend en onzeker is; van de verschillende zeer uiteenlopende meeningen kwam mij die, welke ik gevolgd heb, het waarschijnlijkst voor.

ouden naam als zeemogendheid, en daarna werd *Aegina* ge-
 blokkeerd. Te land behaalden de Atheners ook enkele voordeelen
 toen de Spartanen zich met de zaak begonnen in te laten. Een
 strijd tusschen *Phocis* en *Doris*, waarbij de Spartanen besloten
 hun oud stamland te hulp te komen, diende als naaste aanlei-
 ding. De Atheners bezetten de megarensische passen om den
 Spartanen het terugtrekken te beletten, reden genoeg voor hen
 om thans hunne wapenen tegen Athene zelf te keeren, waar de
 nog altijd machtige *oligarchische* partij, die juist in dien tijd
 Ephialtes haar tegenstander had uit den weg doen ruimen,
 hen met ingenomenheid zag komen. De spartaansche aanvoerder
 rukte voort tot dicht aan de noordgrens van *Attica* naar *Tanagra*
 in *Boeotie*, waar hij stuitte op een atheensch leger, door thes-
 salische hulptroepen versterkt, onder Pericles. In 457 v. Chr.,
 zijn de Atheners daar verslagen, voornamelijk door de trouwe-
 loosheid der thessalische ruitery, die gedurende het gevecht naar
 de Spartanen overliep. Daarna trokken de Spartanen weder terug
 om het beleg van *Ithome* voort te zetten. In het begin van 456
 waren de Atheners weder in het veld en ditmaal bevochten zij
 eene overwinning bij *Oenophyta* op de Boeotiërs die waarschijnlijk
 met de Spartanen gemeene zaak gemaakt hadden. Daarop werden
 overal in *Boeotie* *democratische* besturen ingesteld; *Phocis* en *Locris*
 in het attische landverbond opgenomen en *Aegina* staatkundig
 vernietigd. Dit was daardoor machtig geworden en men maakte
 inmiddels de staatkundige hoofdstad van het verbond, Athene
 tot eene bijna onneembare vesting door het voltooiën der lange
 muren. In het volgende jaar viel echter *Ithome* den Spartanen
 in handen, en kregen zij dus weder meer gelegenheid hunne aan-
 dacht op hunne tegenstanders in Midden-Griekenland te vestigen.
 Maar de groote staatsman Pericles zag in de gegeven omstan-
 digheden het wenschelijke er van in de Spartanen niet verder
 te tarten, en begon met in Athene zelf een belangrijken stap te
 doen, die den Spartanen niet anders dan aangenaam kon zijn,
 door te bewerken dat in 454 of 453 Cimon uit zijne balling-
 schap werd teruggeroepen. Deze zou van zijn kant beloven den
 toestand in *Attica*, zooals die onder *democratischen* invloed ge-
 worden was, te erkennen, Pericles daarentegen zou met Sparta

1867-1868
 1869-1870

de passen
 van de
 Ogering
 in Coen + hii

10. van Boe-
 tie

bij Tanagra

455-454

democratische partij om hare plannen door te zetten, en der aristocratische partij een duchtigen slag toe te brengen. Ephialtes en Pericles stelden namelijk voor aan den *Areopagus* het toezicht op wetten en zeden te ontnemen, terwijl dat lichaam alleen een hooggerechtshof voor moord bleef. Deze maatregel legde den grondslag tot nog andere instellingen die mede ten doode hadden de volkspartij te versterken: het bezoldigen van gezworenen, raadsleden, en misschien ook van het bijwonen der volksvergadering, en het uitkeeren van gelden aan onbemiddelde burgers om de opvoeringen in den schouwburg te kunnen bijwonen. Tevens wisten beide staatslieden te bewerken dat Athene, nu het door zijn nieuw landverbond nog zooveel gemakkelijker in botsing met Sparta kon geraken, door lange muren met de havenstad *Piraeus* en met *Phaleron* verbonden werd, waardoor het eene onneembare vesting werd, steeds in gemeenschap staande met de zee; dit werk, dat ook al den aristocraten en spartaansgezinden niet zeer naar den zin was, is na eenige jaren ook werkelijk voltooid.

Hefstig was de partijstrijd toen Cimon na een jaar uit *Aegypte* terugkeerde, en weldra was er een uitspraak van het *ostracisme* uitgelokt, die dezen grooten steunpilaar der aristocratische partij voor tien jaren verwijderde¹⁾. Toen kregen zijne tegenstanders gelegenheid hunne plannen ten uitvoer te brengen en de volksheerschappij in Athene in beginsel te vestigen.

† Vroeger zagen wij reeds dat uit de zich scherp afteekende partijverhoudingen een strijd van de staten uit *Peloponnesus* tegen het attische landverbond ontstaan moest. De Spartanen hadden echter op dit tijdstip nog hunne handen vol in *Messenie*, de eerste vijandelijkheden kwamen in 459 van *Corinthe*, verbonden met Athene's oude mededingster ter zee, *Aegina*. Een belangrijk deel der atheensche strijdkrachten was in *Aegypte*, in twee overwinningen ter zee handhaafden echter de Atheners hun

N.B. ¹⁾ Eens voor al zij hier opgemerkt, dat de chronologie van dit geheele tijdperk tot op het jaar 445 zeer onvolledig bekend en onzeker is; van de verschillende zeer uiteenlopende meeningen kwam mij die, welke ik gevolgd heb, het waarschijnlijkst voor.

Toi kwijk
460-450.
† 455
Tijdsperk

† 460
Julius
Aegypten
aan de zee
in opstand

710 670
710 670

ouden naam als zeemogendheid, en daarna werd *Aegina* ge-
 blokkeerd. Te land behaalden de Atheners ook enkele voordeelen
 toen de Spartanen zich met de zaak begonnen in te laten. Een
 strijd tusschen *Phocis* en *Doris*, waarbij de Spartanen besloten
 hun oud stamland te hulp te komen, diende als naaste aanlei-
 ding. De Atheners bezetten de megarensische passen om den
 Spartanen het terugtrekken te beletten, reden genoeg voor hen
 om thans hunne wapenen tegen Athene zelf te keeren, waar de
 nog altijd machtige *oligarchische* partij, die juist in dien tijd
 Ephialtes haar tegenstander had uit den weg doen ruimen,
 hen met ingenomenheid zag komen. De spartaansche aanvoerder
 rukte voort tot dicht aan de noordgrens van *Attica* naar *Tanagra*
 in *Boeotië*, waar hij stuitte op een atheensch leger, door thes-
 salische hulptroepen versterkt, onder Pericles. In 457 v. Chr.,
 zijn de Atheners daar verslagen, voornamelijk door de trouwe-
 loosheid der thessalische ruiterij, die gedurende het gevecht naar
 de Spartanen overliep. Daarna trokken de Spartanen weder terug
 om het beleg van *Ithōme* voort te zetten. In het begin van 456
 waren de Atheners weder in het veld en ditmaal bevochten zij
 eene overwinning bij *Oenophyta* op de Boeotiërs die waarschijnlijk
 met de Spartanen gemeene zaak gemaakt hadden. Daarop werden
 overal in *Boeotië* democratische besturen ingesteld; *Phocis* en *Locris*
 in het attische landverbond opgenomen en *Aegina*⁴⁵⁶ staatkundig
 vernietigd. Dit was daardoor machtig geworden en men maakte
 inmiddels de staatkundige hoofdstad van het verbond, Athene
 tot eene bijna onneembare vesting door het voltooiën der lange
 muren. In het volgende jaar viel echter *Ithōme* den Spartanen
 in handen, en kregen zij dus weder meer gelegenheid hunne aan-
 dacht op hunne tegenstanders in Midden-Griekenland te vestigen.
 Maar de groote staatsman Pericles zag in de gegeven omstan-
 digheden het wenschelijke er van in de Spartanen niet verder
 te tarten, en begon met in Athene zelf een belangrijken stap te
 doen, die den Spartanen niet anders dan aangenaam kon zijn,
 door te bewerken dat in 454 of 453 Cimon uit zijne balling-
 schap werd teruggeroepen. Deze zou van zijn kant beloven den
 toestand in *Attica*, zooals die onder *democratischen* invloed ge-
 worden was, te erkennen, Pericles daarentegen zou met Sparta

α 672
 the 10/11

de passen
 naar de
 Oenophyta
 in Boeotië

20. van Boe-
 tië

bij Tanagra

laten onderhandelen over een wapenstilstand. Deze kwam in 451 of 450 voor vijf jaren tot stand; tot een bepaalden vrede was Sparta niet te vinden, want daarbij had het ook het attische landverbond moeten erkennen, en dat wilde het niet.

Cim Nu kon Cimon zijn levenstaak weder opvatten: strijd tegen Perzië; in het voorjaar van 449 ging hij op nieuw naar het oosten. Nog altijd was *Aegypte* niet geheel onderworpen; dat werd dus weder ondersteund, al hadden de Atheners er ook zware nederlagen te betreuren gehad, maar de hoofdmacht van het attische eskader was bestemd tegen *Cyprus*. Daar stierf Cimon aan eene ziekte in 449; na zijn dood, die geheim gehouden was, behaalden de Atheners nog eene overwinning bij *Salamis* op *Cyprus*. Dit was de laatste slag tegen de Perzen; dat er een eigenlijke vrede gesloten is (de zoogenaamde vrede van Cimon) is niet waarschijnlijk, vermoedelijk heeft men slechts enkele bepalingen vastgesteld en overigens berust bij de wederzijds behaalde voordeelen.

Voor Athene was het gelukkig dat de strijd met Perzië feitelijk geëindigd was, het kreeg te veel te doen. In 447 had er in Midden-Griekenland eene beweging plaats van ~~verban~~^{er in}nen tegen de *democratie*, welke beweging door de Atheners aanvankelijk niet werd geteld; om die te onderdrukken, werd de Atheners Tolmides met 1000 zwaargewapende Atheners en bondgenooten uitgezonden. Hij verloor echter nog in hetzelfde jaar bij *Coronēa* in *Boeotië* een slag, waarin hij zelf sneuvelde, en het gevolg van dien slag was het verlies van *Boeotië* en *Locris*. Daarbij kwam in het volgende jaar een opstand op *Euboea*, een eiland dat de Atheners veel vleesch en koren leverde, en terwijl Pericles dat verzet ging bedwingen, viel *Megara* af. Van den benarden toestand waarin Athene op dat oogenblik verkeerde, trok men in Sparta handig partij en zond een leger over de landengte. Pericles kon in deze omstandigheden wel niet anders doen dan onderhandelen, en die onderhandelingen kostten waarschijnlijk geld. Reeds stonden de Spartanen te *Eleusis* toen hun koning, naar men zegt, zich liet omkopen om terug te trekken.

445 Daarop werd *Euboea* geheel ten onder gebracht, en een vrede gesloten met Sparta voor 30 jaren. De Atheners stonden alles af

wat zij na 456 hadden gekregen, behalve *Plataeae* en *Aegina*; daarna erkende Sparta de atheensche hegemonie, en gaf toe dat voortaan alle staten die tot op dat oogenblik nog neutraal waren, zich naar believen of bij het spartaansche verbond of bij het atheensche zouden kunnen aansluiten (445).

*Bloei-tijdperk
van Athene*

§ 12.

*De tijd van 445—431 v. Chr. — Pericles als eigenlijk
hoofd van Athene.*

Na het jaar 445 was Pericles op staatkundig gebied de eerste man, het hoofd van *Athene*. Nog slechts één tegenstander stond hem in den weg, die spoedig door het *ostracisme* verwijderd werd. Daarna was Pericles voor eenige jaren onbetwist meester van het staatsterrein, en toen was er in Athene in naam eene democratie, inderdaad eene regeering van den eersten man. Gelijk later in Frankrijks' grootste bloeitijdperk de persoon van den koning Lodewijk XIV, die als het ware het middelpunt dier geheele eeuw was, door zijne onderdanen in uitzinnige vereering met den naam van „Zonnekoning” werd begroet, noemden de Atheners hun grooten landgenoot die evenzeer van zijn tijdperk, van zijne eeuw het middelpunt was: *den Olympiër*. Deze voorname positie dankte Pericles vooreerst aan zijne hooge afkomst, van moederszijde was hij verwant aan het geslacht der *Alcmaeoniden*, en de Atheners zagen gaarne dat door afstammelingen uit voornamen geslachten de hooge betrekkingen in staats- en legerbestuur werden bekleed; ten tweede aan zijne groote wel-sprekendheid, die hem het meesterschap verzekerde over het opgewonden atheensche volk, en ten derde aan zijn edel en onbaatzuchtig karakter, dat voor geene omkoopning vatbaar was.

† Bij herhaling werd hij door het volk gekozen tot een der tien veldheeren, wier bevoegdheid buitengewoon groot was op het gebied van het krijgswezen en de financiën. Veertien jaren heeft dat tijdperk van bloei, voorspoed en vrede geduurd, slechts even afgebroken in 440 v. Chr. door een tocht van Pericles naar

*Sp. Pericles
den van M.
Pericles wordt
meester
445 v. Chr.*

37. v. Chr.

Bij gelegenheid van de groote Dionysie (Dionisia megara) of een
maand Maart-April ^(edreest) verduurde ze dagen verblijf nieuwe tran-
schiereer volgde de dag. (De k. Ant. Dionisia merkten op een of 10
gepand) Deze n. 18000 ook wel een jaar gehouden.

Samos dat, toen het weigerde de suprematie van Athene te erkennen, eenige maanden lang werd belegerd en gestraft met het verlies zijner vloot en het betalen der oorlogskosten.

De eeuw, het tijdperk van Pericles heeft echter de grootste beteekenis voor de grieksche kunst op elk gebied. De grootste kunstenaar op bouwkundig gebied was ongetwijfeld Pericles' vriend Phidias, nevens hem verdienen Ictinus en Mnesicles genoemd te worden. Hun geniale hand heeft Athene gemaakt tot de tempelstad van Pericles, en zoovele meesterstukken van beeldhouwkunst gewrocht. (*Parthenon*, *Propylaeen*, beeld van „*Athene parthenos*” van goud en ivoor vervaardigd) De middelen die benoodigd waren voor het ten uitvoer brengen van zulke werken, werden gevonden uit de ruime inkomsten van Athene, dat door de jaarlijksche schatting zijner bondgenooten in een zeer gunstigen financiëlen toestand verkeerde.

Nevens de beeldhouwkunst bloeide ook de letterkunde. De drie groote meesters op dramatisch gebied waren de treurspel-dichters Aeschylus ((525—456),) Sophocles ((496—406),) Euripides ((480—406).) Aeschylus was wat zijn persoon en zienswijze betreft nog geheel de man uit het tijdperk van den bevrijdingsoorlog tegen Perzië, hij had dapper medegestreden bij *Marathon*, *Salamis* en *Plataeae* (zijne tragedie: *de Perzen*). Sophocles was in alles de man van de eeuw van Pericles, Euripides de dichter in wiens werken wij zien hoe de rede-neerkunst meer en meer in zwang kwam.

Naast deze drie treurspeldichters waren er vele komediedichters; de voornaamste onder hen allen, van wien wij nog elf stukken over hebben, was Aristophanes (444—380 ongeveer). Met bitteren spot hekelt deze geestige dichter vele in zijn oog bedenkelijke nieuwigheden van zijn tijd: de zich meer en meer uitbreidende *democratie*, de wijsbegeerte, de richting van Euripides; zoodat zijne blijspelen een belangrijke kenbron zijn voor het leven in het Athene van dien tijd.

[Korte mondelinge mededeelingen over de attische dramatische poëzy, en de opvoeringen der treur- en blijspelen].

Niet alleen de kunst, ook de wetenschappen, meer bijzonder de historische wetenschap vond onder Pericles' tijdgenooten

[illegible]

Logogryphs
(ook die voor
anderen re
doverigen
houde)

Zoon van
Phros.

meer shy en leed in aan de vragen van den dag,
getuigen de poltrek. Ter meeste van persoonlijk
wonen meer talonsleer d. d. mythologie. (goden e helte,
n. f. l. o. s. p. h. e. n. Het leue van de d. l. e. s. v. d. d. e. m. i. - m. o. n. d. e.
h. o. l. l. a. n. d. i. e. In de midden een e. l. e. h. o. l. l. a. n. d. i. e. b. y. s. t. a. n. d. e.
h. o. l. l. a. n. d. i. e. c. o. n. s. t. i. t. u. t. i. o. n. 33 8. m. a. n. d. e. r. / De m. e. n. s. c. h. e. c. o. n. s. t. i. t. u. t. i. o. n.
h. o. l. l. a. n. d. i. e. v. a. n. d. e. m. e. n. s. c. h. e. c. o. n. s. t. i. t. u. t. i. o. n. e. n. n. a. v. o. l. t.
h. o. l. l. a. n. d. i. e. v. a. n. d. e. m. e. n. s. c. h. e. c. o. n. s. t. i. t. u. t. i. o. n. e. n. n. a. v. o. l. t.

aansluiten. Dit durfde men echter in Athene niet aan, beducht voor eene botsing met het peloponnesisch verbond, maar sloot een defensief verbond met de *Corcÿraeërs*. Toch zou hierdoor juist geschieden, wat men in Athene door het inslaan van een middelweg had zoeken te vermijden. Een observatievloot van Athene in de adriatische zee moest den *Corcÿraeërs* overtuigen, dat Athene voor hunne belangen een open oog had, welke vloot nog door eene tweede werd versterkt, toen in het najaar van 433 v. Chr. de *Corinthiërs* eene beslissende overwinning op de *Corcÿraeërs* behaalden bij de ^{o. v. van Corcyra} *Sybota*-eilanden. Het tweede attische eskader verhinderde den *Corinthiërs* het verder gebruik maken hunner overwinning en hierover verwoed, drongen zij met alle kracht in Sparta op een oorlog tegen Athene aan. Later werden de *Corinthiërs* nog meer verbitterd, toen hunne kolonie *Potidaea* op *Chalcidice* die vertrouwende op hare moederstad van het attische verbond was afgefallen, door de Atheners werd beoorloogd en belegerd. De positie van Pericles in Athene was in de jaren 433 en 432 ook niet die meer van vroeger; eene partij die veel verder ging dan hij zelf wilde, begon al meer en meer het hoofd op te steken, en de oude oligarchische partij verbond zich met deze om den grooten staatsman ten val te brengen. In 432 begon dat partijverbond van zich te laten ^{hooren} door Pericles' ouden vriend den wijsgeer *Anaxagoras*, aan te klagen, die zich door het land te verlaten wist te redden. *Phidias*, die juist op dien tijd zijn meesterstuk, het groote beeld van *Zeus* te *Olympia* had afgewerkt, werd bij zijn terugkeer in Athene gevangen genomen en aangeklaagd, o. a. van oneerlijkheid. Hij stierf voordat het proces was uitgewezen. Daarna rees er een aanklacht tegen de vrouw van Pericles, *Aspasia* uit *Milete*, en eindelijk zou men hem zelf hebben aangetast, doch juist op dat oogenblik brak de oorlog uit.

F
zijn l. o.
der o. v.
den

hooren

DERDE TIJDPERK 431—338, 336 v. CHR.

§ 13.

De Peloponnesische oorlog 431—404 v. Chr.

In Sparta had in het najaar van 432 de partij de overhand behouden, die door de *ephoren* geleid en in verstandhouding met de *Corinthiers* van geen vergelijk tusschen Sparta en Athene meer weten wilde. Langs diplomatieken weg begon men in 431 de aan het uitbarsten van een oorlog gewoonlijk voorafgaande onderhandelingen te voeren: een spartaansch gezantschap eischte in Athene de verdrijving van het bezoedelde geslacht der *Alcmaeoniden* en dus ook van Pericles, de Atheners verlangden daarentegen dat ook in Sparta zij die eenmaal een bloedschuld op zich hadden geladen, zouden verdreven worden. Daarop vorderde Sparta het opbreken van het beleg van *Potidaea* en het herstellen van *Aegina* als een zelfstandigen staat, en toen de Atheners ook dezen eisch van de hand wezen, stelden de Spartanen hun *ultimatum*: aan alle bondgenooten zouden de Atheners hunne zelfstandigheid teruggeven. Nu was het voor Pericles gemakkelijk met zijne groote welsprekendheid het volk te bewegen, dezen ongehoorden eisch van Sparta van de hand te wijzen, en juist door den oorlog aan te raden zijn eigene, zooals wij boven zagen, steeds meer wankelende positie te versterken.

In dezen verdelgingsoorlog, die gedurende zijn geheelen duur zoo zeer het karakter draagt, dat men wederzijds met bitteren haat en met een zucht naar persoonlijke wraakneming streed, zou het eerste bloed niet vergoten worden in een strijd tusschen de Spartanen en Atheners. Eene thebaansche bende overviel in de lente van 431 de met Athene verbonden stad *Plataeae*; hun aanval mislukte echter. In den zomer van hetzelfde jaar verscheen de spartaansche koning Archidamus in *Attica*, en voor de nadering van zijn leger vlood het landvolk binnen de muren van

Athene. Het spartaansche leger plunderde *Attica*, en Pericles die in *Attica* zelf slechts defensief te werk wenschte te gaan, liet door een vloot de kusten van *Peloponnesus* plunderen; tegelijkertijd streden de Atheners met gunstig gevolg bij *Potidaea*.

2^e Inval In het volgende jaar 430 volgde koning Archidamus, voor de tweede maal met zijn leger in *Attica* verschenen, dezelfde tactiek van oorlog voeren en plunderde het land 40 dagen lang. Toen brak er in de overbevolkte stad Athene een besmettelijke ziekte uit, gewoonlijk met den naam van *pest* bestempeld, doch naar de beschrijving veel overeenkomst hebbende met de ziekte die nog bij ons onder den naam van *typhus* bekend is, die in het zuiden en oosten had gewoed en zoo over de eilanden naar den *Piraeus* was gekomen, en tegelijkertijd ook in Italië heerschte. Twee jaren lang en later nog eens heeft deze ziekte op de vreeselijkste wijze de attische bevolking geteisterd. In hunne radeloosheid wierpen de Atheners de schuld van al hun ongeluk op Pericles, die op dat oogenblik met de vloot op de kusten van *Peloponnesus* was. Hij werd aangeklaagd van slecht beheer der staatsgelden, van zijne ambten ontzet en veroordeeld tot eene geldboete van 15 talenten. Spoedig had het wufte volk echter weder berouw en herstelde Pericles in zijn eer. In 429 viel *Potidaea* den Atheners in handen, de Peloponnesiërs verschenen niet in *Attica* van wege de epidemie, doch Pericles was door huiselijk leed en door de ondankbaarheid zijner medeburgers zoozeer geknakt, dat de ziekte ook hem ten grave *429* sleepte. Zijn dood liet in Athene een plaats ledig, die naar waarde niet te vervullen was, maar die spoedig ingenomen werd door volksmenners, die veel verder gingen dan Pericles ooit gewild had, o. a. den *428* *429* *430* *431* *432* *433* *434* *435* *436* *437* *438* *439* *440* *441* *442* *443* *444* *445* *446* *447* *448* *449* *450* *451* *452* *453* *454* *455* *456* *457* *458* *459* *460* *461* *462* *463* *464* *465* *466* *467* *468* *469* *470* *471* *472* *473* *474* *475* *476* *477* *478* *479* *480* *481* *482* *483* *484* *485* *486* *487* *488* *489* *490* *491* *492* *493* *494* *495* *496* *497* *498* *499* *500* *501* *502* *503* *504* *505* *506* *507* *508* *509* *510* *511* *512* *513* *514* *515* *516* *517* *518* *519* *520* *521* *522* *523* *524* *525* *526* *527* *528* *529* *530* *531* *532* *533* *534* *535* *536* *537* *538* *539* *540* *541* *542* *543* *544* *545* *546* *547* *548* *549* *550* *551* *552* *553* *554* *555* *556* *557* *558* *559* *560* *561* *562* *563* *564* *565* *566* *567* *568* *569* *570* *571* *572* *573* *574* *575* *576* *577* *578* *579* *580* *581* *582* *583* *584* *585* *586* *587* *588* *589* *590* *591* *592* *593* *594* *595* *596* *597* *598* *599* *600* *601* *602* *603* *604* *605* *606* *607* *608* *609* *610* *611* *612* *613* *614* *615* *616* *617* *618* *619* *620* *621* *622* *623* *624* *625* *626* *627* *628* *629* *630* *631* *632* *633* *634* *635* *636* *637* *638* *639* *640* *641* *642* *643* *644* *645* *646* *647* *648* *649* *650* *651* *652* *653* *654* *655* *656* *657* *658* *659* *660* *661* *662* *663* *664* *665* *666* *667* *668* *669* *670* *671* *672* *673* *674* *675* *676* *677* *678* *679* *680* *681* *682* *683* *684* *685* *686* *687* *688* *689* *690* *691* *692* *693* *694* *695* *696* *697* *698* *699* *700* *701* *702* *703* *704* *705* *706* *707* *708* *709* *710* *711* *712* *713* *714* *715* *716* *717* *718* *719* *720* *721* *722* *723* *724* *725* *726* *727* *728* *729* *730* *731* *732* *733* *734* *735* *736* *737* *738* *739* *740* *741* *742* *743* *744* *745* *746* *747* *748* *749* *750* *751* *752* *753* *754* *755* *756* *757* *758* *759* *760* *761* *762* *763* *764* *765* *766* *767* *768* *769* *770* *771* *772* *773* *774* *775* *776* *777* *778* *779* *780* *781* *782* *783* *784* *785* *786* *787* *788* *789* *790* *791* *792* *793* *794* *795* *796* *797* *798* *799* *800* *801* *802* *803* *804* *805* *806* *807* *808* *809* *810* *811* *812* *813* *814* *815* *816* *817* *818* *819* *820* *821* *822* *823* *824* *825* *826* *827* *828* *829* *830* *831* *832* *833* *834* *835* *836* *837* *838* *839* *840* *841* *842* *843* *844* *845* *846* *847* *848* *849* *850* *851* *852* *853* *854* *855* *856* *857* *858* *859* *860* *861* *862* *863* *864* *865* *866* *867* *868* *869* *870* *871* *872* *873* *874* *875* *876* *877* *878* *879* *880* *881* *882* *883* *884* *885* *886* *887* *888* *889* *890* *891* *892* *893* *894* *895* *896* *897* *898* *899* *900* *901* *902* *903* *904* *905* *906* *907* *908* *909* *910* *911* *912* *913* *914* *915* *916* *917* *918* *919* *920* *921* *922* *923* *924* *925* *926* *927* *928* *929* *930* *931* *932* *933* *934* *935* *936* *937* *938* *939* *940* *941* *942* *943* *944* *945* *946* *947* *948* *949* *950* *951* *952* *953* *954* *955* *956* *957* *958* *959* *960* *961* *962* *963* *964* *965* *966* *967* *968* *969* *970* *971* *972* *973* *974* *975* *976* *977* *978* *979* *980* *981* *982* *983* *984* *985* *986* *987* *988* *989* *990* *991* *992* *993* *994* *995* *996* *997* *998* *999* *1000* *1001* *1002* *1003* *1004* *1005* *1006* *1007* *1008* *1009* *1010* *1011* *1012* *1013* *1014* *1015* *1016* *1017* *1018* *1019* *1020* *1021* *1022* *1023* *1024* *1025* *1026* *1027* *1028* *1029* *1030* *1031* *1032* *1033* *1034* *1035* *1036* *1037* *1038* *1039* *1040* *1041* *1042* *1043* *1044* *1045* *1046* *1047* *1048* *1049* *1050* *1051* *1052* *1053* *1054* *1055* *1056* *1057* *1058* *1059* *1060* *1061* *1062* *1063* *1064* *1065* *1066* *1067* *1068* *1069* *1070* *1071* *1072* *1073* *1074* *1075* *1076* *1077* *1078* *1079* *1080* *1081* *1082* *1083* *1084* *1085* *1086* *1087* *1088* *1089* *1090* *1091* *1092* *1093* *1094* *1095* *1096* *1097* *1098* *1099* *1100* *1101* *1102* *1103* *1104* *1105* *1106* *1107* *1108* *1109* *1110* *1111* *1112* *1113* *1114* *1115* *1116* *1117* *1118* *1119* *1120* *1121* *1122* *1123* *1124* *1125* *1126* *1127* *1128* *1129* *1130* *1131* *1132* *1133* *1134* *1135* *1136* *1137* *1138* *1139* *1140* *1141* *1142* *1143* *1144* *1145* *1146* *1147* *1148* *1149* *1150* *1151* *1152* *1153* *1154* *1155* *1156* *1157* *1158* *1159* *1160* *1161* *1162* *1163* *1164* *1165* *1166* *1167* *1168* *1169* *1170* *1171* *1172* *1173* *1174* *1175* *1176* *1177* *1178* *1179* *1180* *1181* *1182* *1183* *1184* *1185* *1186* *1187* *1188* *1189* *1190* *1191* *1192* *1193* *1194* *1195* *1196* *1197* *1198* *1199* *1200* *1201* *1202* *1203* *1204* *1205* *1206* *1207* *1208* *1209* *1210* *1211* *1212* *1213* *1214* *1215* *1216* *1217* *1218* *1219* *1220* *1221* *1222* *1223* *1224* *1225* *1226* *1227* *1228* *1229* *1230* *1231* *1232* *1233* *1234* *1235* *1236* *1237* *1238* *1239* *1240* *1241* *1242* *1243* *1244* *1245* *1246* *1247* *1248* *1249* *1250* *1251* *1252* *1253* *1254* *1255* *1256* *1257* *1258* *1259* *1260* *1261* *1262* *1263* *1264* *1265* *1266* *1267* *1268* *1269* *1270* *1271* *1272* *1273* *1274* *1275* *1276* *1277* *1278* *1279* *1280* *1281* *1282* *1283* *1284* *1285* *1286* *1287* *1288* *1289* *1290* *1291* *1292* *1293* *1294* *1295* *1296* *1297* *1298* *1299* *1300* *1301* *1302* *1303* *1304* *1305* *1306* *1307* *1308* *1309* *1310* *1311* *1312* *1313* *1314* *1315* *1316* *1317* *1318* *1319* *1320* *1321* *1322* *1323* *1324* *1325* *1326* *1327* *1328* *1329* *1330* *1331* *1332* *1333* *1334* *1335* *1336* *1337* *1338* *1339* *1340* *1341* *1342* *1343* *1344* *1345* *1346* *1347* *1348* *1349* *1350* *1351* *1352* *1353* *1354* *1355* *1356* *1357* *1358* *1359* *1360* *1361* *1362* *1363* *1364* *1365* *1366* *1367* *1368* *1369* *1370* *1371* *1372* *1373* *1374* *1375* *1376* *1377* *1378* *1379* *1380* *1381* *1382* *1383* *1384* *1385* *1386* *1387* *1388* *1389* *1390* *1391* *1392* *1393* *1394* *1395* *1396* *1397* *1398* *1399* *1400* *1401* *1402* *1403* *1404* *1405* *1406* *1407* *1408* *1409* *1410* *1411* *1412* *1413* *1414* *1415* *1416* *1417* *1418* *1419* *1420* *1421* *1422* *1423* *1424* *1425* *1426* *1427* *1428* *1429* *1430* *1431* *1432* *1433* *1434* *1435* *1436* *1437* *1438* *1439* *1440* *1441* *1442* *1443* *1444* *1445* *1446* *1447* *1448* *1449* *1450* *1451* *1452* *1453* *1454* *1455* *1456* *1457* *1458* *1459* *1460* *1461* *1462* *1463* *1464* *1465* *1466* *1467* *1468* *1469* *1470* *1471* *1472* *1473* *1474* *1475* *1476* *1477* *1478* *1479* *1480* *1481* *1482* *1483* *1484* *1485* *1486* *1487* *1488* *1489* *1490* *1491* *1492* *1493* *1494* *1495* *1496* *1497* *1498* *1499* *1500* *1501* *1502* *1503* *1504* *1505* *1506* *1507* *1508* *1509* *1510* *1511* *1512* *1513* *1514* *1515* *1516* *1517* *1518* *1519* *1520* *1521* *1522* *1523* *1524* *1525* *1526* *1527* *1528* *1529* *1530* *1531* *1532* *1533* *1534* *1535* *1536* *1537* *1538* *1539* *1540* *1541* *1542* *1543* *1544* *1545* *1546* *1547* *1548* *1549* *1550* *1551* *1552* *1553* *1554* *1555* *1556* *1557* *1558* *1559* *1560* *1561* *1562* *1563* *1564* *1565* *1566* *1567* *1568* *1569* *1570* *1571* *1572* *1573* *1574* *1575* *1576* *1577* *1578* *1579* *1580* *1581* *1582* *1583* *1584* *1585* *1586* *1587* *1588* *1589* *1590* *1591* *1592* *1593* *1594* *1595* *1596* *1597* *1598* *1599* *1600* *1601* *1602* *1603* *1604* *1605* *1606* *1607* *1608* *1609* *1610* *1611* *1612* *1613* *1614* *1615* *1616* *1617* *1618* *1619* *1620* *1621* *1622* *1623* *1624* *1625* *1626* *1627* *1628* *1629* *1630* *1631* *1632* *1633* *1634* *1635* *1636* *1637* *1638* *1639* *1640* *1641* *1642* *1643* *1644* *1645* *1646* *1647* *1648* *1649* *1650* *1651* *1652* *1653* *1654* *1655* *1656*

Cleon
Cleon
Cylon

worden. Als men Cleon's zin had gedaan, waren alle volwas-
sen mannen uit *Mytilene* gedood, maar dit is niet geschied,
slechts de krijgsgevangen edellieden, ongeveer 1000, zijn ter dood
gebracht ¹⁾. In den zomer van hetzelfde jaar viel *Plataeae* den
Thebanen en Spartanen in handen, de bezetting werd vermoord
en de stad verbrand. *Corcÿra* trad intusschen geheel tot het
atheensche verbond toe, nadat de adel aldaar in verstandhouding
met de Spartanen getracht had de *democratie* omver te werpen.
In 426 deden de Atheners eenige tochten onder Nicias en
Demosthenes, en in het volgende jaar kreeg deze laatste be-
velhebber toestemming eene vloot die naar *Corcÿra* en *Sicilië*
bestemd was, te vergezellen en een vast punt te bezetten aan de
westkust van *Peloponnesus*. Hij nam daartoe de haven van *Pylos*
in *Messenie* en begon die te versterken. Deze tijding deed de
Spartanen die onder Agis II, den opvolger van Archidamus
weder een inval in *Attica* hadden gedaan, besluiten tot den
terugkeer. Na een slag bij *Pylos* werd er een aantal *Sparti-*
aten op het tegenover de haven gelegen eilandje *Sphacteria*
geblokkeerd. Onder deze omstandigheden hadden de Atheners
vrede kunnen krijgen, maar er was eene partij onder Cleon,
die voor alles voortzetting van den oorlog wenschte. Cleon
zelf werd uitgenoodigd met versterking naar *Pylos* te gaan,
daarna werd *Sphacteria* genomen, en de manschappen waar-
onder vele *Spartiaten* gevangen genomen. De verzoeken van
Sparta om vrede werden steeds dringender, doch op raad van
Cleon wezen de Atheners die voortdurend van de hand. In 424
keerde de krijgskans zich weder tegen hen, toen zij de nederlaag
bij *Delium* in *Boeotie* leden en tevens kwamen er voor hen
onrustbarende tijdingen uit het noorden, van de thracische kust,
waar de Spartaan Brasidas de atheensche bondgenooten waar-
onder *Amphipolis* afvallig maakte. Bij deze laatste stad beschul-

¹⁾ Men heeft in den laatsten tijd het ter dood brengen der aristocraten
van Mytilene wel eens in twijfel getrokken (Müller Strübing); deze
beschouwingwijze echter hangt samen met de geheele opvatting van be-
doelden auteur over het geschiedwerk van Thucydides, zoodat men
deze geheele beschouwingwijze deelen moet, en hem niet ten opzichte
van dit feit alleen volgen kan.

431-424

425-424
inval

1.

in val

digde men den vlootvoogd Thucydides, zijn plicht te hebben verzuimd, hij werd verbannen en vond in zijne ballingschap tijd, zijn geschiedwerk over den peloponnesischen oorlog te schrijven (zie § 12).

Cleon en de atheensche oorlogspartij drong er krachtig op aan geene schikking of vrede met *Lacedaemon* te treffen, voor de eer der atheensche wapenen op de kust van *Thracië* zou zijn hersteld en zeilde in 422 zelf daarheen. Op een verkenningstocht naar *Amphipolis* werd hij, die volstrekt geen veldheer was, door Brasidas aangevallen en in dien strijd sneuvelde beiden.

Met Cleon en Brasidas waren de vurigste voorstanders voor het voortzetten van den oorlog verdwenen, de vredespartij in Athene, voornamelijk door Nicias voorgestaan, wist het in 421 zoover te brengen, dat er voor vijftig jaar een vrede met Sparta gesloten werd. Bij dezen naar Nicias genoemden vrede werd aangenomen, dat ieder der partijen zou moeten afstaan, wat hij tijdens den oorlog had veroverd, maar juist dat was sommigen staten volstrekt niet naar den zin, zoodat men reeds bij het tot stand komen van den vrede vooruit zien kon, dat die niet van langen duur zou zijn.

Met den vrede van Nicias eindigt het eerste gedeelte van den peloponnesischen oorlog, en begint er een tijdperk waarin de hoofdrol wordt gespeeld door Alcibiades. Deze man, wiens buitengewone talenten slechts er toe gediend hebben, gedeeltelijk ook door den loop der omstandigheden, om den val zijner vaderstad te verhaasten, was als klein kind, na het sneuvelen van zijn vader Clinias bij *Coronëa*, bij zijn voogd en bloedverwant Pericles aan huis opgevoed. Een verkwistende wildzang als hij, die reeds van zijne jeugd af tot alles in staat werd geacht, was noch door de leiding van Pericles, noch door den omgang met Socrates tot een ander man te vormen geweest. Zijn haat tegen Sparta deed hem den vrede van Nicias afkeuren, de omstandigheid dat men het reeds over het ten uitvoer leggen der vredesvoorwaarden niet eens kon worden, was natuurlijk voor hem en zijn geestverwanten een machtige steun. In het voorjaar van 420 kwamen er, voornamelijk ook op aanstoken van Alcibiades gezanten van *Argos*, *Elis* en *Mantinëa* in Athene

Alcibiades overreedde dez egypten, die aan den koning van de land
haddelen met onbepaalde volmacht te gge. gekomen. in de volkverga
dering te spreken al of 33 met de volmacht tot te ophalen de
onverhoort. en hi beloofde hi daarvoor de vergoeding van Teles te
zullen tenverkiezen. De 33ste ginge heerscht in en nu maakte
Alcibiades van hinnen te ggeen praat gebruik om ze in de
volkvergadering aan te klagen en met hen alle spoor af van
om een nieuw verbond te sluiten. Sparta, waar de oorlogs
partij ook al weder machtig begon te worden, wenschte, na dit
vernomen te hebben, natuurlijk zekerheid te erlangen, in welke
verhouding het nu voortaan tot Athene zou staan en zond daartoe
evenzeer een gezantschap. Deze spartaansche gezanten lieten
zich door Alcibiades op roekeloze en lage wijze bedriegen; f
waardoor er reeds dadelijk weder zulk eene verkoeling tus
schen Sparta en Athene ontstond, dat Nicias met moeite een
vredebreuk verhinderde. Nadat Alcibiades in het volgende
jaar vruchteloos beproefd had in *Peloponnesus* enkele staten
voor den krijg tegen Sparta te winnen, herstelden de Spartanen
in 418 v. Chr. hun gezag in het schiereiland door de *Argiven*
en hunne bondgenooten te verslaan bij *Mantineä*. Slechts de stad
Argos werd na dit wapenfeit voor het bondgenootschap der
Atheners behouden, die zich in 416 van eene treurige zijde deden
kennen, door het eiland *Melos*, dat eene dorische bevolking had,
die zich aanvankelijk neutraal had gehouden, doch later zich
tegen Athene vijandig had betoond, uit te hongeren en de weer
bare manschap te dooden.

Maar een man van het karakter van Alcibiades kon niet
rusten of behagen scheppen in dien halven oorlogstoestand waarin
Athene eigenlijk verkeerde na den vrede van Nicias. Zeer
kwam hem te pas het verzoek om hulp, dat de sicilische stad
Egesta in het najaar van 416 aan de Atheners richtte. Deze stad
werd in het nauw gebracht door de bewoners van eene andere
stad op *Sicilie*, *Selinus*, die door de *Syracusanen* werd onder
steund, en wendde zich tot Athene, haar verzoek ondersteunende
door het toezeggen van eene belangrijke som als soldij. Eene
algemeene opgewondenheid maakte zich van de Atheners meester,
en Alcibiades wist uitstekend die aan te wakkeren, de heer
lijkste vooruitzichten op het schatrijke *Sicilie* werden hun voor
gespiegeld, zelfs veroveringen in *Africa* als niet onmogelijk ver
ondersteld. [Weinig hielp de raad van den voorzichtigen Nicias,
die den indruk dier hersenschimmige berekeningen trachtte weg
te nemen; de oorlogspartij onder Alcibiades behield de over
hand; bij een oorlog was licht buit te behalen en geldelijk voor
deel was ook Alcibiades zelf, die schatten verkwist had, niet

het sicilische

onverschillig. Geene opoffering werd dan ook te groot geacht om de toerusting en zoo luisterrijk mogelijk te maken en Alcibiades zelf benevens Nicias en Lamachus werden met de leiding der expeditie belast. Bijna was de tocht op het laatste oogenblik nog verhinderd, want op een lentemorgen van het jaar 415 v. Chr., bemerkte men plotseling dat alle *hermeszuilen* in de stad Athene vernield waren. De daders van deze heiligschennis zijn nooit ontdekt. Sommigen schuiven haar op rekening van de tegenstanders der sicilische expeditie, om zoo doende een blaam op Alcibiades te kunnen werpen; waarschijnlijk echter was het een eenvoudige daad van brooddronkenheid, die naderhand de *oligarchische* partij handig heeft weten aan te wenden om haar doel te bereiken, daar zij een besluit wist uit te lokken tengevolge waarvan alle daden van heiligschennis, die in den laatsten tijd bedreven waren, zouden worden aangebracht. Alcibiades, wien krachtens dat besluit als aanklacht ten laste werd gelegd, dat hij de godsdienstplechtigheden (*mysteriën*) van *Eleusis* zou hebben nagebootst in eene particuliere woning, drong aan op een onmiddellijk onderzoek. Dit werd echter verijdeld en men liet de expeditie uitgeen.

De vloot, 136 oorlogsschepen sterk, verliet nu Athene en zette eerst koers naar *Corcÿra*, en van daar naar Zuid-Italië. Bij de drie bevelhebbers liepen natuurlijk de meeningen uiteen. Alcibiades was er wat hem betrof voor zich eerst vrienden op *Sicilië* te verwerven, en daarna op *Syracuse* los te gaan. Toen de vloot voor *Catana* lag, kwam een atheensch adviesjacht Alcibiades halen, opdat hij in Athene zou terecht staan wegens de nabootsing der mysteriën van *Eleusis*; hij ging onverwijld mede, doch wetende dat hem eene veroordeeling wachtte, ontsnapte hij te *Thurii* in Zuid-Italië aan zijn geleide en begaf zich eerst naar *Argos*. Daar vernam hij dat hij bij verstek ter dood veroordeeld en zijne goederen verbeurd verklaard waren; en hierover wanhopig verbitterd, besloot hij den Atheners te toonen „dat hij nog leefde” door zijne diensten ter beschikking der Spartanen te stellen.

Na het vertrek van Alcibiades had Nicias *Syracuse* aangevallen, Lamachus was in een der eerste gevechten gesneu-

toch

and
e v
mar
en

veld, en de machtige handelsstad dacht er reeds aan zich aan de Atheners over te geven, toen op aandrang van den nieuwen raadgever, de Spartaan Gylippus ter hulpe werd gezonden en zijne komst deed de zaken geheel keeren. Nicias was een besluiteloos man, vertrekken durfde hij niet, veel uitrichten kon hij evenmin, dus besloot hij in Athene zijne terugroeping of versterking te vragen. Deze laatste kwam onder Demosthenes. Maar het was te laat, een aanval op *Syracuse* mislukte, en daarna ried ook Demosthenes tot den terugtocht, te meer daar de atheensche troepen door ziekten geteisterd werden.

X Eerst draalde Nicias een poos, daarna deed eene maansverduistering in den voor het vertrek bestemden nacht (27 Aug. 413), den bijgeloovigen man zijn voornemen opgeven. Een nieuwe nederlaag der Atheners maakte dat zij niet meer over zee konden vertrekken, men moest dus het eiland inrukken om naar eene andere bevriende stad te komen. Na eene reeks van ongelukkige gevechten, vielen de overblijfselen van het toch reeds zoo gedunde leger den Syracusanen en spartaansche hulptroepen in handen, de gevangenen werden als slaven verkocht of kwamen om van gebrek; Nicias en Demosthenes werden ter dood gebracht. Bij dezen tocht had Athene zijne beste krachten verbruikt, alle krachtsinspanning na dien tijd was als het ware de doodsstrijd van den eens zoo machtigen staat.

X In hetzelfde jaar 413 verscheen voor het eerst na 12 jaren weder een spartaansch leger onder Agis II in *Attica*, en dat wapenfeit opent eigenlijk het derde gedeelte van den peloponnesischen oorlog, den zoogenaamden *deceleischen* oorlog: op raad namelijk van Alcibiades hadden de Spartanen het stadje *Decelja* in *Attica* bezet, teneinde van daar uit Athene te kunnen bestoken, nadat de Atheners in het vorige jaar weder openlijk in oorlog met Sparta waren geraakt, door het plunderen van de kusten van *Peloponnesus*. Nimmer wellicht was de toestand in Athene zoo hopeloos geweest als op dat oogenblik, hunne beste krachten waren verteerd door de expeditie naar Sicilië, in *Attica* een spartaansch leger, in Azië zetelden twee perzische satrapen, Tissaphernes te *Sardes* en Pharnabazus te *Dascyleum*, die het met Sparta eens waren, en ten slotte de

MARGADANT, Grieken en Romeinen.

*Adg. met
Tercere van
sege over-
winning
verloerdet
Syracusan-
nen jaar
E. H. Speet
derf
Olympeën*

tegt

*and
e van
marne
en*

*De 2. 6. van
Orkene*

dreigende *oligarchische* revolutie in de stad zelve. En de man, die gereed stond over al die vijandelijke machten tegen zijn vaderstad de leiding op zich te nemen, was Alcibiades. Hij ging persoonlijk naar Azië om de atheensche bondgenooten op de eilanden afvallig te maken en met Tissaphernes te onderhandelen. Dat Athene reeds op dit oogenblik niet voor den laatsten beslissenden slag werd gesteld, was voornamelijk het gevolg van twee omstandigheden, de trouw van enkele bondgenooten en de plotselinge omkeering in de staatkundige gedragslijn van Alcibiades, die met de Spartanen in onmin geraakte, en nu zijn invloed, dien hij reeds bij Tissaphernes gewonnen had, gebruikte ten gunste der Atheners. De sluwe Pers begreep maar al te goed dat het zijn land ten nutte moest komen, wanneer de grieksche wereld in een tweestrijd was gewikkeld, waarvan slechts eene algemeene uitputting en eindelijk zelfvernietiging het gevolg kon zijn. Hij gaf geen beslissend antwoord aan Alcibiades, die onderhandelingen aanknoopte met eene atheensche vloot, die bij *Samos* lag, en van een Spartanenvriend nu *oligarchisch-gezind* Athener werd, daar hij nog maar altijd niet kon vergeten, hoe de *democratische* partij hem in 415 had behandeld. Met enkele voornamen personen op de vloot bij *Samos* verstond Alcibiades zich in Athene de *democratie* af te schaffen, en Pisander werd derwaarts gezonden met de officiële opdracht om te spreken over het verbond met Perzië, maar tevens om een *oligarchischen* staatsgreep voor te bereiden. Deze gelukte, er werd een nieuwe staatsraad gekozen van 400 leden (411 v. Chr.), de bezoldiging van elke staatsbetrekking werd afgeschaft.

In Athene was deze staatsgreep gemakkelijk in zijn werk gegaan, de oligarchen hadden macht genoeg om zonder Alcibiades, daar de beloofde hulp van Perzië uitbleef, hun plannen door te zetten, maar moeilijker ging het op de vloot bij *Samos*: daar zwoer men de *democratie* te zullen handhaven; er werden nieuwe officieren gekozen en het opperbevel aan Alcibiades gegeven, die nu al zijn invloed gebruikte om een burgeroorlog te voorkomen. Spoedig ontstond in den boezem der 400 zelve, die eenige maanden een schrikbewind in Athene gevoerd hadden, oneenigheid; een deel van hen knoopte zelfs verraderlijke

NB.

Dionysius
et
imp. era

Thrasylbulus

Dionysius
et
imp. era

410

onderhandelingen met Sparta aan. Onder den indruk van het verlies van *Euboea*, waar eene atheensche vloot een nederlaag leed, werden de 400 afgezet, en trad eene eenigszins gewijzigde *democratie* daarvoor in de plaats, waarbij ook de bezoldiging der rechters en der leden van de volksvergadering afgeschaft bleef, en daardoor deze staatsdiensten tot de meer gegoede klassen werden beperkt. Daarop trad men in overleg met de vloot van *Samos* en het verbanningsbesluit, dat tegen Alcibiades eenmaal was uitgesproken, werd ingetrokken, enkelen van de omvergoorpen *oligarchische* partij werden ter dood gebracht.

410
 Prof. v. Phaf. 2.
 Lekab. 2.
 In den zomer van 411 had de atheensche vloot eene belangrijke overwinning behaald bij *Cynossema* op de Spartanen, die verbonden waren met Pharnabazus. In het najaar van datzelfde jaar begonnen de Atheners weder te bemerken, dat hun oude bevelhebber Alcibiades hun vloot aanvoerde en ving tevens de laatste, niet minst roemrijke periode van diens veelbewogen leven aan ¹⁾. Zijn eerste wapenfeit was het winnen van den zeeslag bij *Cyzicus* aan de *Propontis*, waarin de Spartanen hun admiraal Mindarus verloren. Daarop werd door hem aan den *Bosporus* een tol opgericht, zoodat de vloot thans ook zonder ondersteuning uit Athene in haar onderhoud kon voorzien, veroverde hij verscheidene steden waaronder *Byzantium*, en sloot een wapenstilstand met ~~Pharnabazus~~. Vier jaren had Alcibiades nu bijna met onbeperkte macht het bevel gevoerd over de atheensche vloot, eerst in 407 werd hij weder door het atheensche volk dat hem, door zijn voorspoed verblind, alles vergaf tot aanvoerder gekozen. Nu kon hij er weder aan denken naar zijne vaderstad terug te keeren, vroeger was hij reeds staatkundig in zijne eer hersteld, thans zou ook de vervloeking, die indertijd tegen hem was uitgesproken, worden opgeheven. Onder de toejuichingen eener jubelende volksmenigte keerde hij terug in den zomer van 407. Maar het attische volk toonde zich hier weder even wispel-

¹⁾ Het wederopleven der zeemacht en de rijke buit aan de overwinningen van Alcibiades te danken, hebben waarschijnlijk aan de *democratische* partij in Athene zulk een overwicht verschaft, dat omstreeks 409 de staatsregeling van voor 411 weder werd hersteld.

Maandag.
Geschiedenis.

turig als altijd; in den grond der zaak was men bang voor Alcibiades, die zich gemakkelijk *tyran* had kunnen maken als hij gewild had. Op het oorlogsterrein in Azië verscheen tijdens zijne afwezigheid de perzische prins Cyrus, jongere zoon van koning Darius II, die het plan koesterde in plaats van zijn ouderen broeder Artaxerxes Mnemon koning van Perzië te worden, en daarom een verbond zocht met de Spartanen, in wier vlootvoogd, den geslepen Lysander, hij een man meende gevonden te hebben, die geschikt was hem bij zijne plannen behulpzaam te zijn.

Toen Alcibiades in den herfst weder in Azië kwam, bemerkte hij dat zijn invloed ^{by de Perzen} reeds verminderd was, en toen een zijner onderbevelhebbers in 407 tijdens zijne afwezigheid bij *Notium* een slag verloor, had hij weder spoedig de positie verloren die hij zich onlangs had verworven. Hij werd niet herkozen als bevelhebber en trok zich terug in zijne bezittingen, versterkte plaatsen op de thracische kust. Nieuwe *strategen* werden door Athene gekozen, van welke Conon de voornaamste was. Zij zouden nu niet meer tegen Lysander te strijden hebben, want in Sparta duurde het ambt van vlootvoogd ook maar een jaar en de afgetredene werd nooit herkozen. De nieuwe spartaansche admiraal was Callicratidas. Hij sloot in 406 Conon in de haven van *Mytilene* op *Lesbos* in, en op het vernemen van dat bericht besloot men in Athene met alle krachtsinspanning eene vloot uit te zenden om Conon te ontzetten. In den nazomer raakte deze vloot slaags met de peloponnesische bij *Lesbos*, bij een groep klippen, bekend onder den naam van de *Arginusen*. Callicratidas sneuvelde, de Atheners behaalden eene volkomene overwinning; aan deze zege kleeft echter in de geschiedenis een bloedvlek. De atheensche bevelhebbers werden aangeklaagd hun plicht te hebben verzuimd, wat betrof het redden der drenkelingen en het opvisschen der lijken, de doodstraf werd aan zes hunner, die het gewaagd hadden naar Athene terug te keeren voltrokken; onder die zes was de jonge Pericles, de zoon van Pericles en Aspasia.

Op dit oogenblik verscheen Lysander weder in Azië, wel niet als vlootvoogd, maar als onderbevelhebber, hij overwon in

De jonge Pericles was eigenlijk geen burger, omdat zijne moeder eene Grijsche was. Pericles de vader echter had niet te bewerkstelligen dat zijn zoon onder de burgers werd opgenomen. Hetgeen voor degen die zeer

Alcibiades
was meer
pro forma
dan de re-
geering in
werkelijk h.
een verzuim
het Spartaansche

De laatste
was niet de
heeft door de
Thurman

405 de Atheners in den laatsten beslissenden slag bij *Aegospotami*, aan den Hellespont. De houding der atheensche bevelhebbers was zoo onhandig, dat men bijna geneigd zou zijn aan verraad te denken, de welgemeende raad van Alcibiades, die zich in de nabijheid bevond, werd van de hand gewezen: slechts Conon ontkwam aan deze vernietiging met 12 schepen naar *Cyprus*. ^{2e Koning} Thans was het met Athene gedaan en de ontredderde staat prijs ^{zuig ons} gegeven aan de willekeur van Lysander. Hij begon met een aantal atheensche krijgsgevangenen ter dood te brengen, en overal besturen van tien personen (*decarchieën*) en spartaansche commandanten (*harmosten*) aan te stellen. Alle atheensche kolonisten en garnizoenen werden naar hunne moederstad gezonden, ten einde aldaar de bevolking te vermeerderen en de overbevolkte stad des te spoediger door uithongering te doen vallen. Van de landzijde rukten de Spartanen van *Decelĳa* uit op Athene los en daarop verscheen Lysander in den *Piraeus*; onderhandelingen maanden lang gerekt, terwijl de honger in de stad op het vreeselijkst zich gevoelen deed, baatten niet meer, ja *Thebe* en *Corinthe* eischten zelfs de algeheele verdelging der gevreesde vijandin. Dit laatste wenschte *Sparta* niet, Athene kreeg als voorwaarden: het afstaan zijner bezittingen, het slechten der lange muren en van *Piraeus*, het uitleveren zijner vloot op twaalf schepen na. De democratie werd afgeschaft en dertig *oligarchen*, in de geschiedenis bekend onder den naam van „*de dertig*” werden in Athene aangesteld als bewind, dat door een spartaansch garnizoen in den burcht werd gesteund. Alcibiades heeft den smaad van Athene niet lang overleefd, hij werd in 404 in Perzië verraderlijk vermoord.

§ 14.

Sparta als leidende macht in Griekenland. De

Corinthische oorlog 404—387 v. Chr.

Door den afloop van den peloponnesischen oorlog was thans uitgemaakt dat de Doriërs met hunne oligarchische staatsinstellingen in Griekenland de leidende macht zouden zijn. De man,

b. v. L. yru
bruester
Polemar-
chus.

Not given.
 under
 ashen
 3500
 to and
 with
 32 no

Leymbron Derhill Das
 partischsch lager Eij Ela

Pause

weder hersteld, nadat eene algemeene amnestie was afgekondigd (het jaar van den archon Euclides). De oligarchen die naar *Eleusis* hun toevlucht hadden genomen, werden ook spoedig ten onder gebracht.

In het jaar 401 verwezenlijkte de perzische prins Cyrus zijn plan (§ 13) zijnen broeder Artaxerxes II te beoorloggen, ten einde te trachten hem van den troon te stooten. Hij had daarbij grieksche hulptroepen voornamelijk *Spartanen* en *Achaërs*, ofschoon hij *officieel* door geen enkelen griekschon staat ondersteund werd. Met dit leger, en een groot aantal Perzen rukte hij van *Sardes* op, aanvankelijk voorwendende dat hij enkele volken wilde tuchtigen, die het zijner satrapie lastig maakten. Later openbaarde hij aan zijne soldaten het ware doel van den tocht, die jammerlijk mislukt is, aangezien zijn leger bij *Cunaxa* niet ver van *Babylon* door koning Artaxerxes is verslagen, in welken slag Cyrus zelf sneuvelde. De sluwe Tissaphernes

heeft daarna door list het grieksche hulpleger van zijne aanvoerders beroofd, die hij op verraderlijke wijze om het leven deed brengen, en te midden van de algemeene verslagenheid, die de van leiding beroofde Grieken midden in een vijandelijk land beving, stelde *Xenophon* van Athene zich aan het hoofd en bracht het leger naar de Zwarte zee en van daar naar *Byzantium* terug. Hij zelf heeft den tocht van Cyrus en den terugtocht der tienduizend onder zijne leiding beschreven. Deze *Xenophon* heeft behalve dit verhaal nog vele andere werken geschreven, van welke enkele herinneringen bevatten aan zijn door hem hoog geschaten leermeester Socrates. Het leven en de denkbeelden van dezen merkwaardigen wijsgeer kennen wij behalve uit *Xenophon* uit de nagelaten werken van een zijner andere leerlingen, Plato. In het jaar 399 is hij op zeventigjarigen leeftijd aangeklaagd wegens ontrouw aan den staatsgodsdienst van Athene door het invoeren van nieuwe godheden, en wegens het bederven der jongelieden. Schuldig verklaard en ter dood veroordeeld dronk hij met de meeste gelatenheid den gifbeker, nadat eene bijzondere omstandigheid hem in staat gesteld had de laatste maand zijns levens na zijne veroordeeling veelal in gezelschap met zijne vrienden in de gevangenis

Het romin no. 11 met noode wotrakke

door het att. feest schip (de cardos) na Delos vertrokken
men megen het god dienste feest, twaalf vrens terug naar
Athene, na overland gebruik van een onbevolkt meert
blijven.

chairso-
phos.

door te brengen. De laatste dagen en vooral de laatste uren van Socrates' leven heeft Plato in een zijner werken ons uitvoerig verhaald.

Nadat de tocht van Cyrus was mislukt, was Tissaphernes door den perzischen koning aangewezen om ook die provinciën te besturen, die Cyrus vroeger had bestuurd. Als zoodanig viel hij in 400 de ionische steden in Azië aan, die van hem afvallig waren geworden en met den troonpretendent gemeene zaak hadden gemaakt. In hunnen tegenspoed wendden die steden het oog naar het moederland, en wel naar den eenigen staat, welke in Europeesch-Griekenland nog bij machte was hulp te verleenen, naar Sparta.

In 399 verscheen er een spartaansch bevelhebber in Azië, die zijn leger versterkte met de overgebleven grieksche huurbenden, welke onder Cyrus hadden gediend. In het volgende jaar leden de perzische satrapen, vooral Pharnabazus gevoelige verliezen door die grieksche troepen. Men moest in Perzië tot andere maatregelen zijn toevlucht nemen en den koning zien te bewegen openlijk den oorlog te verklaren en met meer kracht op te treden. Artaxerxes besloot mede op raad van Pharnabazus een vloot uit te rusten tegen de Spartanen, en aan het hoofd van die vloot te stellen den atheenschen vluchteling Conon. Na den dood van Agis II had Lysander weten te bewerken, dat diens stiefbroeder Agesilaus tot koning van Sparta³⁹⁹ werd gekozen. Deze was, schoon van gebrekkigen lichaamsbouw, een ervaren bevelhebber en geslepen staatsman en bij zijne landgenooten zeer gezien. Oorlog was voor Sparta op dit oogenblik eene gewenschte afleiding, want in den staat openbaarden zich gevaarlijke woelingen en samenzweringen. Het beste middel om dien gespannen toestand te doen ophouden, en tevens voor Lysander persoonlijk om zijne positie te handhaven, was het aangrijpen van het echt nationaal-grieksche denkbeeld: oorlog tegen Perzië, ditmaal onder leiding van Sparta. Maar de Spartanen misrekenden zich hierin, dat de andere grieksche staten gereedelijk hunne denkbeelden zouden helpen ten uitvoer brengen. Daarvoor hadden zij zich in Griekenland te veel vijanden gemaakt.

In 396 verscheen Agesilaus in Azië, aanvankelijk door Ly-

sander vergezeld, een hem door Tissaphernes aangeboden wapenstilstand maakte hij zich ten nutte tot het reorganiseeren zijner eigene strijdkrachten, en die verstandige tactiek verzekerde hem in het volgende jaar eene beslissende overwinning bij de rivier Pactolus niet ver van ^{Sardes} ~~Garypolis~~. Eene intrigue aan het perzische hof, waarin vooral de ^{moeder} van Artaxerxes een werkzaam aandeel gehad heeft, bracht daarop Tissaphernes ten val. Hij werd ter dood gebracht; met zijn opvolger sloot Agesilaus een wapenstilstand teneinde den krijg met den anderen satraap Pharnabazus te kunnen voortzetten, wiens satrapie hij grootendeels veroverde. Juist toen hij op het punt was zijn tocht voort te zetten naar de meer in het binnenland gelegen landschappen, kwam een bericht uit zijn vaderland hem terugroepen, omdat de aangelegenheden van Griekenland dringend zijne tusschenkomst eischten.

✕ Boven zagen wij reeds dat de antipathie in Griekenland tegen Sparta steeds was toegenomen. Met de vijanden der spartaansche hegemonie, ^{N.B. N.B.} Thebe, Corinthe en Argos, traden de Perzen in onderhandeling; in welke onderhandelingen perzisch geld een hoofdrol speelde. Athene trachtte nog te bemiddelen, maar toen dit mislukte, trad het voornamelijk door den invloed van Thrasybulus met Thebe en daardoor met de coalitie tegen Sparta, in verbin-
tenis, hopen de zijn ouden rang in Griekenland te herwinnen. Lysander, die met leede oogen den toenemenden invloed van Agesilaus zag, hoopte door eene snelle beweging deze geheele coalitie uiteen te doen spatten en dus als redder van Sparta uit die verwickelingen op te treden, maar dit mislukte: hij verloor in 395 bij Haliartus in Boeotië een veldslag en het leven. Teneinde tegen de grieksche verbonden te strijden, werd nu ^{x. Pharn} Agesilaus teruggeroepen, hij liet een deel van zijn leger en de vloot in Azië achter onder leiding van zijn zwager Pisander en trok langs denzelfden weg, dien eenmaal Xerxes genomen had, naar Griekenland terug. In 394 kwam het tusschen zijn leger en dat der grieksche verbonden tot een treffen bij Coronëa in Boeotië, waarin hij overwinnaar bleef. (447)

Kort voor deze overwinning kreeg hij het bericht dat zijn zwager in Azië eene nederlaag had geleden door Conon en Pharna-

F De andere koning namelijk Pausanias aangekondigd, dat hij door zijn zwaargewondenheid de nederlaag bij Haliartus niet overleefde had, om nu naar Tegea gevlucht.

kingery
v/s

als d' vij.
en v. v.
v. v.
v. v.
v. v.

Co emalere

Lysander

294

bazus bij *Cnidus*, in welchen zeeslag de vloot der Spartanen vernietigd was. Daarop kwam de grieksch-perzische vloot onder Pharnabazus en Conon, die na den slag bij *Aegospotami* niet weer in zijne vaderstad was geweest, naar *Athene* en Conon liet door perzisch geld de lange muren en de havenwerken van den *Piræeus* herstellen.

De toestand der Spartanen werd daardoor zeer bedenkelijk; het middelpunt van den oorlog werd thans de *isthmus* van *Corinthe* (vandaar corinthische oorlog), de toegang naar *Peloponnesus*, welks bezit voor Sparta eene levensvraag was. Van atheensche zijde onderscheidde zich in dien oorlog vooral Iphicrates. Eenige jaren lang woedde op dit terrein de krijg, toen in *Sardes* weder een satraap kwam, die meer genegen was voor een verbond van Perzië met Sparta. Een spartaansch gevolmachtigde Antalcidas werd daarop naar Azië gezonden. Uit zijn mond vernam de perzische satraap, dat men geneigd was de belangen der aziatische Grieken geheel aan den perzischen koning prijs te geven, en tevens dat alle vereeniging van staten in Griekenland voortaan onmogelijk zou worden gemaakt door het erkennen dat iedere staat *autonoom* zou zijn. Deze bepaling, waardoor het vestigen van een groote macht in Europa verijdeld werd, was den Perzen natuurlijk zeer naar den zin. De griekische verbondenen tegen Sparta trachtten hierin nog verandering te brengen, maar te vergeefs, Conon werd zelfs als ontrouw aan de perzische belangen gevangen genomen. Thrasybulus stierf omtrent dienzelfden tijd, de Aegineten en Spartanen bestookten de attische kusten en de spartaansche invloed aan het perzische hof nam meer en meer toe, zoodat de Atheners besloten in 387 ook hunne gevolmachtigden naar *Sardes* te zenden. Zij behielden hunne lange muren en hunne bezittingen *Lemnos*, *Imbros* en *Scyros*. *Argos* moest zijn verbond met *Corinthe*, *Thebe* zijne suprematie over Boeotië laten varen. Tot het ten uitvoer leggen van den vrede in Griekenland, die naar zijnen oorspronkelijken bemiddelaar die van Antalcidas genoemd werd, werden de Spartanen aangewezen, die tevens moesten toezien dat aan de bepalingen daarvan de hand gehouden werd, en daardoor op nieuw eene machtige positie in Griekenland verkregen.

Deze was een zeer belangrijke
kernpunt van de oorlog. De
door Antalcidas. De hoop op een
verbond met de Perzen.

De strijd over de hegemonie tusschen Sparta en Thebe. —

Epaminondas en Pelopidas 387—362 v. Chr.

Onder den schijn van den vrede van Antalcidas uit te voeren beoogde de staatkunde der Spartanen in de navolgende jaren in werkelijkheid de heerschappij aan zich te trekken en overal allen tegenstand te snuiken door strikte toepassing van het beginsel der *autonomie*. In het volgen van die staatkundige gedragslijn kwamen zij dikwijls in botsing met historisch verkregen rechten, die dan door hen als nietig werden beschouwd, zooals b.v. toen zij kort na den vrede *Mantineia* in *Arcadie* noodzaakten zijne muren te slechten en zich weder als voorheen in eenige afzonderlijke dorpen te splitsen, het machtige *Olynthus* op het schiereiland *Chalcidice* dwongen het verbond dat het had opgericht, te ontbinden, en de stad *Phlius* in het N.O. van *Peloponnesus* eene spartaansche bezetting opdrongen.

In 383 maakten zich de Spartanen wel het meest gehaat, toen een hunner bevelhebbers, Phoebeidas, die versterking naar *Chalcidice* bracht, in verstandhouding met de *oligarchische* partij in *Thebe* zich van den burcht dier stad, de *Cadmēa*, meester maakte. Men riep in Sparta na deze willekeurige daad Phoebeidas wel terug, maar liet het garnizoen in Thebe liggen, en de *democratisch*-gezinde Thebanen waren verplicht hunne vaderstad te verlaten. Velen hunner werden gastvrij in Athene opgenomen. De voornaamste dier thebaansche uitgewekenen was Pelopidas, die met enkele anderen zich in 379 verkleed naar Thebe begaf, de *oligarchische* leiders aan een maaltijd overrompelde en liet ombrengen, waarna het volk te wapen geroepen en de *democratie* in Thebe hersteld werd; na enkele dagen gaf ook het spartaansche garnizoen van de *Cadmēa* tegen vrijen aftocht zich over.

Men nam dit in Sparta zeer euvel op, maar een leger dat terstond tegen de Thebanen in het veld werd gebracht onder

P. Sphacelaria
 koning Cleombrötus, kon niets uitrichten, een deel echter daarvan bleef achter te ^{van Thebe} ~~Thespiae~~. De bevelhebber die dat gedeelte aanvoerde, liet zich verlokken een snellen aanval op Athene te ondernemen, teneinde den *Piraeus* te overrompelen. Deze daad mislukte, eene dergelijke rooverij in vollen vredestand maakte natuurlijk in Athene de verbittering tegen Sparta weder gaande, en onmiddellijk kwam aldaar een verbond met de Thebanen tot stand, en tevens werd er onder ^{van van Thebe} ~~Timotheus~~, ^{van van Thebe} ~~Chabrias~~ en Callistratus een nieuw zeeverbond opgericht, dat wel nimmer zóó krachtig is geweest als het vroegere *delische* verbond, maar toch heeft bijgedragen Athene weder voor een tijd tot een tamelijk machtigen staat te maken. Zooveel mogelijk trachtte men de bepalingen van den vrede van Antalcidas na te komen door de *autonomie* der deelnemende staten te waarborgen. Een aantal eilanden en zeesteden nam hieraan deel, en ter zee bracht de vloot van het verbond den Spartanen groote nadeelen toe, o. a. in 376 bij *Naxos*. *Chabrias*

Een vergelijk in 374 tusschen Sparta en Athene getroffen, was maar van korten duur. Andermaal zou de tusschenkomst van Perzië in de grieksche aangelegenheden worden ingeroepen en tevens partij getrokken worden van den toenemenden naijver tusschen Athene en *Thebe*; de Atheners konden het niet goed duldten dat de Thebanen er op uit waren Boeotië als één staat onder hunne suprematie te brengen, en tevens betrekkingen aanknoopten met Jason, den tyran van *Pherae* in *Thessalië*. *h. v. Durase*

Zoo kwam er in 371 een vredescongres te Sparta bijeen, waarbij men den vrede van Antalcidas als grondslag aannemende, tot een vergelijk zou komen, maar in die vergadering vermeerderde juist de groote verbittering tusschen Sparta en *Thebe*. Deze laatste stad was op dat congres vertegenwoordigd door den beroemdsten harer medeburgers, *Epaminondas*. Deze wenschte het vredesverdrag voor geheel Boeotië te onder teekenen, even zoo goed als Sparta het deed voor het geheele statenbond in *Peloponnesus*. Dit wees Agesilaus beslist van de hand, want daarmede werd de staatsrechterlijke eenheid van Boeotië erkend, wat men tot geen prijs wilde: daarover

uist ontstond de oneenigheid. Men schatte in Sparta de strijd-
F. Het bezet de deel, nadelig on der bond hechter te maken
verminderen den vrede gebast, naan 4000 (schakeling)
de de delisch verbondt meester opheffen
de bydrage de bondgenoten 4000 500

krachten van Boeotië veel te licht; wel had de oude koning Agesilaus, jaren lang tochten naar Boeotië gedaan, zonder dat eenige beslissende uitslag was verkregen, maar men rekende hier toch buiten het talent van Epaminondas, zeker een der grootste veldheeren, dien Griekenland in den loop zijner geschiedenis heeft voortgebracht. Koning Cleombrötus trok met een sterk leger Boeotië binnen om de Thebanen door wapengeweld te dwingen tot hetgeen men op het congres, langs den weg van onderhandelingen, niet had kunnen bereiken. In een bloedigen veldslag in den zomer van 371 bij *Leuctra* in Boeotië geleverd, werd het spartaansche leger door Epaminondas en Pelopidas verslagen, de koning zelf en 400 *Spartiaten* sneuvelden.

De slag van *Leuctra* was de zwaarste nederlaag, die de Spartanen ooit geleden hebben. Van deze schitterende overwinning kon Epaminondas niet onmiddellijk partij trekken, uit hoofde van verwickelingen in *Thessalië*, eerst toen in 370 de

Thebanen door den moord van Jason van *Pherae* geen vijand in den rug meer te duchten hadden, kon hij zijne aandacht vestigen op de aangelegenheden in *Peloponnesus* en zich in verbinding stellen met de staten van *Arcadië*, waar onmiddellijk na den slag van *Leuctra* de vijandige stemming tegen Sparta zich duidelijk had geopenbaard. Men had daar namelijk het plan opgevat de verschillende staten tot één staat te vereenigen met eene nieuwe hoofdstad *Megalopolis* (grootte stad) in het zuiden van het landschap, die tevens als een bolwerk tegen Sparta zou moeten dienen. Toen dan ook Epaminondas en Pelopidas in het jaar na den slag van *Leuctra* in *Peloponnesus* kwamen, vonden zij daar alles gereed tot den krijg tegen Sparta en drongen zij tot in de nabijheid van de stad Sparta zelve door. Daar had men zich echter tot het uiterste voorbereid en zelfs de Atheners te hulp geroepen, zoodat de thebaansche bevelhebbers van een aanval op de stad afzagen. Daarop veranderde Epaminondas zijn oorlogsplan, hij rukte naar *Messenie*, na zich eerst in *Arcadië* te hebben overtuigd dat de bouw van *Megalopolis*, en daarmede de staatkundige eenheid van dat landschap goed vorderde. In 369 legde hij in *Messenie* den grondslag voor een nieuwe hoofdstad *Messene*, die het oude

NB
zwaarste
nederlaag,
die Spartanen
 ooit geleden
heeft.

Thōme tot burcht zou hebben. Zoodoende zou Sparta worden omgeven door vijandige staten en zijn invloed in *Peloponnesus* worden beperkt.

Epaminondas was er op bedacht *Thebe* tot den eersten staat van Griekenland te maken; daartoe werd Pelopidas naar het perzische hof gezonden, teneinde de erkenning van *Thebe* als leidende macht van den koning van Perzië te verzoeken. Verschillende tochten naar *Peloponnesus* werden evenzeer door Epaminondas ondernomen, om tot hetzelfde doel te geraken. Pelopidas handhaafde de thebaansche belangen in *Thessalië*, hij bracht den jongen Philippus, den lateren koning van *Macedonië* naar *Thebe* als gijzelaar, om zeker te zijn dat ook in Noord-Griekenland zijne schikkingen zouden worden geëerbiedigd; ja zelfs lag het in de plannen van Epaminondas *Thebe* ten koste van Athene tot eene zeemogendheid te maken. Vele omstandigheden werkten er echter toe mede om deze macht van *Thebe* slechts kort te doen duren, Pelopidas sneuvelde tegen Alexander den tyran van *Pherae*, en ook in *Peloponnesus* ontstond oneenigheid. *Arcadië* werd het tooneel van een partijstrijd, waarin *Tegæa* de hulp van *Thebe* inriep, en Epaminondas besloot persoonlijk tusschenbeide te komen.

De oude Agesilaus zag in dat Sparta thans een strijd op leven en dood zou te voeren hebben, toen hij hoorde dat de Thebanen met verschillende verbondenen uit *Peloponnesus* onder Epaminondas op Sparta aanrukten. Door Atheners en enkele staten uit het schiereiland, die Sparta trouw gebleven waren versterkt, raakten de Spartanen met de Thebanen slaags bij *Mantinā*, in den zomer van 362. In dat treffen werd Epaminondas zwaar gewond, en zijn onmiddellijk daarop gevolgde dood belette den Thebanen van de overwinning, die zij ook hier behaalden, gebruik te maken.

Voor hen bleef niets over dan te bewilligen in een vrede, waarbij door de kracht der omstandigheden werd uitgemaakt dat géén staat in Griekenland de *hegemonie* zou hebben, en waarbij de onafhankelijkheid van *Messenie* werd erkend, reden genoeg voor Sparta om zich niet bij dien vrede aan te sluiten. — Ook de onlangs verkregen eenheid van *Arcadië* moest wegens de

3
Apostolus
R. f. 16. 47

Epaminondas

1
a

afwijkende gezindheid van enkele staten met geweld worden gehandhaafd. f

§ 16.

Philippus van Macedonië 359—336 v. Chr.

Op dit oogenblik, toen geen enkele staat de *hegemonie* had, en door dien toestand van verdeeldheid en gebrek aan leiding Griekenland als door den drang der omstandigheden prijs werd gegeven aan een machtigen veroveraar, kwam in het noorden de *macedonische* macht op. En aan *die* macht kon op dat oogenblik geen grieksche staat het hoofd bieden. Sparta verloor in 358 door den dood zijn bekwamen koning Agesilaus, Athene werd in 357 gewikkeld in den zoogenaamden bondgenooten-oorlog, door dat Chios, Rhodus, Cos en Byzantium afvallig werden, en als de Atheners nog niet te rechter tijd hun bevelhebber Chares uit Azië hadden teruggeroepen, had het weinig gescheeld of zij waren weder in oorlog gekomen met Perzië, tot welken oorlog het perzische hof reeds groote toebereidselen maakte. Zij moesten zich dus in 355 laten vinden tot een vrede, waarbij de bondgenooten werden ontslagen van hunne verplichtingen, en Athene dus zelf erkende dat het als belangrijke mogendheid eigenlijk had uitgeleefd. De derde groote macht in Griekenland Thebe was gewikkeld in een ³⁴⁵⁻³⁴⁶ *amphictyonen- of heiligen oorlog* met Phocis, waarin de Phocensen zich meester maakten van Delphi en het orakel, met de rijke tempelschatten hunne legers onderhielden en tien jaren lang in Midden-Griekenland het hunne er toe hebben bijgebracht, om den weg te banen voor de macht van Macedonië.

De Macedoniërs waren een volk van oud-griekschen stam, ofschoon verschillende gedeelten van het land bezet waren door *thracische* en *illyrische* stammen. Aan het hof der koningen te Pella waren grieksche zeden en grieksche beschaving doorgedrongen, al had ook de adel nog veel van zijne vroegere ruwe gebruiken overgehouden, en deinsde men van tijd tot tijd niet terug voor het uit den weg ruimen van kroonpretendenten.

*f. y. vers de Themistocle als 34e regeerder verlev. d'af-
komstig van Argos, als afstammeling van Themistocle de
aanvaders der dor. volk verhuizing*

*337-336
gekeerd
door Mene-
las v. Caria
(Mausoleum)*

1) <u>Alexander I</u> 440-454.	3) <u>Alexander III</u> 368-368
2) <u>Perdiccas II</u> tot 413	6) <u>Perdiccas III</u> 368-368
3) <u>Archelaus</u> 413-344	7) <u>Philippos</u> , jonge zoon van <u>Amphipolis</u> 366.
4) <u>Amphipolis II</u> 344-364.	

In 359 was Philippos heerscher van Macedonië geworden, eigenlijk eerst als voogd en regent over zijn minderjarigen neef, maar toen hij met diplomatische handigheid en krijgskundige bekwaamheid het land uit zeer benarde omstandigheden had gered, was de neef stilzwijgend op zijde geschoven en Philippos, als ware hij de eigenlijke koning, blijven regeeren. Philippos, een even sluw diplomaat als bekwaam veldheer, kende de Grieken door en door, hij had niet te vergeefs (§ 15) een tijd als gijzelaar te Thebe doorgebracht. Terwijl Athene bezig was met den bondgenooten oorlog, ging in Thracië de eene kuststad na de andere aan Philippos over, in 357 o. a. Amphipolis, eene stad waarop de Atheners al in geen reeks van jaren in staat waren geweest hunne aanspraken te doen gelden, maar welker verlies toch hunne belangen zeer benadeelde. Daarop breidde hij zijne veroveringen steeds uit; in Athene had men door den bondgenooten-oorlog maar al te duidelijk begrepen, dat men geene mogendheid van den eersten rang meer was; de financiën waren er deerlijk in de war, en het gold eerst die te regelen, waarvoor een uitnemend geschikt persoon gevonden werd* in Eubulus, die in weinige jaren op dat gebied wonderen voor Athene heeft verricht, wat ook de onbillijk oordeelende oppositie-partij bij monde o. a. van Demosthenes er dikwijls van gezegd moge hebben. De staatkunde van Eubulus was den staat voor eenige jaren rust te verschaffen, waaraan Athene zoo dringend behoefte had; om dat te kunnen doen moest hij natuurlijk het mindere volk op zijne hand zien te krijgen, dat het best mede te slepen was als men veel geld uitgaf om het te vermaken. Daarmede is Eubulus dan ook niet karig geweest, en daarvan heeft men hem wel eens een verwijt gemaakt. Zijne partijgenooten en geestverwanten in Athene waren Phocion, een der edelste karakters uit de grieksche geschiedenis, doch niet zeer bekwaam als veldheer, en Aeschines terecht onder de welsprekendste redenaars der oudheid geteld. Aan deze partij werd het hoe langer hoe duidelijker, dat men verstandiger deed zich met de Macedoniërs te verstaan, wier toenemende macht men toch niet meer keeren kon en die een stamverwant volk waren, dan zooals tot nog toe het geval was geweest, in eindeloozen strijd tusschen de grieksche

Amphipolis 41

gesticht
457

Het doel bevestig
de maatschappij

17.10.05

staten onderling de beste krachten van het volk te verspillen, en te bewerken dat de algemeene uitputting die van al die oorlogen het gevolg was, hen allen machteloos maakte. Tegenover de partij van Eubulus en Aeschines stond de zoogenaamde patriotten-partij onder Demosthenes, een man die met een fanatieken haat tegen de Macedoniërs was bezielde, en oorlog tot elken prijs tegen Philippus te prediken als het doel zijns levens beschouwde. Demosthenes was iemand die een ongelukkige jeugd had gehad; na den dood zijns vaders hadden zijne voorgeden hem in zijn vermogen te kort gedaan, en de verbittering tegen die personen die meer tot de kringen van Eubulus behoorden, heeft zeker al de eerste aanleiding gegeven om hem van diens partij te vervreemden.

Toen Eubulus de leiding der zaken in handen kreeg, was Philippus intusschen reeds meester van bijna alle bezittingen van Athene op de kust van *Thracië*, in 353 viel, na enkele anderen *Methond* in zijn handen. *F. Hoofde van Plynthus.*

Aan het voeren van den oorlog tegen Philippus viel niet te denken; Athene was te uitgeput om met eene zoo machtige militaire monarchie als Macedonië toen reeds was, te gaan strijden; zich met hem verstaan kon ook niet, want dan had men hem al de veroveringen in *Thracië* moeten laten, men moest dus eenvoudig verdedigenderwijze te werk gaan, en in 352 belette dan ook een atheensch leger Philippus, die na eenige overwinningen in *Thessalië* op *Phocis* aanrukte, de *Thermopylae* door te komen. Nog was het misschien niet onmogelijk voor Athene met Philippus den oorlog tot een goed einde te brengen, maar wat men boven alles noodig had was een landmacht; Sparta kon zich in geen verbond met Athene inlaten, de verwickelingen in Peloponnesus vorderden al zijne krachten; de eenige mogendheid die overbleef was *Olynthus* op *Chalcidice* (§ 15). Deze stad had een verbond met Philippus, doch werd ook beducht voor zijne macht; in 352 kwam er een afzonderlijke vrede tusschen Athene en *Olynthus* tot stand, waardoor de stad natuurlijk tevens haar verbond met Philippus brak; twee jaren later barstte de oorlog uit en trad de stad beslist met Athene in verbond.

Thans achte men dan het oogenblik gekomen openlijk tegen
MARGADANT, *Grieken en Romeinen.* 5

Macedonië op te treden en 10.000 man met 50 oorlogsschepen zouden naar *Olynthus* gezonden worden, doch eene onverwachte gebeurtenis eischte op eenmaal de atheensche krachten elders: op *Euboea* braken wellicht mede onder macedonischen invloed onlusten uit en terecht begreep Eubulus dat men hier eerst handelend moest optreden. Demosthenes beroemde zich er op de eenige te zijn geweest die de expeditie naar *Euboea* ont-raden had, en hier heeft de uitkomst hem gelijk gegeven, want de tocht liep op niets uit, al had ook Phocion aanvankelijk eene overwinning behaald, en het eiland ging voor de Atheners verloren. Door dezen krijg op *Euboea* werd Athene natuurlijk verhinderd *Olynthus* te ondersteunen, en toen men eindelijk afdoende hulp kon zenden was de stad reeds door Philippus veroverd (348).

Na den val van *Olynthus* werd Eubulus en zijne staatkundige gedragslijn geminacht en afgekeurd en leed zijn invloed schade, maar binnenlandsche veeten moesten thans vergeten worden ter wille van de gevaren die van buiten dreigden. Daarom slechts ééne leus: de oorlog tegen Macedonië; Aeschines werd naar enkele staten in Peloponnesus gezonden om bondgenooten te winnen, maar zijne welsprekende vertoogen troffen geen doel. Athene stond alleen tegenover zijn machtigen vijand. Thans begreep de vroegere oorlogspartij dat het maar zaak was om zich met Philippus te verstaan; vooral Demosthenes werd in plaats van oorlogzuchtig eensklaps zeer vredelievend. Hij had op dat oogenblik een zeer invloedrijke plaats in den raad met *Philocrates*; de zoogenaamde patriotten-partij was in eens verstomd voor de macht van Philippus, en de beide evenge-noemde mannen werden met Aeschines, en andere gezanten naar *Pella* gezonden om onderhandelingen aan te knopen met Philippus. Deze ontving hen zeer welwillend, doch gaf hun te verstaan dat van het teruggeven der steden, zooals van *Amphipolis*, geen sprake kon zijn; tevens zouden er macedonische gevolmachtigden naar Athene komen tot het sluiten van een vrede en werd men het voorloopig eens over een wapenstilstand.

Men trachtte het atheensche volk in de volksvergadering de zaak van den vrede aannemelijk te maken, en dit gelukte na

eenige moeilijkheden, vooral onder invloed van Aeschines en Eubulus. Toen het volk in Athene zijne toestemming had gegeven, ging hetzelfde gezantschap weder naar het macedonische hof. De hoop intusschen nog verdere concessiën van Philippus te verkrijgen bleek ijdel, wel gaf hij den gevangenen zonder losgeld de vrijheid, maar overigens werd de vrede gesloten op dien voet, dat ieder zou behouden wat hij op dit oogenblik had. In Athene werd daarna op voorstel van Philocrates, naar wien ³⁴⁶ de vrede gencemd wordt, een volksbesluit genomen waarbij de Phocensen bedreigd werden met eene gewapende tusschenkomst, zoo zij niet den delphischen tempel aan de Amphictyonen overgaven.

Tot het sluiten van dezen vrede had Demosthenes evenzeer het zijne bijgedragen, maar hij beoogde geen duurzamen vredestoestand met Macedonië; slechts een korte rust om naderhand weder den oorlog te beginnen was zijn doel, en om daartoe te geraken moest hij reeds dadelijk een eenigszins afgezonderde houding aannemen; op zijn tweede gezantschapsreis ontweek hij veelal zijne medegezanten, (of wel naar de voorstelling die Aeschines van de zaak geeft, meden zij hem). Hij verklaarde dat men snel naar den Hellespont moest gaan, in plaats van naar het hof te Pella, om Philippus te beletten verdere veroveringen in Thracië te maken. Bij zijn terugkeer in Athene klaagde hij zijne ambtgenooten aan, maar sneller dan iemand had kunnen denken maakte een plotseling tusschenbeide treden van Philippus aan de nog hangende verwickelingen in Midden-Griekenland een einde. Na het sluiten van den vrede stonden de

Phocensen geheel alleen tegenover Macedonië; hun aanvoerder onderhandelde met Philippus liet de Thermopylae vrij en verliet op voorwaarde van vrijen aftocht met zijn huurleger Phocis: daarop viel Philippus in het landschap en veroverde het zonder slag of stoot. De Amphictyonen-vergadering werd naar Delphi geroepen, om te beraadslagen wat in dezen staat van zaken te doen stond. Een gezantschap met Aeschines aan het hoofd werd andermaal naar den koning gezonden. De Amphictyonen stootten de Phocensen uit en gaven hunne twee stemmen aan koning Philippus, die daarop het volk liet ontwapenen en hun de geroofde tempelschatten, waarmede de huurlegers onderhouden

Παξ
herobring

α.δ. Phoen-
cische huur-
leger

waren, als boete oplegde. De vijandige stemming tegen Philippus in Athene bleef steeds voortduren, men zond zelfs geen feestgezantschap naar *Delphi* voor de *pythische* spelen, omdat Philippus thans het voorzitterschap daarbij bekleedde. Dit was eene beleediging den koning aangedaan, maar hij zag die om staatkundige redenen over het hoofd, verklaarde geen oorlog en eischte slechts voldoening, en Demosthenes was het nu die een toespraak hield „^{te. de. vrede} over den vrede” om de volksvergadering daartoe te bewegen. Toen dat dreigend gevaar geweken was en de goede verstandhouding die met Philippus bestaan had, weder geheel nutteloos was verstoord geworden, begon de partij van Demosthenes hare tegenstanders in rechten te betrekken, en Aeschines werd aangeklaagd van landverraad; gelukkig voor hem was een zijner aanklagers een persoon wiens leven het daglicht niet zien mocht, en door diens veroordeeling werd het proces van hoogverraad op de lange baan geschoven. Maar uitstel was voor Demosthenes en een der andere nog erger heet-hoofden zijner partij, den redenaar Hyperides, geen afstel. Eerst werd Philocrates aangeklaagd zich te hebben laten omkoopen, hij ging vrijwillig in ballingschap en wachtte zijne veroordeeling niet af, daarop werd Aeschines zelf aangetast; ieder aanhanger der macedonische staatkunde was nu eenmaal bij Demosthenes en de zijnen een landverrader, ternauwernood werd hij, door Phocion en Eubulus verdedigd, vrijgesproken ¹⁾. Dat Aeschines als gezant wel eens geschenken van Philippus had aangenomen, was iets waartoe de etiquette als diplomaat hem verplichtte en daarin stond hij bovendien volstrekt niet alleen. Na deze nederlaag voor de rechtbank in Athene ging Demosthenes in Peloponnesus bondgenooten tegen Macedonië werven, de koning trachtte nog eenmaal de goede verstandhouding met de Atheners te herstellen, maar daar wilde de thans bovendrijvende partij niet van hooren. Roekeloos werden in de *thracische Cherso-*

¹⁾ Nog steeds wordt de houding van Demosthenes tegen de macedonischgezinden in de verschillende staten, die hoogstens een advocatenstreek kan genoemd worden, verdedigd en de laatsten als schuldigen en landverraders gebrandmerkt; reeds een geschiedschrijver der oudheid, Polybius, oordeelde geheel anders.

nesus de macedonische grenzen geschonden door een atheensch huurleger, en toen Philippus daarvoor voldoening liet vragen, die geweigerd, ja zelfs met Perzië werden onderhandelingen aangeknoopt tegen Macedonië, en de steden *Perinthus* en *Byzantium* door de Perzen en Atheners in hun krijg tegen Philippus met goed gevolg ondersteund. (Dit laatste was genoeg om Philippus te nopen aan de Atheners den oorlog te verklaren, die door Demosthenes opgeruid dan ook niets liever wenschten. De koning echter die zijne handen nog te vol had aan den Hellespont en voor alles een bondgenootschap tusschen Boeotië en Athene wenschte te voorkomen, was er op bedacht thans aanvankelijk de Atheners in afwachting van zijne komst in eenen oorlog in Griekenland zelf te wikkelen, en daarvoor was weldra eene aanleiding gevonden. De *Locriërs* van *Amphissa* klaagden de Atheners aan in de *Amphictyonen*-vergadering van heiligschennis en eischten dat zij zouden veroordeeld worden tot een geldboete, als dat geschied was en Athene had, zooals te denken was, het betalen van die boete geweigerd, dan was er tot een heiligen oorlog tegen de Atheners besloten, iets wat Philippus zeer naar den zin zou zijn. Een der niet stemhebbende vertegenwoordigers (*pylagorae*) van Athene bij de bondsvergadering was op dat oogenblik Aeschines, en een man die zoo bekwaam was als hij op het gebied van het heilige recht der *Amphictyonen* wist duidelijk aan te toonen dat de bewoners van *Amphissa* zich nog aan zwaardere vergripen hadden schuldig gemaakt. De vergadering besloot dan ook een heiligen oorlog tegen *Amphissa* te beginnen. De dank dien Aeschines daarvoor in zijn vaderstad van de tegenpartij inoogstte was eene verdachtmaking, dat hij werkzaam was geweest in het belang van Philippus; die integendeel juist onmiddellijk tegen Athene had kunnen optreden als de eerste aanklacht der bewoners van *Amphissa* door Aeschines niet krachteloos was gemaakt. Philippus kreeg het opperbevel in den oorlog tegen de *Locriërs*, door de meerderheid der *Amphictyonen* daartoe benoemd, en eenmaal in Griekenland zijnde, na *Amphissa* verwoest te hebben, bezette hij in 338 plotseling *Elatëa* in *Phocis*. De schrik dien deze gebeurtenis in Athene te weeg bracht was ontzettend; in allerijl

bewerkte Demosthenes nog dat er een verbond tusschen Athene en *Thebe* gesloten werd. In den zomer van 338 werd bij *Chaeronēa* in Boeotië de beslissende veldslag geleverd, waar de bekwaamheid der macedonische bevelhebbers o. a. van den kroonprins Alexander en de voortreffelijkheid hunner legerinrichting de zege behaalde over de dapperheid der Boeotiërs en Atheners. Zonder tegenstand opende *Thebe* zijne poorten voor de Macedoniërs en kreeg op den burcht een garnizoen der overwinnaars, in Athene dacht men nog een wijle er aan zich tot het uiterste te verdedigen en Demosthenes die bij *Chaeronēa* de vlucht genomen had, verliet de stad om bij de bondgenooten gelden te innen voor die voorgenomen verdediging, maar de vredespartij behield de overhand, en Philippus schonk onder de gegeven omstandigheden *zéér* gunstige voorwaarden. Overal, ook in Peloponnesus, sloten nu de Grieken vrede met den koning, den Spartanen werd alles ontnomen wat zij in den loop der tijden aan zich hadden getrokken en hun gebied werd bepaald tot hunne oorspronkelijke bezittingen aan den *Eurōtas*. Er werd een nieuwe regeling ingesteld, een groot grieksch verbond onder de *hegemonie* van Macedonië, waaraan alle grieksche staten deelnamen met uitzondering alleen van *Sparta*. Dit nieuwe verbond zou den oorlog beginnen tegen Perzië, en de bondsraad te *Corinthe* vergaderd benoemde Philippus tot opperbevelhebber in dien krijg. De toerusting in Macedonië waren juist gereed in 336, doch voor zijn vertrek vierde de koning nog het bruiloftsfeest zijner dochter. Te midden der feestelijkheden werd hij echter verraderlijk vermoord door Pausanias een officier zijner lijfwacht.

VIERDE TIJDPERK 336—146 v. CHR.

§ 17.

Alexander de Groot 336—323 v. Chr.

Met vreugde vernamen de Grieken in bijna alle staten den dood van den koning van Macedonië, ja zelfs Demosthenes

ging zoover, dat hij hoewel door huiselijk leed getroffen, in feestgewaad in het openbaar verscheen. Men dacht dat de macedonische macht met Philippus' dood was vernietigd, maar men rekende hierbij buiten den kroonprins, den twintigjarigen Alexander. Deze vorst zeker een der grootste persoonlijkheden die de geschiedenis kan aanwijzen, had eene geheel grieksche opvoeding genoten van den wijsgeer Aristoteles, maar tevens een flinke opleiding als soldaat in de leerschool zijns vaders. Voor dat dan ook de plannen van revanche voor de nederlaag bij *Chaeronēa* ergens in Griekenland tot een begin van uitvoering waren gekomen, stond Alexander aan het hoofd van zijns vaders leger op griekschen bodem, en deed natuurlijk allen tegenstand terstond ophouden. Hij werd gehuldigd door alle grieksche staten behalve Sparta en op de bondsvergadering te *Corinthe* werden alle besluiten die vroeger met betrekking tot zijn vader genomen waren, thans voor hem vernieuwd (§ 16). Alexander beschouwde het omverwerpen van het aan uitputting lijdende perzische rijk als zijne groote levenstaak: wat de Grieken, door allerlei veeten en twisten verdeeld, niet hadden vermogen te doen, daartoe zou thans zijne krachtige leiding hen brengen. Maar alvorens naar het Oosten te gaan, moesten eerst de vazalstaten ten W. en ten N. van Macedonië tot aan den *Donau* worden ten onder gebracht. Plotseling verbreidde zich door Griekenland het gerucht dat Alexander op een krijgstocht in *Illyrië* gesneuveld was, weder eene uitgezochte gelegenheid dus voor de Grieken die nog altijd revanche wenschten voor *Chaeronēa*.

Demosthenes' werkzaamheid begon weder, *Thebe* kwam in opstand tegen de macedonische heerschappij, en werd met perzisch geld door tusschenkomst van Demosthenes ondersteund, ja zelfs werd er een gezantschap uit Athene naar Perzië gezonden. Maar op eenmaal kwam Alexander's persoonlijke verschijning dit valsche gerucht logenstraffen, *Thebe* werd ingenomen en verwoest, slechts de burcht *Cadmea* bleef als een macedonische post staan. Athene kreeg, zijn eedbreuk in aanmerking genomen, nog zeer gunstige voorwaarden, Alexander eischte slechts dat de mannen die aan de beweging aldaar en het ondersteunen der Thebanen schuldig waren, hem uitgeleverd zouden worden en

Wreck

De Thebis
van Pinda
us. 522-
442

*Dijnen 558-529; Chanbages 524-522; Darius Hyrtaspes 522-485;
 Herakles 405-465; Artabanus I 465-425; Darius Gynotus II 423-404;
 Artabanus Memnon 404-359; Artabanus Oxytes 359-328; Bagoc
 338-336; Darius IV Codomannus 336-330*

daaronder dus ook Demosthenes. De redenaar Demades en Phocion echter wisten een overeenkomst met Alexander te treffen, waarbij Demosthenes en de anderen gespaard bleven. Sedert dien dag is Demosthenes dan ook wat zijn staatkundige gedragslijn betreft een veel voorzichtiger man geworden.

Thans stond Alexander niets meer in den weg om naar het Oosten te gaan. In Perzië was in den laatsten tijd alle gezag in handen geweest van een machtig hoveling, die in 336 de kroon had gegeven aan Darius III Codomannus. Deze had echter dien hoveling doen ombrengen en was koning van Perzië op het oogenblik dat Alexander zijn tocht begon. Zooals wij boven zagen had hij met de zoogenaamde patriotten-partij in Griekenland onderhandelingen aangeknoopt, voornamelijk nadat een zekere *Rhodië* Memnon, een grieksch bevelhebber in zijn dienst, hem had ingelicht over de macedonische macht en de plannen van Alexander. (Deze ging nu, na het bestuur van Macedonië in handen van Antipater, een oud generaal zijns vaders, te hebben gelaten in 334 naar Azië met een leger van ongeveer 35.000 man, en reeds in het voorjaar van datzelfde jaar behaalde hij eene beslissende overwinning bij de rivier *Granicus*, die hem meester van geheel Klein-Azië maakte, en waarna de Grieken in die streken met groote geestdrift tot hem overgingen. De stad *Halicarnassus* werd door Memnon die het opperbevel had gekregen over de land- en zeemacht in Klein-Azië, verdedigd, doch viel na een poos toch ook aan de Macedoniërs in handen. Het oorlogsplan van Memnon, de griekse eilanden voor zich te winnen, de Grieken op te stoken en zoo Alexander van Macedonië af te snijden werd spoedig door zijn dood verijdeld.

Alexander zelf rukte nu door *Lycië*, *Pamphylie* en *Phrygië* (*Gordium*, *Gordiaansche knoop*) zonder hindernis naar *Cilicië*. Daar vernam hij dat koning Darius zelf met eene legermacht, zoo talrijk als alleen de perzische vorsten die konden verzamelen, tegen hem oprukte. Deze geweldige overmacht werd door de Macedoniërs verslagen bij *Issus* in *Cilicië*, (333). Onder de perzische gevangenen behoorden de moeder, de vrouw en de twee dochters van Darius, die door Alexander met groote onderscheiding werden behandeld.

De macedonische koning besloot nu eerst alle aan zee gelegen provinciën van het perzische rijk te veroveren, om daardoor eene basis voor zijne krijgstoerusting te winnen en tevens Darius gelegenheid te geven nog eens een zoo mogelijk nog talrijker leger te verzamelen, opdat de volgende slag beslissend zou kunnen zijn. In *Phoenicië* werd het macedonische leger opgehouden door het beleg van *Tyrus*, dat zeven maanden lang zich verdedigde, en in *Palaestina* door dat van *Gaza*. Daarna eerst kon Alexander zich naar *Aegypte* begeven. Aldaar aangekomen toonde hij zich niet een woest veroveraar, maar bracht hij de handelwijze in toepassing, die hij later ook in Azië volgde: n.l. hij trachtte eene samensmelting te weeg te brengen tusschen de zoo uiteenlopende geaardheden van Oosterlingen en Grieken; wel verre van zooals eens Cambyses bij zijne verovering van *Aegypte* gedaan had, het volk in zijn godsdienstig geloof te krenken, deed hij een tocht naar den beroemden orakel-tempel van Zeus-Ammon, waar de priesters hem voor een zoon der godheid verklaarden, eene daad die natuurlijk er op berekend was het voor indrukken zoo ontvankelijk gemoed der Oosterlingen voor zich te winnen. Alvorens *Aegypte* te verlaten legde hij aan een der Nijlarmen de grondslagen voor een nieuwe stad, die het middelpunt van den wereldhandel zou worden, en naar haren stichter *Alexandrië* zou heeten. Een paar malen tijdens het beleg van *Tyrus* had de koning van Perzië aan Alexander vredesvoorslagen gedaan, maar hij had die trotsch van de hand gewezen en duidelijk te verstaan gegeven dat zijn doel de geheele vernietiging van het perzische rijk was. Daarop had Darius gedurende het verblijf der Macedoniërs in *Aegypte* weder groote strijdkrachten verzameld en wachtte thans Alexander af, niet ver van de bouwvallen der verdwenen wereldstad *Nineveh*. Daar, tusschen *Arbēla* en *Gaugamēla*, zou de beslissende slag plaats grijpen. Het macedonische leger bedroeg nog geen tiende gedeelte van dat der Perzen, maar toch behaalde de tactiek en de persoonlijke moed van Alexander in 331 eene volkomene overwinning. Het lot van de perzische monarchie was thans beslist. Darius week naar *Medië*; *Babylon* en *Susa* vielen den veroveraar in handen en eenigen tijd later ook *Persepōlis*, waar de koninklijke

Konink
ninus

paleizen door Alexander in brand gestoken werden, om de gelijke daad eenmaal door Xerxes in Athene bedreven te wrenken. Toen de Macedoniërs daarna op *Ecbatana*, de hoofdstad van *Medië*, aanrukten om *Darius* te achtervolgen, was deze reeds naar het Oosten gevlucht, en altijd verder in de richting van *Bactrië* en *Sogdiana* teruggeweken waarheen hij steeds door Alexander gevolgd werd, toen deze vernam dat eene omwenteling in de naaste omgeving van *Darius* was losgebarsten en hij inmiddels door den satraap van *Bactrië*, *Bessus* was gedood, juist toen de Macedoniërs op het punt waren hem in handen te krijgen.

Enkele grieksche huurbenden, die den perzischen koning hadden gediend, gingen iets later in macedonischen dienst over. Omstreeks dienzelfden tijd had Alexander het bericht gekregen dat een laatste poging in Griekenland om de macedonische macht in Europa aan het wankelen te brengen, was mislukt. Ditmaal waren het enkele staten van Peloponnesus onder aanvoering van koning *Agis III* van Sparta die het waagden zich met de Macedoniërs te meten. Te Athene was men blijkbaar nog te zeer onder den indruk van het lot dat *Thebe* wedervaren was in 335, en ook getroffen door de welwillende gezindheid die de macedonische koning steeds tegenover de stad had betoond, o. a. door het ten geschenke geven van 300 perzische wapenrustingen na de overwinning bij den *Granicus*. *Demosthenes* was na 335 de voorstander, zooals wij boven zagen, eener vredelievende staatkunde. De Spartanen dan en enkele bondgenooten belegerden *Megalopolis*, maar werden in 330 door den in Macedonië achtergebleven regent *Antipater* bij die stad geslagen. Koning *Agis* sneuvelde en ook Sparta moest zich thans volledig aan de Macedoniërs onderwerpen.

Intusschen zette Alexander in Azië zijn veroveringstocht voort, beurtelings vijandige volksstammen overwinnende en gevaarlijk verzet in zijn eigen leger dempende, waar men het den koning kwalijk nam dat hij in elk opzicht perzische zeden en gewoonten volgde, en zich meer en meer door voorname Perzen omgaf. Een komplot werd ontdekt en de aanleggers daarvan met den dood gestraft. In de volgende jaren kwam het macedonische

Gedood werd hij gedood. *Pamphilus* en zijn zoon *Philotas*. *Callis* hier, vroezer en vroezer van *Alenman* werd ook gestraft als betrof hem de zamen-
stelling. *Clitus*, die *Alenman* hier bij de *Granen* ge-
dood werd, werd ook gestraft, want hij was *Alenman*.

Van Coenen
gestolen

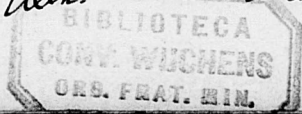
Lebanon
Familie

ok
and

leger in het stroomgebied van de rivieren *Oxus* en *Iaxartes* en aldaar trad in 327 Alexander in het huwelijk met de *bactrische* koningsdochter *Roxane*, met welk huwelijk tevens eene zinnebeeldige verbroedering tusschen Europeanen en Aziaten was bedoeld. Na een korte rust zou hij zijne verdere plannen gaan verwezenlijken, n.l. de verovering van oostelijk Azië en van *Indië*. In 327 brak hij daartoe van *Bactrië* op met een leger van 120.000 man. In twee colonnes trok die krijgsmacht naar den *Indus*, die in 326 werd overgetrokken evenals de *Hydaspes*.

+ Een daar regeerend radja *Porus* werd in een bloedigen veldslag door Alexander verslagen, waarna het leger verder het Vijfstromen-land in oostelijke richting doortrok. Maar men kende de uitgebreidheid niet van het land, dat men thans was binnengerukt, en zag dat men zich zoowel wat de streek als wat het klimaat betreft had bedrogen. Het leger weigerde verder te gaan. In 326 rukte Alexander naar den *Hydaspes* terug, waar intusschen eene groote vloot was gebouwd, een deel der troepen werd daarop ingescheept, de vloot zeilde, door het mederukkende leger gedekt, den *Indus* af tot aan het *Indus-delta*, onder steeds voortdurende moorddadige gevechten der door de *brahmanen* opgeruide inlandsche hoofden. Van den beneden-*Indus* zou het leger in drie afdeelingen naar Perzië terugkeeren: *Craterus* trok met een deel door *Arachosie* (*Afghanistan*) en *Carmanie*: de admiraal *Nearchus* zeilde met de vloot door den indischen oceaan: de koning zelf volgde met de hoofdmacht evenzeer den landweg door *Gedrosie* (*Beloedsjistan*); in de woestijnen van die laatste streek verloor hij echter zijne beste troepen. In de lente van 324 was men weder in de perzische hoofdstad *Susa*, alwaar een groot bruilofsfeest plaats greep, waar een tal van huwelijken gesloten werd tusschen hooggeplaatste macedonische en grieksche ambtenaren en officieren en vrouwen uit den perzischen adel, een politiek die Alexander ook weder ter wille der verbroedering tusschen Europeanen en Aziaten in praktijk bracht. Immers gedurende zijn geheelen tocht had Alexander, zooveel hij kon, getoond dat niet alleen zucht tot veroveren zijn doel was, maar ook verbreiding van de grieksche beschaving en grieksche taal over Azië, niet slechts het onderwerpen, maar ook het „helleniseeren” van

deelen gesproken werd, waarbij *Clitus* Phidias' plan als de grondlegger v. Allen. macht verheerlijkte, eene handig doorshoke.

Hij zelf hield de by deze geleij. met de oudste doctoren
 zijn lesse, en de soldaten werden onder bevelen
 te volgen, zoodat het verloop der trouwen

het perzische rijk was de taak die hij zich had gesteld. Deels als soldaten, deels als kolonisten volgden vele Grieken zijn tocht, en een aantal grieksche inwoners bevolkte een lange lijn van nederzettingen van den *Hellespont* tot aan den *Taxartes*. Niet alleen voor handel en nijverheid had Alexander's tocht nieuwe verkeerswegen geopend, ook de grieksche kunst en wetenschap verbreidde zich nu over het Oosten. *En omgekeerd*

Bij zijn terugkeer te *Susa* was Alexander's grootsche tocht voorloopig geëindigd, maar vele macedonische oud-gedienden begrepen echter het geniale plan van hunnen koning niet en zagen in hem slechts den van voorvaderlijken eenvoud meer en meer afwijkenden oosterschen heerscher. Tienduizend dier veteranen onder *Craterus* werden ontslagen en naar Macedonië teruggezonden. Groote plannen, waarschijnlijk de verovering van Arabië, hielden Alexander's geest bezig, toen hij zich in den zomer van 323 in zijne nieuwe residentie *Babylon* ophield, en gezantschappen uit alle streken der wereld daar hun huldebetoon kwamen brengen. Plotseling sleepte toen echter eene hevige ziekte, waartoe buitengewone vermoeienissen, eene losbandige levenswijze en persoonlijk leed zooals de dood van zijn vriend *Hephaestion*, de kiem hadden gelegd, deze geniale persoonlijkheid ten grave, slechts drie-en-dertig jaren oud.

§ 18.

Wakkelijg

De tijd der diadochen en epigonen. Geschiedenis van Griekenland van den dood van Alexander tot aan de onderwerping van dat land aan de Romeinen 323—146 v. Chr.

geschikt

Alexander liet geen opvolger voor den troon van zijn wereldrijk na, slechts een halfbroeder van gekrenkte geestvermogens, *Philippus-Arrhidaeus* en twee onmondige kinderen, van welke het jongste, dat alleen voor de opvolging in aanmerking kwam, eerst na den dood zijns vaders werd geboren. Een hevige strijd tusschen zijn veldheeren lag dus voor de hand. Aanvankelijk had *Perdiccas*, wien Alexander op zijn sterfbed zijn zegelring had ter hand gesteld, den meesten invloed en hij aanvaardde de regeering in naam van het kind dat de koningin *Roxane* zou

*Bijbel en
 geschied.
 Chron.*

*De dood
 van Alexander
 te Tivoli, 323 v. Chr.
 en de diadochen*

X.

ter wereld brengen. De verschillende deelen des rijks werden onder de voornaamste personen van Alexander's omgeving als stadhoudersschappen verdeeld.

Na zich met Alexander's geheimschrijver Eumenes van Cardia in de *thracische Chersonesus* verbonden te hebben, beoorloogde hij Ptolemaeus, den stadhouder van *Aegypte*, en werd aldaar door zijne eigene soldaten omgebracht. Antipater, de oude regent over Macedonië en Griekenland, kreeg nu de leiding, doch naast hem verhief zich in Azië de oude generaal Antigonus. Al deze veldheeren bekommerden zich echter weinig om de rechten van het macedonische koningshuis, die wakker door Eumenes werden verdedigd. De oorlog tegen dezen was nog niet ten einde toen Antipater stierf en een vorst uit *Epirus* Polysperchon als opvolger aanstelde.

De zoon van Antipater, Cassander die speedig met Alexander's zuster huwde, was door deze opvolging zeer ontstemd en verbond zich met Antigonus en diens zoon Demetrius Poliorcetes (stedenbelegeraar). Hij liet de weduwe van koning Philippus en later ook de koningin Roxane en Alexander's beide zonen doodden. Eumenes, die in het oosten Antigonus bestreden had, verloor aldaar het leven, en daarna was deze laatste meester in Azië. Naijver der veldheeren in Europa en *Aegypte* deed echter een verbond tot stand komen tegen hem.

In 306 versloeg Demetrius Ptolemaeus in een grooten slag ter zee bij *Salamis* op *Cyprus* waarop Antigonus en zijn zoon den koningstitel aannamen, welk voorbeeld door hunne tegenstanders speedig werd gevolgd. In 301 besliste de slag van *Ipsus* in *Phrygië* ten gunste der verbonden vorsten tegen Antigonus, die er sneuvelde, en Demetrius die door de vlucht zich redde, en naderhand nog een zeer avontuurlijk leven leidde.

Na vele bloedige oorlogen ontstonden vervolgens uit het rijk van Alexander de volgende rijken:

- 1°. *Macedonië en Griekenland.*
- 2°. *Het Syrische rijk der Seleuciden.*
- 3°. *Aegypte onder de Ptolemaëen.*
- 4°. *Pergamum, Bithynië en eenige kleinere staten in Azië.*
- 1°. *Macedonië en Griekenland.* In Griekenland was na den

dood van Alexander de gedachte levendig geworden nog eenmaal een verzet tegen Macedonië te wagen. Demosthenes was op dit oogenblik uit Athene verbannen, omdat hij de uitlevering van een zekeren Harpalus, die de Macedoniërs wenschten, had afgeraden, en men hem dien ten gevolge beschuldigde van te zijn omgekocht. Men riep hem echter terug, nadat reeds de oorlog aan Macedonië verklaard en de Athener Leosthenes tot aanvoerder van het leger benoemd was. Aanvankelijk nam deze oorlog een gunstige wending voor de Grieken. Leosthenes belegerde Antipater in Lamia in *Thessalië* (van daar de *Lamische* oorlog), doch sneuvelde, daarna besliste een slag in 322 bij *Cranon* tegen hen, en moest Athene bewilligen in de vredesvoorwaarden van Antipater, waarbij de *democratische* regeering werd omvergeworpen, een macedonisch garnizoen in den *Piraeus* kwam, en de hoofden der oorlogspartij o. a. Demosthenes werden ter dood veroordeeld. Deze nam echter de vlucht en doodde zich door vergif te *Calauria*, een eilandje aan de kust van *Argolis*.

Eenige jaren later is Phocion met eenige andere aanhangers der macedonische partij in Athene ter dood veroordeeld, toen de atheensche *democratie* weder voor korten tijd het hoofd had opgestoken.

Na den dood van Cassander was ten gevolge van een troonstrijd in Macedonië de heerschappij over dat land en over Griekenland gekomen aan de nakomelingen van Antigonus. Onder diens kleinzoon, evenzeer Antigonus geheeten, vond de macedonische macht in Griekenland een heftigen tegenstander in het *achaeische* verbond, dat onder Aratus van *Sicyon* zeer machtig werd, zoodat het zelfs in 243 de macedonische bezetting verdreef uit den burcht van *Corinthe* „een der drie ketenen” waarmede Griekenland aan Macedonië was vastgeklonken. Twisten echter met de *Actoliërs*, die ook een verbond hadden gesloten, dat eigenlijk meer eene vereeniging was om gezamenlijk te plunderen, en met *Sparta* verzwakten dat verbond. In Sparta n.l. waren de koningen Agis IV en Cleomenes III er op uit de oude hegemonie over Peloponnesus te herstellen. Uit naijver op Sparta's toenemende macht riep Aratus den macedonischen koning Antigonus *Doson* te hulp en stelde het *achaeisch* verbond onder de bescherming van Macedonië De

Orontes met zijn 10000 veteranen kwam
van het oosten en sloot zich bij Antipater aan
waerop de slag bij Cranon plaats had (322)
linde van de Bannische opslag

Spartanen werden door de Macedoniërs en de Achaeërs bij *Sellasia* verslagen, en koning Cleomenes moest het land verlaten (222). Daarna trok de macedonische koning Sparta binnen en noodzaakte de bewoners tot een *helleensch* bondgenootschap, door hem opgericht, toe te treden. Na den dood van Aratus volgde Philopoemen hem op als hoofd van het verbond, dat nog een tijdlang door twisten verdeeld werd, tot eindelijk de Romeinen zich indrongen als scheidsrechters tusschen de twistende partijen. Toen Macedonië een wingewest was geworden, verloor ook Griekenland zijne onafhankelijkheid en werd een deel van dat macedonische wingewest onder den naam van *Achaje* (146).

2°. *Het Syrische rijk der Seleuciden*. De eerste koning van dit rijk, naar wien de geheele dynastie genoemd werd, was Seleucus Nicātor. Hij stichtte de stad *Antiochië* aan den *Orontes*. Door deze en nog ongeveer een veertigtal andere steden in Azië werd de grieksche taal en beschaving steeds meer in het Oosten verbreid. Oorlogen tegen *Aegypte* en tegen andere volken van Azië vormen den hoofdinhoud van de geschiedenis van dit rijk, welks vorsten meestal den naam *Antiochus* droegen. De latere staat der *Parthen* maakte aanvankelijk een onderdeel uit van *Syrië*, dat hoe langer zoo meer onder den invloed der Romeinen geraakte en eindelijk een romeinsch wingewest is geworden (64 v. Chr.).

3°. *Aegypte onder de Ptolemaeën*. Aanvankelijk was dit rijk, hetwelk tot hoofdstad *Alexandrië* had, zeer machtig en knoopte handelsbetrekkingen aan met *Arabië* en *Indië*; de voornaamste vertegenwoordigers van het nieuwe leven op het gebied van beschaving en nijverheid waren ook hier weder de Grieken. De koningen hadden allen den naam *Ptolemaeus* en worden slechts door hunne bijnamen onderscheiden. De eerste heette *Ptolemaeus Lagi* (zoon van *Lagus*). *Alexandrië* werd het middelpunt van het wereldverkeer, en kunsten en wetenschappen bloeiden aan het hof der beschaafde vorsten. In 31 v. Chr. werd het een romeinsch wingewest onder speciaal bestuur van den keizer.

4°. *De kleinere staten*, zooals *Pergamum*, *Bithynië*, *Pontus*, vielen achtereenvolgens, deels door erflating, deels door verovering den Romeinen in handen.

Pergamum bereemd door
zijn bevoering van kunst en
wetenschap en door zijn
bereemde bibliotheek

Antiochus
de Grote
OT 10 v. Chr.

Itali = land der bezitters

B. GESCHIEDENIS DER ROMEINEN.

§ 19.

Aardrijkskundig overzicht van Italië.

italicus
fidus
Kal
Italië ontleent zijn naam aan eenen kleinen volksstam, de *Itali*, die aan de zuidspits woonden en die uitgebreid is over de bewoners van het geheele schiereiland. In staatkundigen zin bleef die naam tot in de derde eeuw v. Chr. beperkt tot het gebied van het eigenlijke schiereiland.

Voor een aardrijkskundig overzicht beschouwen wij het geheele schiereiland tot aan de Alpen en verdeelen dat in drie deelen:

I. *Noord-Italië*, de landen aan de *Po*-oevers, die den *Rubico* tot zuidgrens hebben (*Gallia Cisalpina*). Wat ten N. van de *Po* lag heette *Gallia Transpadana*, ten Z. *Gallia Cispadana*. In de Alpenstreken woonden ruwe volksstammen; aan de venetiaansche golf de *Carni*, met de welvarende handelsstad *Aquileja*, en de *Veneti* met de voornaamste stad *Patavium* (*Padua*). De kuststreek aan de *Tyrrheensche* zee heette *Liguria*, de beroemdste stad aldaar was *Genua*. In den loop der geschiedenis hebben de *Kelten* deze landen in bezit genomen en de vroegere bewoners, de *Etrusci* meer naar het zuiden gedrongen. De meest bekende keltische volksstammen aan den N.-*Po*-oever waren de *Insubres* met de stad *Mediolanum* (*Milaan*), de *Taurini*, in wier gebied later door keizer Augustus de stad *Augusta Taurinorum* (*Turijn*) is gesticht en de *Cenomani* met

de stad *Verona*. Aan den Z.-Po-oever de *Boji* met de steden *Mutina* (*Modēna*), *Bononia* (*Bologna*), de *Lingōnes* in de buurt van *Ravenna*. De meest zuidelijke gallische volksstam was die der *Senōnes*, die zich aan de oostkust van *Umbrië* vestigden en langdurige oorlogen met de Romeinen hebben gevoerd. In hun gebied stroomde de rivier de *Metaurus* (207) en lag de stad *Sena Gallica*. In die streken vond men ook nog de stad *Ariminum* (*Rimini*). Eerst in 82 is het gebied van *Ariminum* tot eigenlijk Italië gerekend en in 42 weder door Octavianus bij de *regio Cispadana* gevoegd, zoodat de *Rubico* eigenlijk slechts 40 jaar de grensrivier heeft uitgemaakt (49).

II. *Midden-Italië* doorsneden door de *Apennijnen*. Daarin vond men de volgende landschappen:

a. *Etrurië*, een republikeinsch statenverbond bestaande uit twaalf afzonderlijke staten, waaronder *Arretium*, *Clusium*, *Pisae*, *Veji*. Tijdens de romeinsche heerschappij is bekend de kolonie *Florentia*. Nadat de Romeinen in langdurige oorlogen die twaalf republieken achtereenvolgens hadden onderworpen, legden zij koloniën en wegen aan.

b. *Umbrië*, waar de *Tiber* ontsprong en de *Metaurus* stroomde. De bekendste stad was *Sentinum* (295). Later vond men er vele romeinsche koloniën.

c. *Picēnum* met de havenstad *Ancōna*, eene nederzetting van Grieken uit *Syracuse*.

d. Het land der *Sabijnen*, een bergland ten Z. van *Umbrië*.

e. Het bergland bewoond door volksstammen, waarvan de *Marsi*, en de *Paeligni* de voornaamste waren (*Abruzzes*). Eene stad der *Paeligni* was *Corfinium* (*Italica* 90).

f. *Latium* van den *Tiber* tot over den *Liris* (*Garigliano*), met de steden *Rome*, het oude *Alba Longa*, *Tusculum*, *Tibur*, *Anxur* (*Tarracina*), *Arpinum* (geboorteplaats van Cicero).

g. *Samnium*, met de steden *Caudium*, („de *furculae Caudinae*” 321) en *Maluentum* (later eene romeinsche kolonie met den naam *Beneventum*).

h. *Campanië*, (vlak land) met de kaap *Misēnum*. De bekendste rivieren zijn de *Volturnus* en *Silūrus* (71) en de steden *Cumae*,

de moederstad van *Neapolis*; *Puteoli*, *Capua* en *Nola*, *Herculaneum*, *Pompeji*; de vulkaan *Vesuvius* (79 n. Chr.).

III. Beneden-Italië met de volgende landschappen:

a. *Apulië* met de steden *Luceria*, *Venusia* (geboorteplaats van den dichter Horatius), het vlek *Cannae* aan den *Aufidus* (216).

b. *Calabrië* met de havenstad *Brundisium* en de grieksche nederzetting *Tarente*.

c. *Lucanië* en *Bruttii* waar vele grieksche steden lagen: *Elea*, *Rhegium*, *Croton*, *Sybaris*, *Thurii*, *Metapontum*.

De eilanden die tot Italië behooren zijn:

1°. *Sicilië*, de korenschuur van Rome, door de straat van *Messana*, (*Scylla* en *Charybdis*) van Italië gescheiden. De meeste steden lagen aan de kust en waren van griekschen oorsprong: *Messana*, *Panormus*, *Lilybaeum* (beide nederzettingen der *Phoeniciërs*), *Agirgentum*, *Gela*, *Syracuse*; de vulkanische berg *Aetna*. Ten W. van *Sicilië* de *Aegatische* eilanden (241).

2°. *Sardinië*, en

3°. *Corsica*, beide in 237 aan Rome door de Carthagers afgestaan.

De bevolking van Noord-Italië bestond oorspronkelijk uit *Umbriërs* en *Etrusci* (*Rasennae*, zooals zij zich noemden).

Aan de monden van de *Po* woonden, zooals wij boven zagen, de *Veneti*, en in het Z.W. van Noord-Italië de *Liguriërs*. Ongeveer 500 v. Chr. beginnen de Galliërs Italië binnen te trekken, aanvankelijk namen zij de Po-vlakte in bezit, later echter trokken zij ook over die rivier en breidden zich verder uit.

De oudste bewoners van Midden- en Beneden-Italië zijn de *Umbriërs*: de *Etrusci* in het eigenlijke *Etrurië* en *Campanië*, een beschaafd volk, (etruscische vazen), dat ook veel zeehandel en zeeroof dreef; de *Sabelli*, in het bergland der *Apennijnen*. Tot dezen volksstam behoorden de *Sabijnen*, de *Picenters*, de *Samniten* en andere kleine volksstammen van Midden-Italië, zooals de *Marsen* en de *Lucaniërs*; de *Osci* waren een met de *Sabelli* verwant volk, tot hen behoorden o. a. de *Volsci* en *Aequi*; de *Latijnen* een volk aan den oever van den *Tiber*, vormden een statenbond, dat uit 30 zelfstandige steden bestond,

van welke *Alba Longa* de voornaamste was. Daar verzamelden zich elk jaar de bondgenooten tot het vieren van een godsdienstig feest. Midden tusschen de landen der *Etrusci*, *Latijnen* en *Sabijnen* ontwikkelde zich sedert het midden der 8ste eeuw, aan den linker *Tiber*-oever, de stad *Rome*. *van de Rome*

*Latijnse
Sabijnen*

§ 20.

Indeeling der Romeinsche geschiedenis.

De geschiedenis van Rome laat zich gevoegelijk verdeelen in de vier volgende tijdvakken:

1°. Het ontstaan der stad en de uitbreiding harer macht over Midden- en Zuid-Italië, tevens het tijdperk der wording en ontwikkeling van Rome's staatsinstellingen (753—264 v. Chr.).

2°. De bloeitijd der republiek, de veroveringen die Rome tot een wereldrijk hebben gemaakt (264—133 v. Chr.).

3°. Het verval der republiek, het tijdperk van binnenlandsche verdeeldheid en burgeroorlogen tot de vestiging der monarchie (133—31 v. Chr.).

4°. Rome een keizerrijk, tot den ondergang van het Westersch-romeinsche rijk (31 v. Chr. — 476 n. Chr.).

EERSTE TIJDFERK 753—264 v. CHR.

§ 21.

Rome in den koningstijd 753—510 v. Chr.

De geschiedenis van Rome van de stichting der stad tot op het tijdstip, dat zij de beheerscheres van geheel Italië is geworden, is duister: sage en geschiedkundige overlevering loopen hier in elkander. De fabelachtige geschiedenis van oude koningen, die

in *Latium* zouden hebben geregeerd, is eene poging de oud-latijnsche mythologie in historische verhalen te veranderen. De overleveringen spreken van *arcadische* nederzettingen (Evander), van eenen koning Latinus, die onmiddellijk op de goden zou zijn gevolgd; zijn persoon dankt zijn ontstaan aan den naam van het volk. Onder diens regeering zouden trojaansche vluchtelingen zich in *Latium* hebben nedergezet, onder aanvoering van Aenēas. De zoon van Aenēas wordt genoemd als de stamvader van een koningsgeslacht in *Alba Longa*. Later zou er volgens deze legenden in *Alba Longa* een troonstrijd hebben plaats gehad, waarbij Amulius, de jongere zoon van koning Procas, zich ten nadeele van zijn ouderen broeder Numitor van den troon meester maakte. De dochter van Numitor, Rhea Silvia, zou bij den oud-italischen god Mars moeder zijn geworden van tweelingen Romulus en Remus, die aanvankelijk te vondeling gelegd, door eene wolvin, het aan Mars geheiligde dier, gezoogd werden; daarna onder herders opgevoed, zouden zij de verongelijking van hunnen grootvader, Numitor gewroken en de stad Rome hebben gesticht. Al deze legenden, gelijk trouwens vele anderen, die dagteekenen uit den overgangstijd van het koningschap in Rome tot de republiek, zijn mede toe te schrijven aan de zucht der latere romeinsche geslachten, een hunner voorvaderen in die overoude tijden als historisch persoon te doen optreden. Het geslacht der Julii o. a., waaruit de eerste romeinsche keizers zijn gesproten, leidde zijnen oorsprong van dien Aenēas af.

Slechts staat het vast dat het geheele verhaal omtrent Rome's stichting uit de vereeniging van eene grieksche en eene romeinsche fabel ontstaan is, die reeds lang voor Vergilius' heldendicht, de *Aenēis* (1ste eeuw v. Chr.) haar beslag gekregen had.

Het eenige, wat historisch zeker is, is dat de oudste bewoners van Rome *Latijnen* waren, de naam van den stichter en eersten koning Romulus is eerst gevormd, nadat men den naam der stad had, even als Hellen, in Griekenland. De stichting hunner stad stelden de latere Romeinen in het jaar 753 v. Chr., en wel op den 21sten April, (het herdersfeest der *Palilia*). Wanneer echter de boeren en herders, die in dat deel van Italië woonden, er toe zijn overgegaan eene stad te stichten is niet uit te maken.

Zeker is het overigens dat het oudste Rome lag op den *Palatijn* (*Roma quadrata*). Om die stad op den *Palatijn* kwamen enkele andere nederzettingen, o. a. op den *Esquilinus* en *Coelius*.

Daartegenover lag eene tweede stad op den *Quirinalis* en *Viminalis*, eene sabynsche nederzetting; de oudste romeinsche geschiedenis wijst beslist op die twee steden, die eindelijk zijn saamgesmolten. Niet echter alleen langs vreedzamen weg heeft dat oude Rome zich uitgebreid, daarvoor zijn oorlogen gevoerd, deels ondernomen met het doel om zijne macht te vergrooten, deels verdedigingsoorlogen tegen de *Rasennae* in Etrurië en de naburige sabellische volken Zoo verhaalt men b.v. dat onder den derden romeinschen koning Tullus Hostilius de stad *Alba Longa* zou zijn veroverd (~~Horatius~~ ^{Curatius} Curiatii); met zekerheid staat vast, dat na den ondergang van *Alba* verschillende aanzienlijke geslachten uit die stad, zooals b.v. de Julii, zich in Rome zijn komen vestigen. De plaatsen die Rome onderwierp, werden deels als onderdanen behandeld, deels werden de bewoners daarvan genoodzaakt in menigte naar Rome te verhuizen, al die nieuwe inwoners vormden langzamerhand een nieuwen stand, de *plebs*, scherp afgescheiden van de oude burgers.

Alles wat men verder van die oudste tijden (753—510) weet, is vastgeknoot aan de namen van zeven koningen: Romulus, ^{een Sabijn} een Latijn, Numa Pompilius, een Sabijn, Tullus Hostilius, een Latijn, Ancus Martius, weder een Sabijn. Daarna kwam de dynastie der Tarquinii, Tarquinius Priscus, Servius Tullius, Tarquinius Superbus. Alleen omtrent de laatste drie bestaan eenige historische gegevens.

De beide eerste koningen behooren zeker geheel tot de fabel-leer; aan Romulus schreef men staatkundige en militaire instellingen toe, aan Numa de inrichting van den romeinschen godsdienst, aan Tullus de vernietiging der albaansche macht, en aan Ancus veroveringen op de Latijnen, die den grond zouden hebben gelegd voor den staatkundigen stand van de *plebs*. De Tarquinii, die waarschijnlijk van etruscische afkomst zijn, zouden Rome's macht evenzeer verder hebben uitgebreid en tevens belangrijke gebouwen hebben doen stichten.

Tarquinii is de eerste de eersche Romeinse koning, later werd hij verrijkt met een koninkrijk, dat grondslag v. d. Latijnse, bestond uit den berg en den dalen der omgevingen. Hij was, volgens

Romeinche verdeeld in drie stam tribus
Ramnes, Tities, Luceres, Elke tribu wordt
verdeeld in 10 curiae, elke ⁸⁶ curie in een aantal
geslachten, elk geslacht kan verdeeld zijn in families

De oudste bewoners van Rome (*Populus Romanus Quiritium*) waren zoo ingedeeld dat een aantal families een *gens* of geslacht, eenige geslachten eene *curia*, en tien *curiën*, een der drie stammen vormden, waaruit het volk bestond. Het in het oog loopende verschil tusschen den koning te Rome en dien in de oudste grieksche staten bestaat daarin dat de romeinche koning verkozen, en voor zijn leven benoemd werd, terwijl van erfopvolging geene sprake is. Twee lichamen in den staat stonden nevens den koning: n.l. de *senaat*; een raad van *patres* (hoofden van gezinnen) ten getale van 300 leden, door den koning gekozen, en de *volksvergadering*. (600, 900, 1000)

De oud-romeinche staat bestond niet alleen uit menschen, die het volle burgerrecht hadden, wij vinden er ook een stand, die in meer staten van Italië wordt aangetroffen, dien der *clientes*. Zij waren waarschijnlijk afstammelingen van een vroeger onderworpen bevolking, iedere familie van *clientes* was afhankelijk van een familie van burgers (*patres, patricii*). De *client* had tegenover den burger die zijn *patroon* was verschillende verplichtingen, hetgeen ook omgekeerd het geval was. Hun getal groeide steeds aan door het vrijlaten van slaven en door de vestiging van vreemdelingen, die zich onder het *patronaat* van een burger stelden.

Een derde belangrijke stand was de reeds genoemde *plebs*, waarschijnlijk *Latijnen*, zij waren verstoken van alle staatkundige rechten, hadden geen aanspraak op eenig deel der staatsdomeinen (*ager publicus*) en mochten evenmin met de burgers huwelijken sluiten, ook van den staatsgodsdienst en het bekleeden der priesterambten waren zij uitgesloten.

Ten tijde der *Tarquinii* wordt reeds de invloed der grieksche beschaving in Rome merkbaar, deels natuurlijk uit de grieksche steden in Beneden-Italië, deels uit de door *Phocaëers* gestichte kolonie *Massilia* in Zuid-Gallië, die reeds vroeg met de Romeinen in handelsbetrekkingen stond. Steeds was ook de staatkunde der koningen er op uit zich de suprematie over *Latium* te verwerven. Men sloot, naar het schijnt, een verbond met de *Latijnen* op den voet van gelijke rechten. Rome kreeg het eerevoorzitterschap bij de oude feesten der latijnsche steden en stichtte op den

*Chelente. De Chelente is langzamerhand verdwenen, als er
in lateren tijd van Chelente sprake is vers toek men daar
omdat burgers, die hem diens ten zege belooning of anders
zins voor rijke veel hadden.*

(Attem)
Aventinus een bondsheiligdom, gewijd aan de godin Diana.
Het opperbevel in den krijg zou afwisselend door Romeinen en
Latijnen worden bekleed. Eerst de laatste koning van Rome
heeft een eigenlijke hegemonie over Latium gevestigd.

Latijnische
In den tijd van Servius Tullius werd een muur gebouwd,
die de dubbele ~~romeinsche~~ en sabijnsche stad zou omsluiten;
daarvan zijn nog belangrijke gedeelten over. Tevens kreeg de stad
een nieuwen burcht op den *Mons Tarpejus*: het *Capitool*; aan
de zwakke oostzijde der stad werd een aarden wal aangelegd.
Soede
Eene nieuwe indeeling dagteekent evenzeer uit dien tijd: het
stadsgebied werd ingedeeld in vier kwartieren, terwijl ook het
landelijk gebied in een aantal wijken werd verdeeld. De overle-
vering schrijft ook aan Servius Tullius, die van (578—534)
zou hebben geregeerd, eene nieuwe indeeling in klassen en cen-
turien toe, die strekken moest een staatkundige eenheid te vormen
tusschen patriciers en plebejers. Deze nieuwe indeeling had even-
als die van Solon, die trouwens ongeveer uit denzelfden tijd
dagteekent, als grondslag het vermogen in land. Hoe hoog de
census in den oudsten tijd voor elk der vijf klassen is geweest,
valt niet op te geven, de daarvoor aangegeven cijfers zijn niet
juist. Naar dat vermogen nu werd uitgemaakt op welke wijze de
Romeinen krijgsdienst zouden verrichten: de meest vermogende
grondbezitters werden nog boven de eerste klasse gesteld, in 18
centurien ingedeeld en voor den ruitersdienst aangewezen; het
zwaargewapende voetvolk werd geleverd door de eerste drie klas-
sen, de mannen der vierde en vijfde klasse deden dienst als
lichtgewapenden, alle burgers, wier vermogen te gering was om
in de vijfde klasse te worden ingedeeld, werden in eene afzon-
derlijke centurie vereenigd. Bovendien kwamen er nog vier cen-
turien bij, bestaande uit handwerkslieden en muzikanten in het
leger. Het geheele aldus als leger ingedeelde volk werd nog
onderverdeeld in twee bannen, dien der ouderen en der jongeren.
De burgers vormden tusschen hun. 17de en 45ste jaar het actieve
leger, de anderen deden in tijd van nood dienst in de stad. Het
geheele aantal centurien wordt berekend op 193, waarvan de
eerste klasse er 80, de tweede, derde en vierde elk 20, de vijfde
er 30 telde.

Volgen de sage van de
 gemulder van G. Callistum.
 door de goetv. 2. koning die
 (Kings) die
 die stad verlaten
 die stad verlaten
 die stad verlaten
 die stad verlaten

1889

In de grieksche geschiedenis zagen wij reeds (§ 3 blz. 9) hoe in den loop der achtste eeuw bijna overal de macht der koningen moest wijken voor die der aanzienlijken; ook in Rome heeft deze beweging nagewerkt. De overlevering spreekt van eene omwenteling, door welke de laatste dynastie verdreven is. Tarquinius Superbus, die in zijn geheele persoonlijkheid veel overeenkomst vertoont met grieksche tyrannen, moest de stad verlaten. Verschillende pogingen zouden er vervolgens door hem in het werk zijn gesteld om zijn vroegere macht te herwinnen. De inval der *Etruscanen*, waaraan zich de naam *Porsena* van *Clusium* vastknoopt, wordt intusschen ten onrechte in verband gebracht met de geschiedenis van Tarquinius. Ook hier hebben wij weder tal van sagen die, zooals wij boven zagen, ontstaan zijn uit de zucht der latere Romeinen hunne voorouders een rol te doen spelen in den tijd van den overgang van het koningschap tot de republiek. Zeker is het dat de stichting der republiek met groote gebeurtenissen gepaard is gegaan (oorlog met de *Latijnen*, overwinning der Romeinen aan het meer *Regillus*.)

Inden oorlog van Porsenna tegen Rome, verloor de sage van
 Horatius Celler, die de brug o.d. Tiber, zoo lang zijnde
 verbrande, verloor, het leven. § 22. Door de Romeinen werd
 afgedrukt, waarop hij zelf aan Rome kwam, verloor die van
 Porsenna. **Let's over den Romeinschen godsdienst.** De Porsenna
 in zijn keizerlijke rijk van vermaarde, doch geest 2 in van
 gemakten, zou woude; in de Rome, dat den de Porsenna

Oorspronkelijk was de godsdienst der Romeinen evenals die der Grieken natuurdienst, maar de verschillende geaardheid van deze beide volken van den *indo-germaanschen* stam komt in hunnen godsdienst zeer duidelijk uit. De verbeeldingskracht van den griekschen geest bracht vele *mythologische* voorstellingen en talrijke verhalen te voorschijn, bij de Romeinen ontbreekt de mythologie bijna ten eenenmale, en vinden wij een bekrompen bijgeloovigheid, welke aan Griekenland schier geheel vreemd was. Had de Griek van zijne goden een geheelen kring van sagen en verhalen, de Romein kende van de meesten der goddelijke wezens, die hij vereerde niets meer dan den naam. Eerst later nam de romeinsche eeredienst vele uitheemsche en grieksche goden op en vereenzelvigde die met zijne eigene. De belangrijkste godheid

der Romeinen was Mars, een god die door alle italiaansche volken werd vereerd, en die behalve een aardgodheid ook een god van den dood was, waaruit zich zijne latere meer bijzondere beteekenis als *oorlogsgod* heeft ontwikkeld. De eerste maand van het oud-romeinsche jaar, Maart was aan hem geheiligd. Quirinus is vermoedelijk de sabijnsche god Mars. Een niet minder belangrijke plaats in den romeinschen eeredienst werd ingenomen door Jupiter, den god des hemels en van den donder, wien men als echtgenoot Juno ter zijde stelde. Rondom deze godheden groepeerde zich eene reeks van andere meer of minder belangrijke goddelijke wezens, zooals Diana, Venus, Minerva, Tellus (de god der aarde), Neptunus, Vesta (de godin van den huiselijken haard) en de god Janus, die met twee aangezichten werd voorgesteld en het zinnebeeld was van de opening, het begin; zoo was aan hem b.v. het begin van het jaar en de morgen heilig.

Deze en meer andere godheden hadden voor hunnen eeredienst *priestercolleges*, slechts weinigen van die priesters waren uitsluitend met die geestelijke waardigheid bekleed, de meeste priesterambten waren vereenigbaar met een staatsambt.

Onder de priesters waren de belangrijkste de *pontifex maximus*, de voorzitter van het college der *pontifices*, de drie *flamines majores*, van Jupiter, Mars en Quirinus (*flamen Dialis*, *Martialis* en *Quirinalis*), de *offerkoning*, de *Vestaasche maagden*, de *fetiales*, een priestercollege dat onder inachtneming van gewijde formaliteiten den oorlog verklaren of verdragen sluiten moest, en de *augures*, die den wil der godheid moesten opmaken uit bepaalde teekenen (b.v. uit de vlucht van vogels), en hunne waarnemingen moesten aanwenden om invloed uit te oefenen op den gang van het staatsleven. In hunne hand was de leiding der *auspicia* zonder welke in den romeinschen staat geene gewichtige handeling mocht worden ondernomen.

Ingevolge een opdracht van een overheidspersoon hadden de *augures* die *auspicia* waar te nemen, want naar het romeinsche begrip waren de magistraten eigenlijk de personen die de *auspicia* hadden, en als wij later zien zullen dat de patriciërs met eene zoo hardnekkige vasthoudendheid aan de *plebs* den toegang tot

verschillende ambten, met name tot het consulaat weigerden, dan is dat voor een belangrijk deel ook daaraan toe te schrijven, dat zij meenden dat lieden uit de *plebs* niet die *auspicia* hadden, die zij bezaten, en er naar hun inzicht derhalve ernstig gevaar voor den staat zou kunnen ontstaan.

In den loop der geschiedenis is de romeinsche godsdienst een staatkundig werktuig geworden, de angstvallige bijgeloovigheid van het volk en de vasthoudendheid aan bepaalde formaliteiten maakte het niet moeilijk voor hen die daarvan misbruik wilden maken, onder den schijn van godsdienstige nauwgezetheid, hunne bedoelingen door te drijven. Vele voorbeelden zijn daarvan bekend en in de laatste eeuw der republiek was het eene algemeen gevestigde meening dat de geheele godsdienst, met name voor zoover zij betrekking had op de *augures* en *auspicia*, een werktuig was, waarvan de invloedrijke personen naar hun inzicht en dikwijls in hun persoonlijk belang gebruik maakten.

§ 23.

Rome als republiek. — Binnenlandsche strijd om de staatkundige gelijkstelling der standen. — Oorlogen met de naburige volken en met de Kelten 510—343 v. Chr.

In den eersten tijd na de omwenteling, die aan de heerschappij der koningen een einde heeft gemaakt, vinden wij de bewoners van Rome gewikkeld in aanhoudende oorlogen. In 493 is het hun gelukt wel niet de *hegemonie* van Tarquinius over *Latium* te herstellen, maar toch het oude verbond op den voet van volledige gelijkheid van Romeinen en Latijnen. In dezen tijd beginnen evenzeer de langdurige oorlogen en veeten der Romeinen met hunne naburen, *Veji*, de *Sabijnen*, de *Aequi* en *Volscen*. Veelal waren deze oorlogen niets dan strooptochten, voortgevloeid uit oneenigheden tusschen naburen.

Na de verdrijving der koningen werd het door hen bekleede ambt vervangen door het *consulaat*. Alleen wat betreft de gods-

Vidua

*Plum
mex
xoc*

*Dionys
carnu*

from the
and popular

caesarum *staatsdomeinen*
 staatskas en den ager publicus, het recht van oorlogsverklaring en het sluiten van vrede en verdragen, het toekennen van eerbewijzingen en geschenken aan bevriende koningen. De taak dus, die in onze moderne staten door eenige ministeriën wordt uitgeoefend, rustte in Rome op den senaat.

- X Maar ook de vergadering der burgers trad na de verdrijving der koningen op den voorgrond, in de vergadering der centuriën (*comitia centuriata*) kwamen zoowel de patriciërs als de plebejers (*populus* en *plebs*) bijeen. Zij verkozen tijdens de republiek de hoogste staatsambtenaren, stemden over de wetsvoordrachten der regeering, ook wanneer het een aanvallenden oorlog gold, en hadden de beslissing in strafzaken, waarbij het leven der burgers betrokken was; van de uitspraken der met de rechtspraak belaste ambtenaren, aanvankelijk de *consuls*, reeds spoedig de *quaestoren*, bestond beroep op deze volksvergadering. *plebiscietum*

Consuls
 De *plebs* echter zag spoedig in, dat in deze nieuwe orde van zaken de patriciërs (*populus*) alle macht hadden, en dat er eigenlijk twee verschillende staten in dezelfde stad tegenover elkander stonden; de patriciërs alleen bekleedden de burgerlijke betrekkingen en de priesterambten, en pasten het ongeschreven gewoonterecht toe, zij waren de kapitalisten, en hadden tegen betaling van eene schatting de staatsdomeinen (*ager publicus*) in bezit, ja spoedig zelfs schoon niet in naam dan toch inderdaad in eigendom, waarmede zij naar willekeur handelden, terwijl de belasting niet eens geregeld werd opgebracht. Wanneer in oorlogstijd, en wij zagen boven reeds dat de Romeinen bij den aanvang der republiek voortdurend oorlog voerden, eene buitengewone belasting werd geheven, dan drukte die het zwaarst op de plebejers, want de staatsdomeinen, die de patriciërs in bezit hadden, waren natuurlijk niet belastbaar. De plebejers geraakten dus hoe langer zoo meer in schulden bij de patriciërs, en de schuldeischer had over zijn schuldenaar het recht hem als slaaf in den vreemde te verkoopen of hem te dooden. In dien gespannen toestand weigerde eens in 494 een aantal plebejers den krijgsdienst en week uit naar den zoogenaamden „heiligen berg” op geringen afstand van Rome. De patriciërs en de senaat werden door die handelwijze tot toegeeflijkheid gedwongen (Agrippa)

plebiscietum
plebs in ministeriën
Ministeriën

en er kwam een verdrag tusschen de beide onderdeelen van de bewoners van Rome tot stand. Aan het hoofd van de *plebs* zouden evenzeer twee overheidspersonen staan, de *volkstribunen*, die later tot vijf, sedert 457 tot tien zijn vermeerderd, en die uit de *plebs* door de vergaderingen der plebejers werden benoemd. Deze tribunen werden bijgestaan door *plebeïsche* politie-magistraten (*aediles*) en hadden tot taak de plebejers tegen de willekeur der patricische overheidspersonen te beschermen, zij konden daartoe protesteeren tegen hunne besluiten en door dat protest de uitvoering van zulk een besluit beletten (*veto*). Altijd moest gedurende zijn ambtsjaar zulk een tribuun binnen de stad zijn, en zijn huis moest dag en nacht voor hen, die zijn hulp kwamen inroepen, openstaan, hun persoonlijkheid was onschendbaar (*sacrosanctus*).

Na dezen tijd staan dus de beide standen in Rome eigenlijk als twee met elkander verbonden staten nevens elkander, later eerst zullen de plebejers er op uit zijn gelijkstelling van politieke rechten te verkrijgen. In de eerstvolgende jaren na de instelling van het volkstribunaat, vinden wij telkens de rechten en aanmatiging der patriciërs in botsing komen met den nu behoorlijk staatkundig geregelenden toestand der plebejers, het spreekt van zelf dat men gaarne het door den nood afgedwongen tribunaat aan de *plebs* weder ontnomen had (sagen van Coriolanus en den volkstribuun Genucius 473). Patriciërs die meer den plebejers genegen waren en aan hen ook deel wilden geven in het bezit van het staatsdomein, werden ter dood gebracht (Sp. Cassius 486). De plebejers hadden ook hunne eigene vergaderingen, waarin een tribuun het voorzitterschap bekleedde; ~~maar~~ kwam daar alleen de *plebs* bijeen, en werden er de *tribunen* en *aedilen* gekozen (*concilia plebis*), later toen in 449 eene wet had bepaald, dat de in die vergaderingen genomen besluiten voor het geheele volk verbindend zouden zijn; wenschten ook de patriciërs daaraan deel te nemen en besloten de consuls het geheele volk daarvoor volgende stammen (*tribus*) op te roepen (*comitia tribus*), daar het hier echter niet op een meederheid van personen maar van stammen aankwam, beëindigen de plebejers toch in deze vergaderingen het overwicht.

R. I.

12 les
AppariaLes Volein
Ruska

1. 1. 1.

1. 1. 1.

1. 1. 1.

1. 1. 1.

1. 1. 1.

Comitia

Concilium

Comitia

om de zaak dien alle te maken met plebejers

Oorlogen met de naburige volken en hevige besmettelijke ziekten deden wellicht voor een poos den strijd tusschen de standen bedaren, toen in 462 de volkstribuun C. Terentilius Arsa, aangespoord door de willekeurige rechtspraak der patricische magistraten, voorstelde dat eene commissie van vijf *plebejers* zou worden belast met het samenstellen van geschreven wetten. De strijd over dit voorstel liep zoo hoog, dat in 460 de *plebs* een oogenblik er aan dacht gemeene zaak te maken met den Sabijn Appius Herdonius, die met zijn volk het Capitool had overrompeld, doch spoedig weder verdreven werd. Schoorvoetende gaf de senaat toe en zocht eerst door andere concessiën de *plebs* te winnen: in 457 werd het aantal tribunen op tien gebracht, een paar jaren later het recht van boete opleggen beperkt, maar eindelijk moest ook de hoofdzaak worden ingewilligd en in 454 werd besloten in de *comitia centuriata* eene commissie van tienmannen te kiezen, die het nieuwe recht te boek zouden stellen.

Eerst echter werd een gezantschap naar Athene en naareenige grieksche steden in Zuid-Italië gezonden, om daar de wetten te bestudeeren. Voor 452 werden in die commissie van tienmannen slechts patriciërs gekozen, in 451 werden de andere overheidsambten, consulaat en tribunaat, tijdelijk buiten werking gesteld en kregen die tienmannen het hoogste gezag in handen, zonder dat beroep op het volk was toegelaten. Tegen het einde van hun amtsjaar, werd een wet in tien tafelen openbaar gemaakt, die na goedkeuring van den senaat door de *centuriën* werd aangenomen. Maar nog was de zaak niet geheel gereed; voor 450 werden weder tienmannen gekozen, waaronder ook plebejers waren. Die commissie schijnt plannen te hebben gekoesterd, waardoor een geheel nieuwe staatsregeling zou zijn ontstaan, moet zeer willekeurig en tyranniek te werk zijn gegaan, (sage van Appius Claudius), en ook getracht hebben hun ambtstijd boven den gezetten tijd te verlengen. Dit maakte dat het *decemviraat* werd afgeschaft, de consuls traden weder op, (die eerst van toen af dien naam kregen) en ook de volkstribunen. Er was thans een geschreven wet van *twaaft tafelen*. Daarop is een reeks van wetten gevolgd, die den staatkundigen toestand van de *plebs* regelden; er werd o. a. vast-

gesteld dat de tribunen voortaan het recht zouden hebben de senaatszittingen bij te wonen; ook de benoeming der *quaestoren*, die in het vervolg alleen financie-magistraten zijn, werd aan de consuls ontnomen en zou plaats vinden in de *comitia tributa*, die zooals wij boven reeds zagen ook in dezen tijd ontstonden ~~uit de oude *concilia plebis*; intusschen bleven deze laatste vergaderingen toch nog voortbestaan voor de keuze der plebeïsche overheidspersonen.~~

Na den tijd der tienmannen, heeft de *plebs* steeds zich beijverd den strijd voort te zetten om staatkundige gelijkstelling te verkrijgen. De eerstvolgende poging vond plaats in 445 door den tribuun C. Canulejus, die voorstelde dat de huwelijken tusschen patriciërs en plebejers wettig zouden zijn: dat is de kinderen van een patriciër en eene vrouw uit de *plebs* zouden niet meer zooals vroeger plebejers maar patriciërs zijn. Canulejus kreeg dit voorstel er door, en nu wenschte men ook aan de plebejers toegang te verleen tot het consulaat. Daarover ontbrandte een hevige strijd; de tribunen beletten de werving van troepen en de zittingen van den senaat, maar toch konden de patriciërs dit gewichtige punt niet toegeven, er werd een soort van overeenkomst gesloten, men gaf n.l. aan de plebejers het recht als militaire overheidspersonen een met het consulaat gelijkstaand ambt te vervullen (krijgstribunen met consulaire bevoegdheid). Deze toegeeflijkheid bleef echter langen tijd een concessie in naam; telkens wisten namelijk de patriciërs de keuze van consuls en dus van hun gelijken door te zetten, of anders, als er *krijgstribunen* werden benoemd, die ook uit hun stand te doen verkiezen (tot 401). Tevens werd een deel der consulaire bevoegdheid op een ander uitsluitend patricisch ambt overgebracht door de instelling in 444 der twee *censoren*, waardoor tevens de consuls van een zeer omvangrijk deel hunner taak werden ontheven. Deze nieuwe overheidspersonen waren belast met het houden van den *census*, (schatting, volkstelling en nieuwe organisatie der burgers). Als die *census* was afgelopen, moest de *ensor* een reinigingsoffer (*lustrum*) verrichten. Van daar heet ook de geheele tijdruimte tusschen den eenen *census* en den anderen *lustrum*; dit was eerst vier jaren, later vijf. In 433 bepaalde een wet

zij Velleius Paterculus 2.10.1
aan pag. 93 en 94

Canulejus

Schrijfsel dat van 3, 4, 5, 8

2.10.1
Paterculus

(*Sanctum*)

tribunen met hun
Canulejus

orgaan

(2) *in a room*

(Carolanne)

sluot; kort daarna echter veroverden de romeinsche troepen Fi-
 Een dyl. (teleji of Tudeles, die by de fransgen nuud voor Welenj geto-
 den de schutkruun stelsel naar het arme volk verwoest
 zijn omze zeer groot wint. en sch gelyken voor by Ramen
 De omz. dyl. Cornelius van de veldt te Linnem
 personen dyl. tale spolia opm. (486)

sluot; kort daarna echter veroverden de romeinsche troepen Fi-
 Een dyl. (teleji of Tudeles, die by de fransgen nuud voor Welenj geto-
 den de schutkruun stelsel naar het arme volk verwoest
 zijn omze zeer groot wint. en sch gelyken voor by Ramen
 De omz. dyl. Cornelius van de veldt te Linnem
 personen dyl. tale spolia opm. (486)

voorstelling. Rome werd weder opgebouwd en had daarna op nieuw gelegenheid de omringende volken te bestrijden.

Toen de buitenlandsche vijand, zij het dan ook met zware verliezen, was afgeslagen, verkeerden deels ook ten gevolge van de groote noodzakelijke onkosten aan het weder opbouwen der stad verbonden, de plebejers weder bijna in even treurigen toestand als in 494, hun leider en voorvechter de patriciër M. Manlius werd ter dood gebracht (384).

Eindelijk stonden uit de *plebs* twee mannen op, C. Licinius Stolo en L. Sextius Lateranus, die zich ten taak stelden door nieuwe wetsvoorstellen voor goed aan alle grieven een einde te maken (376).¹⁾ Vooreerst zou ten behoeve der schuldenaars, wat reeds aan rente was betaald, van het kapitaal worden afgetrokken, en de rest der schuld in drie gelijke deelen binnen drie jaren worden aangezuiverd; voorts zou niemand meer dan 500 jugera (125 bunders ongeveer) domeingrond mogen bezitten; het *consulair-tribunaat* zou worden afgeschaft en een der beide consuls steeds een plebejer moeten wezen.

Jaren achtereen hebben de patriciërs de aanneming dezer Licinisch-Sextische wetten belet¹⁾. De tribunen, verhinderden door hun *veto* de verkiezing van consuls of consulair-tribunen, en de staat scheen in twee vijandige kampen verdeeld. Eindelijk kwam er eene bemiddeling tot stand mede onder den invloed van den ouden Camillus, die in 367 nogmaals tot *dictator* gekozen werd. L. Sextius, een der voorstellers werd voor 366 de eerste consul uit de *plebs*. Om den laatsten tegenstand der patriciërs tot zwijgen te brengen, werd toegegeven dat de rechtspraak van het consulaat zou worden afgenomen en het patricische ambt der *praetuur* zou worden ingesteld; aanvankelijk was er één *praetor*, later twee, vier, zes, acht, terwijl Caesar het aantal nog vermeerderd heeft. In 337 vinden wij reeds dat een plebejer de *praetuur* bekleedt. Nevens de plebejische *aedilen*

¹⁾ Men wilde deze staatkundige en sociale gelijkstelling der beide standen tot geen prijs; immers een voornaam godsdienstig bezwaar belette den patriciërs aan de *plebs* de consulaire waardigheid toe te staan: de toekomst van den staat meende men op het spel te zetten wanneer de *auspicia* (§ 22) der consuls door mannen uit de *plebs* konden worden gehouden.

*Sella curules waren onderscheiden van de Quirijn.
Naamde curules die mag. 99 (Consuls, (plebeysche) vervingers)
praetor, censor, aediles curules*

kwamen in 366 evenzeer twee *curulische* aedilen, welk college gezamenlijk politie-functiën verrichtte.

Sedert dat nu ook het consulaat door de plebejers kon worden bekleed, was de staatsrechterlijke gelijkstelling tusschen *patriciërs* en *plebs* bereikt; over de verdere godsdienstige bezwaren der patriciërs zegevierde de *plebs* in het jaar 300 toen eene wet werd aangenomen, die bepaalde dat enkele plaatsen in de priester-colleges der *pontifices* en *augures* door plebejers zouden worden vervuld.

§ 24.

De uitbreiding van de Romeinsche macht over geheel Italië.

*De oorlogen van verschillende Italiaansche volken
tegen Rome 343—264 v. Chr.*

Gedurende den strijd tusschen de patriciërs en de *plebs*, dien wij in de vorige § hebben nagegaan, was de macht der Romeinen naar buiten eveneens zeer toegenomen, en in het midden der vierde eeuw was Rome zonder tegenspraak de heerschende mogendheid in Midden-Italië. Tevens was het in dien tijd geworden een *militaire* staat, en daarin lag dan ook zijne roeping voor de toekomst; het moest de loopbaan volgen van alle *militaire* staten en zijne veroveringen steeds uitbreiden. Allereerst zou het dat doen door in te grijpen in de toestanden van Zuid-Italië. De aanleiding was de volgende: De stad *Capua* in *Campanië* was aangevallen door *samnitische* benden en riep Rome's hulp in, daarbij haar geheele onderwerping onder de romeinsche heerschappij aanbiedende, als het verzoek zou worden ingewilligd. De Romeinen vorderden daarop in 343, dat de *Samniten* het gebied van *Capua* zouden verlaten, en toen zij dit weigerden was eene oorlogsverklaring het gevolg. Daarmede begon die lange reeks van oorlogen van Rome tegen de nog onafhankelijke italiaansche volken die geëindigd zijn met de onderwerping van geheel Italië onder Rome's opperheerschappij, en dat het als overwinnaar daaruit te voorschijn is getreden, dankte het aan *geheel zonder men e. cere recht.*

zijne voortreffelijke legers niet alleen, maar ook aan zijne staatkundige eenheid, die het zoo machtig maakte tegenover zijne dikwijls verdeelde tegenstanders. Ook in die oorlogen is alles, wat ons daaromtrent is overgeleverd niet geheel historisch zeker, eerst in het laatste gedeelte van dit ongeveer tachtigjarig tijdperk staan wij op vaster terrein. Omtrent dien allereersten oorlog, die vermoedelijk maar één jaar heeft geduurd (343—342) en waarin *Campanië* het oorlogsterrein was, weten wij al zeer weinig. Rome moest vrede sluiten, omdat het reden had te vermoeden dat de *Latijnen* in opstand zouden komen, en de *Samniten*, omdat zij door de *Tarentijnen* werden bedreigd. *Capua* bleef aan de Romeinen. De gevreesde *latijnsche oorlog* brak werkelijk in 341 uit, de *Latijnen* eischten voor zich het volle romeinsche burgerrecht en deel aan de ambten in Rome. Enkele andere volken sloten zich bij de *Latijnen* aan; maar eene overwinning van T. Manlius Torquatus in 340 bij *Trifanum* in het land der *Aurunci*, in het Z. van *Latium* was de redding der Romeinen.

In de beide volgende jaren kwamen de andere volken, die aan den oorlog hadden deelgenomen, zooals de *Volsce* tot onderwerping. Daarna maakten de Romeinen gebruik van hun recht als overwinnaars door de oplossing van het *latijnsche* verbond (338). Verschillende steden moesten een gedeelte van hun grondgebied aan Rome afstaan, andere werden koloniën. De latijnsche steden werden elk afzonderlijk met Rome verbonden, terwijl bondgenootschappen onderling verboden werden, enkele plaatsen verloren hare onafhankelijkheid en werden gemeenten van romeinsche burgers, terwijl anderen hare rechten en autonomie behielden. Zoo kwam er allengs eene geheele linie van min of meer onder Rome staande plaatsen, als voorposten tegen de volken van Zuid-Italië, met wie men vroeg of laat wel weder in oorlogstoestand zou zijn.

De *Samniten* hadden van hunne zijde niet met gelatenheid den aanleg dier geheele vestinglinie aangezien, zij wisten zeer goed dat de vestiging der Romeinen in plaatsen als *Cales*, *Fregellae*, *Sora*, eigenlijk eene uitdaging was tot hen gericht, en het duurde dan ook niet lang of in 326 brak de tweede, meest langdurige en bloedige *samnitische oorlog* uit, (326—304). De

Samniti
oorlog

340 vsk. l. v.
by de Vesuvius
offering van
Aurunci
3. Decim

reela.

Campanië

Dez andt verneemt de Regia Arian. 77, werd later voortgezet tot aan
 Baundunum, eben de overheid die Chirigijds en werd a a ermdt a a gels
 de via Ignatia loopende van Dybalachium over Apollonia en Thesalonica
 naar Byzantium chudry weert in Itali wage Via Flaminia De 20
 Ebaun door de censys. C. 100 101 Aan Chauri naar Chaurium van
 a a a e werd opgezet door een via Chauria egyptus naar Chauris
 ande egyptus Bononia en verder naar Chauris Gallis, Chauris Chauris 224,
 griekische bewoners van Neapolis waren door de Samniten onder-

steund, doch hadden op listige wijze de samnitishe bezetting
 weten te verwijderen, toen Rome hun een bondgenootschap aan-
 bood op zeer voordeelige voorwaarden. Dit was de aanleiding
 tot den oorlog, die aanving met een reeks van bloedige gevechten,
 waarin de Romeinen aanvankelijk in het voordeel waren, zoodat
 zelfs de Samniten in 322 om vrede smeekten, dien de Romeinen
 weigerden. Daarop gelukte het in 321 den Samniten-aanvoerder
Gavius Pontius het romeinsche leger, dat aanrukte om het
 door de Samniten geblokkeerde Luceria in Apulie te ontzetten,
 in te sluiten in de passen van Caudium, en het zonder tegen-
 weer te noodzaken zich over te geven. De Samniten wisten echter
 van die overwinning geen partij te trekken, zij sloten een vrede
 met de consuls, die met hun leger onder het juk moesten door-
 gaan. De senaat verklaarde echter dien vrede voor onwettig,
 omdat de toestemming der volksvergadering hierbij niet was
 gevraagd, en leverde de consuls aan de Samniten uit, welke
 echter door hen niet werden aangenomen. Lange jaren woedde
 daarna nog de oorlog voort in Campanie en Apulie; in 314 en
 312 begonnen de Romeinen hunne liniën tegen het noordelijke
 gedeelte van Samnium door het aanleggen van voorposten en
 koloniën te versterken, en in het laatste jaar werd de groote
 heirbaan van Appius Claudius (via Appia) van Rome naar
Capua aangelegd. Op dat tijdstip eindelijk begon de al meer en
 meer benarde toestand der Samniten, en de toenemende macht
 der Romeinen de aandacht te trekken van andere italiaansche
 volken; eerst verklaarden de Etrusken, daarna de Umbriërs aan
 Rome den oorlog. Op dit oorlogsterrein onderscheidde zich aan
 romeinsche zijde Q. Fabius Bullianus, die de Rasennae
 versloeg. Na nog eene tweede overwinning konden de Romeinen
 hunne krachten besteden tegen de Umbriërs, die bij Mevania
 werden verslagen. De Samniten hadden inmiddels nog eens het
 onderspit moeten delven en zagen zich na nog een nederlaag bij
Bovianum verplicht vrede te sluiten (304). In naam was deze
 vrede een op den voet van gelijkheid gesloten verbond, inder-
 daad moesten de Samniten Rome's suprematie erkennen.

Na dezen vrede volgden de Romeinen weder hun oude tac-

8
 Gergula
 Caudium

van de Gergula
 Caudium

rede
 alciou

afgep...

dan de eenen i. etudein Etrusken Rome's aanval
 de via Flaminia naar Chauris naar Chauris naar Chauris
 van de via Chauris naar Chauris naar Chauris

Hierbinnen zij in de eerste plaats tekenen van't veroveren van
 +neupen

30 Sam-
 niten
 onlos-
 298-290

tiel: koloniën en groote wegen werden aangelegd. (*Narnia* in het N. en *Alba* in het Z.); en deze versterking en inrichting van het romeinsche gebied wekte in 298 de *Samniten* er weder toe op nog eenmaal gewapenderhand hun geluk tegen de Romeinen te beproeven. Met drie legers zou Rome worden aangevallen, de *Etruscan* en *Umbriërs* sloten zich bij hen aan, ja zelfs *keltische* troepen der *Senones* kwamen hunne legers versterken. Tegen deze geduchte coalitie rukten in 295 de beide consuls P. Decius Mus en Q. Fabius Rullianus met een leger van 60.000 man in het veld, langs den Tiber noordwaarts naar *Umbrie*; eene reserve zou *Etrurië* aanvallen; daardoor werden de *Etruscan* genoodzaakt uit het verbonden leger weg te trekken, zoodat in den slag bij *Sentinum* in *Umbrie* (295) de Romeinen hoofdzakelijk tegen de *Samniten* en *Kelten* te strijden hadden. Deze bloedige slag, die in de geschiedenis beroemd is geworden door de zelfopoffering van Decius, eindigde met eene geheele overwinning voor Rome ¹⁾. Daarmede was de zaak beslist, slechts de *Samniten* hielden nog eenige jaren den strijd vol. In 290 sloten zij met den consul M. Curius Dentatus vrede, en verloren daarbij een belangrijk deel van hun grondgebied, dat met romeinsche koloniën zou worden overdekt. Reeds een jaar voor het sluiten van den vrede was juist op de grens der *Apuliërs*, *Lucaniërs* en *Samniten* de belangrijke vesting *Venusia* aangelegd.

34
 290
 6

Na het einde van dezen derden krijg met de *Samniten* had Rome eigenlijk reeds de besliste hegemonie over het geheele schiereiland der Apennijnen. De volken van Italië werden op weinige uitzonderingen na door de Romeinen als „bondgenooten” beschouwd, maar niet al die bondgenooten hadden dezelfde rechten. De zoogenaamde *latijnsche* bondgenooten (*socii nominis latini*) hadden een veel gunstiger positie; wanneer b.v. een hunner in Rome ging wonen kon hij daar dadelijk het burgerrecht verkrijgen, mits hij in zijn woonplaats maar een erfgenaam achterliet, evenzeer werd hij romeinsch burger als hij in zijne woonplaats

¹⁾ Volgens een door Livius medegedeeld verhaal zou Decius hier het voorbeeld gevolgd hebben van zijnen vader, die in den *latijnschen* oorlog in een slag bij den *Vesuvius* (340) hetzelfde zou hebben gedaan.

een ambt had bekleed. De *niet-latijnsche* bondgenooten vormen verreweg de meerderheid, het waren de overwonnen volken uit *Samnium*, *Etrurië* en *Umbrië*; de verhouding dier verschillende volken tot Rome was niet bij allen dezelfde, meestal hadden zij een deel van hun grondgebied moeten afstaan, doch behielden hunne zelfstandige regeering onder eigen overheden: hun rechten en plichten waren duidelijk bij verdragen omschreven.

Nog anders was de toestand van die staten die op grond van herhaalde oproeren waren gestraft, zooals dat bij vele *latijnsche*, *volscische* en *campaansche* steden het geval was. Zij waren uitgesloten van alle staatkundige rechten en verkeerden ongeveer in denzelfden toestand, waarin voor 494 de plebs in Rome had verkeerd. Enkelen werden zelfs bestuurd door een jaarlijks uit Rome daarheen gezonden *praefectus* (*praefectura*); in den loop der tijden zijn echter de meesten hunner uit hun onderworpen toestand opgeheven.

Er was in 290 in Italië nog een sterke macht, die met leede oogen Rome had zien opkomen, n.l. de machtige stad *Tarente*. Het stichten van de kolonie *Venusia* was den *Tarentijnen* een doorn in het oog. Het eerste volk in Italië, dat bereid was hen bij te staan waren de *Lucaniërs*, die jaren lang hunne verbit-
terde vijanden waren geweest, maar nu bezig waren enkele onafhankelijke grieksche steden in het zuiden van het schiereiland aan zich te onderwerpen. *Thurii* zocht tegen de *Lucaniërs* hulp bij de Romeinen. Deze eischten dat zij *Thurii* met rust zouden laten, maar het antwoord van de *Lucaniërs* op Rome's eisch was een bondgenootschap met de *Tarentijnen*. Daarop ontstond er in geheel Italië weder eene omvangrijke beweging tegen Rome; in 284 versloegen de *Senones* een romeinsch leger, dat de etruscische stad *Arretium* te hulp was gekomen; de italiaansche volken zagen dat het machtige Rome toch niet onoverwinnelijk was. Over de *Senones* en *Boji* herstelden de Romeinen hun invloed evenzeer door twee overwinningen, waarna de *Kellen* moesten vrede sluiten. Maar in Zuid-Italië was de gisting nog niet bedaard. In 282 ontzette C. Fabricius na eene overwinning op de *Lucaniërs* de stad *Thurii*; nieuwe reden tot bezorgdheid voor de *Tarentijnen*. In hunne verbittering vernielden zij in 282 eene

32 P. Samn.
 tiene
 onlay: 298-290
 tiel: koloniën en groote wegen werden aangelegd. (*Narnia* in het N. en *Alba* in het Z.); en deze versterking en inrichting van het romeinsche gebied wekte in 298 de *Samniten* er weder toe op nog eenmaal gewapenderhand hun geluk tegen de Romeinen te beproeven. Met drie legers zou Rome worden aangevallen, de *Etruscan* en *Umbriërs* sloten zich bij hen aan, ja zelfs *keltische* troepen der *Senones* kwamen hunne legers versterken. Tegen deze geduchte coalitie rukten in 295 de beide consuls P. Decius Mus en Q. Fabius Rullianus met een leger van 60.000 man in het veld, langs den Tiber noordwaarts naar *Umbrie*; eene reserve zou *Etrurië* aanvallen; daardoor werden de *Etruscan* genoodzaakt uit het verbonden leger weg te trekken, zoodat in den slag bij *Sentinum* in *Umbrie* (295) de Romeinen hoofdzakelijk tegen de *Samniten* en *Kelten* te strijden hadden. Deze bloedige slag, die in de geschiedenis beroemd is geworden door de zelfopoffering van Decius, eindigde met eene geheele overwinning voor Rome ¹⁾. Daarmede was de zaak beslist, slechts de *Samniten* hielden nog eenige jaren den strijd vol. In 290 sloten zij met den consul M'. Curius Dentatus vrede, en verloren daarbij een belangrijk deel van hun grondgebied, dat met romeinsche koloniën zou worden overdekt. Reeds een jaar voor het sluiten van den vrede was juist op de grens der *Apuliërs*, *Lucaniërs* en *Samniten* de belangrijke vesting *Venusia* aangelegd.

32 P. Samn.
 tiene
 onlay: 298-290
 tiel: koloniën en groote wegen werden aangelegd. (*Narnia* in het N. en *Alba* in het Z.); en deze versterking en inrichting van het romeinsche gebied wekte in 298 de *Samniten* er weder toe op nog eenmaal gewapenderhand hun geluk tegen de Romeinen te beproeven. Met drie legers zou Rome worden aangevallen, de *Etruscan* en *Umbriërs* sloten zich bij hen aan, ja zelfs *keltische* troepen der *Senones* kwamen hunne legers versterken. Tegen deze geduchte coalitie rukten in 295 de beide consuls P. Decius Mus en Q. Fabius Rullianus met een leger van 60.000 man in het veld, langs den Tiber noordwaarts naar *Umbrie*; eene reserve zou *Etrurië* aanvallen; daardoor werden de *Etruscan* genoodzaakt uit het verbonden leger weg te trekken, zoodat in den slag bij *Sentinum* in *Umbrie* (295) de Romeinen hoofdzakelijk tegen de *Samniten* en *Kelten* te strijden hadden. Deze bloedige slag, die in de geschiedenis beroemd is geworden door de zelfopoffering van Decius, eindigde met eene geheele overwinning voor Rome ¹⁾. Daarmede was de zaak beslist, slechts de *Samniten* hielden nog eenige jaren den strijd vol. In 290 sloten zij met den consul M'. Curius Dentatus vrede, en verloren daarbij een belangrijk deel van hun grondgebied, dat met romeinsche koloniën zou worden overdekt. Reeds een jaar voor het sluiten van den vrede was juist op de grens der *Apuliërs*, *Lucaniërs* en *Samniten* de belangrijke vesting *Venusia* aangelegd.

Na het einde van dezen derden krijg met de *Samniten* had Rome eigenlijk reeds de besliste hegemonie over het geheele schiereiland der Apennijnen. De volken van Italië werden op weinige uitzonderingen na door de Romeinen als „bondgenooten” beschouwd, maar niet al die bondgenooten hadden dezelfde rechten. De zoogenaamde *latijnsche* bondgenooten (*socii nominis latini*) hadden een veel gunstiger positie; wanneer b.v. een hunner in Rome ging wonen kon hij daar dadelijk het burgerrecht verkrijgen, mits hij in zijn woonplaats maar een erfgenaam achterliet, evenzeer werd hij romeinsch burger als hij in zijne woonplaats

¹⁾ Volgens een door Livius medegedeeld verhaal zou Decius hier het voorbeeld gevolgd hebben van zijnen vader, die in den *latijnschen* oorlog in een slag bij den *Vesuvius* (340) hetzelfde zou hebben gedaan.

een ambt had bekleed. De *niet-latijnsche* bondgenooten vormen verreweg de meerderheid, het waren de overwonnen volken uit *Samnium*, *Etrurië* en *Umbrië*; de verhouding dier verschillende volken tot Rome was niet bij allen dezelfde, meestal hadden zij een deel van hun grondgebied moeten afstaan, doch behielden hunne zelfstandige regeering onder eigen overheden: hun rechten en plichten waren duidelijk bij verdragen omschreven.

Nog anders was de toestand van die staten die op grond van herhaalde oproeren waren gestraft, zooals dat bij vele *latijnsche*, *volscische* en *campaansche* steden het geval was. Zij waren uitgesloten van alle staatkundige rechten en verkeerden ongeveer in denzelfden toestand, waarin voor 494 de plebs in Rome had verkeerd. Enkel en werden zelfs bestuurd door een jaarlijks uit Rome daarheen gezonden *praefectus* (*praefectura*); in den loop der tijden zijn echter de meesten hunner uit hun onderworpen toestand opgeheven.

Er was in 290 in Italië nog een sterke macht, die met leede oogen Rome had zien opkomen, n.l. de machtige stad *Tarente*. Het stichten van de kolonie *Venusia* was den *Tarentijnen* een doorn in het oog. Het eerste volk in Italië, dat bereid was hen bij te staan waren de *Lucaniërs*, die jaren lang hunne verbit-
 291 terde vijanden waren geweest, maar nu bezig waren enkele onafhankelijke grieksche steden in het zuiden van het schiereiland aan zich te onderwerpen. *Thurii* zocht tegen de *Lucaniërs* hulp bij de Romeinen. Deze eischten dat zij *Thurii* met rust zouden laten, maar het antwoord van de *Lucaniërs* op Rome's eisch was een bondgenootschap met de *Tarentijnen*. Daarop ontstond er in geheel Italië weder eene omvangrijke beweging tegen Rome; in 284 versloegen de *Senōnes* een romeinsch leger, dat de etruscische stad *Arretium* te hulp was gekomen; de italiaansche volken zagen dat het machtige Rome toch niet onoverwinnelijk was. Over de *Senōnes* en *Boji* herstelden de Romeinen hun invloed evenzeer door twee overwinningen, waarna de *Kelten* moesten vrede sluiten. Maar in Zuid-Italië was de gisting nog niet bedaard. In 282 ontzette C. Fabricius na eene overwinning op de *Lucaniërs* de stad *Thurii*; nieuwe reden tot bezorgdheid voor de *Tarentijnen*. In hunne verbittering vernielden zij in 282 eene

romeinsche flottielje die naar *Sena* aan de *Adriatische* zee, waar eene kolonie was aangelegd, zeilde, omdat die schepen tegen het verdrag van 304 kaap *Lacinium* omgevaren en in de haven van *Tarente* waren binnengeloopen. Zij overvielen daarna het door de Romeinen bezette *Thurii* en verdreven het garnizoen. Oorlog met Rome was dus onvermijdelijk, maar alleen waagden zij het niet den thans reeds zoo machtigen staat aan te tasten en riepen koning *Pyrrhus* van *Epirus* te hulp. Deze, een zeer avontuurlijk man, zooals de *diadochen*-tijd er meer heeft aan te wijzen, kwam in 280 met een vrij talrijk leger en 20 olifanten naar Italië; eerst moest hij de Grieken aan de krijgstuicht gewennen rukte toen den Romeinen te gemoet en versloeg hen in 280 bij *Heraclea*. Daarna hoopte hij een vrede te kunnen verkrijgen en zond als bemiddelaar *Cineas* naar Rome. Deze kon echter onverrichter zake vertrekken, na het trotsche antwoord vernomen te hebben, dat Rome met geen vijand onderhandelde zoolang diens troepen nog op italiaanschen bodem stonden. Eene tweede overwinning werd door *Pyrrhus* in 279 bij *Ausculum* in *Apulië* behaald, maar door de zware opofferingen die zij hem gekost had, wanhoopte hij toch aan het bereiken van zijn doel. Hij sloot een wapenstilstand met de Romeinen en gaf gehoor aan een verzoek der *Sicilianen* om hulp tegen de *Carthagers*. In vier jaren had hij daar vele voordeelen behaald, doch ook hier bedroog hij zich in den geest der grieksche bevolking en stuitte op de kustvestingen der *Carthagers*; in 275 kwam hij weder in *Tarente* en leed nog in hetzelfde jaar een zware nederlaag bij *Maluentum* in *Samnium* tegen M'. *Curius Dentatus*. Daarop begaf hij zich in 274 weder naar *Epirus*. Twee jaren later werd *Tarente* eijnsplichtig. *Pyrrhus* werd *Rhegium* inkomende. *Pyrrhus* werd *Rhegium* inkomende. *Pyrrhus* werd *Rhegium* inkomende.

Daarmede zijn de groote oorlogen, die Rome te voeren had om zijne suprematie in Italië te vestigen ten einde.

Pyrrhus overleed in 272 in *Argos*. Hij werd opgevolgd door zijn zoon *Pyrrhus*, die *Argos* waren te hulp gekomen.

Reeds deze tijd konst een gezantschap van *Ptolemaeus Philadelphus* aus *Egypte* om een verdrag te sluiten met de machtige staat.

De *Pyrrhus* overleed in 272 in *Argos*. Hij werd opgevolgd door zijn zoon *Pyrrhus*, die *Argos* waren te hulp gekomen.

Pyrrhus overleed in 272 in *Argos*. Hij werd opgevolgd door zijn zoon *Pyrrhus*, die *Argos* waren te hulp gekomen.

Pyrrhus overleed in 272 in *Argos*. Hij werd opgevolgd door zijn zoon *Pyrrhus*, die *Argos* waren te hulp gekomen.

TWEEDE TIJDPERK 264—133 V. CHR.

§ 25.

De eerste Punische oorlog 264—241 v. Chr.

De eerste buitenlandsche mogendheid, met welke Rome te strijden had na de onderwerping van Italië, was *Carthago*. Deze stad die in de 9de eeuw voor onze jaartelling door *Phoeniciërs* waarschijnlijk uit *Tyrus*, op de noordkust van *Africa* was gesticht, was in den loop der tijden de eerste handelsstad der wereld geworden. Eerst bracht zij de oudere *phoenicische* nederzettingen op de noordkust van *Africa* onder hare hegemonie, daarna de koloniën der *Tyriërs* in Zuid-Spanje en op de meeste eilanden der Middellandsche zee (*Sicilië*, *Sardinië*, de *Balearen* e. a.). Al de koloniën die zij stichtte of veroverde, dienden als middelpunten van handel; *Carthago* was slechts een groote handels- en geldmacht, voor beschaving heeft het weinig of niets gedaan. De staatsregeling was aristocratisch, een raad met twee *suffeten*, bezat de wetgevende, rechterlijke en administratieve macht. De veldheeren die de carthaagsche legers, welke meestal saamgesteld waren uit huurtroepen, aanvoerden waren verantwoording schuldig aan den raad der honderdmannen, die een soort van controle over alle ambtenaren uitoefenden. De godsdienst der Carthagers was in hoofdzaak dezelfde als die der *Phoeniciërs*, de vuurgod *Moloch* werd door hen met menschenoffers vereerd.

Reeds sedert ruim twee eeuwen voor het uitbreken van den eersten *punischen* oorlog hadden de Carthagers vasten voet op *Sicilië*, en na de nederlaag der Atheners voor *Syracuse* hadden zij het plan opgevat het geheele eiland aan zich te onderwerpen. Na den terugtocht van *Pyrrhus* waren de betrekkingen van *Carthago* met *Rome*, die vroeger vriendschappelijk waren geweest, getuige de beide handelsverdragen van 509 en 348, verkoeld en thans zou eene kleine onbeteekenende aanleiding de oorzaak zijn

van den strijd tusschen de groote handelsmogendheid uit *Africa* en de veroverende macht uit *Europa*, waarbij het van den aanvang duidelijk merkbaar was, dat geen der twee rusten zou alvorens zijn tegenstander te hebben vernietigd. Die aanleiding was de volgende: eene in *Campanië* geworven huurbende, de zoogenaamde *Mamertijnen* (*Mamers* = *Mars*), die in dienst had gestaan van den tyran van *Syracuse*, *Agathocles*, was na dat deze vermoord was, door de *Syracusanen* vrijgelaten op voorwaarde dat zij *Sicilië* zouden ontruimen. Dit hadden zij echter niet gedaan, doch integendeel zich meester gemaakt van *Messana* en zich aldaar genesteld. Vandaar uit maakten zij rooftochten door het eiland. *Hiëro II*, koning van *Syracuse* wenschte hen uit *Messana* te verdrijven, nadat hij hun eerst reeds andere nadeelen had toegebracht, en in die benarde omstandigheid schoot hun niets over dan of aan *Carthago* of aan *Rome* hulp te verzoeken. De *Carthagers* die het niet goed konden aanzien dat eene zoo machtige stad als *Messana* onder de heerschappij van *Syracuse* komen zou, hadden al getracht te bemiddelen tusschen *Hiëro* en de soldaten-republiek, en onder den schijn dier bemiddeling, uit nijd tegen den koning van *Syracuse*, den *Mamertijnen* reeds hulp beloofd. De meerderheid van hen besloot echter zich tot *Rome* te wenden, omdat zij dat voordeeliger achtte, en zoo kwam in 265 een hulpverzoek van hen aan den senaat. Deze stond voor eene zeer moeilijke beslissing, de bezetting van *Messana* beteekende n.l. oorlog met *Carthago*, breken met *Hiëro*, die aan *Rome* reeds vroeger eens tegen een dergelijke republiek in *Rhegium* hulp had verleend. De senaat durfde geen besluit nemen, de consuls legden de zaak aan de volksvergadering voor en het romeinsche volk besliste ten gunste der *Mamertijnen*. De *Carthagers* waren zeer verstoord over dit besluit, en begonnen langs diplomatieken weg onderhandelingen aan te knopen met de minderheid die voor een hulpverzoek aan *Carthago* was geweest, zij brachten een vrede tusschen de *Mamertijnen* en *Syracuse* tot stand en hadden den burcht van de stad reeds bezet, toen de voorhoede van het romeinsche leger te *Rhegium* kwam. De *Mamertijnen* verklaarden toen de hulp der Romeinen niet meer noodig te hebben, doch deze laatsten lieten zich zoo niet afschepen;

Vorsten van
Syracuse
Gelin. 491-476
Hiëro II 476-466
Republiek.

Hiëro II's maats
466-357
Syracusanen
357-344

Republiek
Hiëro II's leger
ant. Carthage
Syracusanen

Carthagers by
de Chymedus
streekt 337

Agathocles 340-337
Republiek van
in 344 then zeld
hen wordt die

vervolgt als
Hiëro II 337-309
270-215

Hiëro II's
de 300
vermocht wordt

Hiëro II's
in 312 door
Rome verniet

vervolgt

C. Claudius bereef na zijn landing de burgers v. Messana tot een
verruftering, maar ook g. zo bezet. Hanno was een overvloedige
aanvoerder genomen, die nu aan de Carth. bezetting leegde de stad te
verlaten hetgeen ook gebeurde, waarna de Romein. troep in bezit nam
die de weg de Carthagen. naar Sicilië bevestigde, was inmiddels de hoofd
macht der Romein. verscheen 107 en nu werden de Carthagen. e. Thers
teruggeleide (264).

de voorhoede van hun leger onder C. Claudius ging met moeite
over de straat van *Messana* waar de carthaagsche bevelhebber
Hanno gevangen genomen, en zijne troepen tot den aftocht
gedwongen werden. Daarmede was de teerling geworpen en schoot
den Carthagers niets over, dan aan de Romeinen den oorlog te
verklaren.

Inmiddels was de romeinsche hoofdmacht ook naar Sicilië ge-
komen en nam de aanvoerder *App. Claudius Messana* in.
Deze inneming was het eerste feit van een reeks schitterende
krijgsverrichtingen op Sicilië, waarbij een der consuls zich zoo
onderscheidde, dat hij voor zich en zijn geslacht naar den
naam der stad den eernaam *Messala* verwierf (*M. Valerius*
Maximus). Toen de Romeinen met zooveel voordeel daar stre-
den, veranderde ook *Hiëro* van *Syracuse* van partij en werd
een trouw bondgenoot der Romeinen, die hun nog menigen dienst
heeft kunnen bewijzen. tot 215

Het eerste wat den Carthagers, na zich behoorlijk tot den
strijd te hebben toegerust, te doen stond, was te trachten de Ro-
meinen uit Sicilië te dringen; de veldheer die daarmede werd
belast, werd echter in *Agirigentum* (*Akragas*) ingesloten en een
carthaagsch leger dat tot ontzet was komen aanrukken, werd te
gelijk met het bezettingsleger onder de muren der stad verslagen,
waarna de stad zelve in 262 den Romeinen in handen viel. Hoe
schitterend ook de voordeelen waren, die Rome te land op de
Carthagers behaalde, was het toch duidelijk dat men alleen met
legers hun niet genoeg afbreuk kon doen; om eene mogendheid als
Carthago met vrucht te kunnen bestrijden, had men voor alles
behoefte aan een vloot, want ter zee hadden de Carthagers nog
onbetwist de heerschappij, de Romeinen hadden wel eene marine,
maar de schepen waren van gansch ander kaliber dan de car-
thaagsche. Naar het model van een gestrand carthaagsch schip
werd nu eene romeinsche vloot gebouwd, en met die vloot be-
haalde C. Duilius in 260 bij *Mylae* aan de noordkust van
Sicilië eene belangrijke overwinning. De *enterbruggen* maakten
dat ook in dit zeegevecht de kern der romeinsche strijdmacht,
de legioensoldaten hunne diensten konden bewijzen. Toen het
nu in 259 den Romeinen gelukte de Carthagers uit *Corsica* te

verdrijven en zij nog andere voordeelen ter zee hadden behaald, besloot men tot de koene daad, de Carthagers in Africa zelf aan te tasten. In het voorjaar van 256 liep eene romeijnsche vloot van 330 groote oorlogsschepen met 40.000 man landingstroepen onder de consuls M. Atilius Regulus en L. Manlius Vulso naar Africa uit en leverde eerst bij kaap Ecnömus aan de zuidkust van Sicilie, met schitterend gevolg den grootsten zeeslag dien de oudheid kent. Eene nog sterker carthaagsche vloot werd daar geheel verslagen, en de weg naar Africa stond thans voor de Romeinen open; zij landden weldra te Clypea, en maakten dat tot basis hunner krijgsoperatiën. Belangrijke voordeelen in Africa behaald, brachten den senaat er toe een der consuls met de helft van het leger terug te roepen; Regulus bleef alleen achter met ruim 15.000 man en 40 schepen, en drong zegevierend door tot in de nabijheid van Carthago, zoodat zelfs met hem over een vrede onderhandeld werd. Maar de voorwaarden, die hij stelde waren voor de Carthagers ten eenenmale onaannemelijk, hij verlangde niets minder dan het afstaan van Sardinie en Sicilie aan Rome, dat Carthago zich schikken zou onder de romeijnsche heerschappij, voortaan maar één oorlogsschip bezitten en niet weer oorlog naar eigen goedvinden zou mogen verklaren. Deze hoonende eisch met welks bewilliging Carthago aan Rome onderdanig zou zijn geworden, gaf aan het volk de kracht om zich toe te rusten tot eene wanhopige verdediging. De Spartaan Xanthippus werd met het bevel over het carthaagsche leger belast, met een macht iets sterker dan die van Regulus rukte hij tegen de Romeinen op, en behaalde bij Tunes in 255 eene volkomene overwinning; slechts een klein deel van het Romeijnsche leger ontkwam naar Clypea, en Regulus zelf was krijgsgevangen. Legendes die haren oorsprong vinden in den doodelijken haat der Romeinen tegen de Carthagers, hebben verhaald dat Regulus door de Carthagers zou zijn doodgemarteld, hij heeft echter naar alle waarschijnlijkheid nog eenige jaren in Carthago geleefd, en heeft daar eene meer menschelijke behandeling ondervonden dan zijne vrouw in Rome aan carthaagsche krijgsgevangenen uit wraakzucht deed ondergaan.

De overwinning der Carthagers van 255 was voor de Romeinen

niet de eenige tegenspoed dien zij moesten verduren; de vloot, die het overschot der romeinsche legermacht uit Africa terugbracht, verging grootendeels, twee jaar later trof een andere zeeramp eene romeinsche vloot bij kaap *Palinurus* in *Lucanie*. In 254 viel de stad *Panormos* op Sicilië den Romeinen in handen, en sedert dit wapenfeit stond de oorlog een poos stil; de beide krijgvoerende mogendheden hadden zulke zware verliezen geleden, dat men eigenlijk tot geene krachtige daden meer in staat was; eerst in 250 behaalden de Romeinen onder L. Caecilius Metellus weder eene belangrijke overwinning bij *Panormos*, en dit gaf hun weder zooveel moed dat zij besloten nog eenmaal eene vloot uit te rusten om de Carthagers uit hunne laatste vestingen op Sicilië, *Drepana* en *Lilybaeum* (op de westkust) te verdrijven. Een carthaagsch gezantschap, dat om vrede kwam verzoeken, moest onverrichter zake terugkeeren; de legende wil dat het deze zending is geweest waaraan ook *Regulus* zou hebben deelgenomen. Wakker verdedigden zich de Carthagers bij *Drepana*, dat door de Romeinen werd geblokkeerd en in 249 verloor de consul P. Claudius Pulcher bij een aanval op die stad een zeeslag, (verhaal der *pulli*). In 247 kwam een jong bekwaam carthaagsch veldheer op Sicilië, *Hamilcar Barcas* (bliksem) en deze begon aldaar den kleinen oorlog tegen de Romeinen. Daartoe bezette hij bij *Panormos* de rots *Heircte* en drie jaren later den berg *Eryx* bij *Drepana*. De toestand op Sicilië was nu feitelijk deze, dat de partij, die eene beslissende nederlaag leed, den krijg zou moeten opgeven. Aanzienlijke romeinsche burgers besloten uit eigen middelen eene vloot uit te rusten, de senaat gaf ook nog enkele schepen en beloofde na eene overwinning de gemaakte kosten te vergoeden, zoodat in 242 tweehonderd nieuwe oorlogsschepen weder zee konden kiezen onder den consul *C. Lutatius Catulus*. Hij deed een aanval op *Drepana* en werd daarbij gewond; daarna koos hij eene stelling bij *Aegusa* het grootste der *Aegatische* eilanden (241). Eene carthaagsche vloot, die tegen hem opvoer, werd aangestast; het eigenlijke opperbevel in dien slag, schoon geleverd onder leiding van den gewonden *Catulus* werd bekleed door den praetor *P. Valerius Falto*. De Romeinen bleven over-

Panormos
fides

Barcas
247
1402

winnaars en de kracht der Carthagers was hiermede gebroken. Hamilcar en zijn onoverwonnen troepen moesten aftrekken. Carthago moest Sicilië afstaan, de romeinsche krijgsgevangenen zonder losgeld uitleveren en beloven koning Hiëro van Syracuse en andere romeinsche bondgenooten niet te zullen beoorlogen, tevens werd eene oorlogsschatting opgelegd van 3200 talenten waarvan 1000 dadelijk te betalen, de rest binnen 10 jaren (vrede van Catulus). *211*

211
Sicilië werd het eerste romeinsche wingewest (*provincia*). Een landstreek die als eene romeinsche provincie werd georganiseerd, werd bestuurd door een stadhouder met een of meer *quaestoren*. In het algemeen zijn de bewoners der provinciën wat hunne staatsrechterlijke positie betreft onderdanen, slechts maakten daarop die steden eene uitzondering die door een verbond of door eene wet of senaatsbesluit een anderen rechtstoestand hadden gekregen. Men onderscheidt dus in de provinciën: steden die afhankelijk waren, vrije staten die met Rome een verbond hadden gesloten, of die door een wet eene bevoorrechte positie hadden gekregen, en eindelijk romeinsche *municipia* en koloniën. Het bestuur over de romeinsche provinciën was dikwijls zeer willekeurig en inhalig, en vele maatregelen vooral *de wijze waarop de belastingen er werden geheven* (*publicani*), droegen er toe bij de welvaart der provinciën te fnuiken en de bestuurders te verrijken, die jaarlijks afwisselden en reeds daardoor in den regel geen hart voor de bewoners der wingewesten hebben konden.

211
211
70
75
211
Catulus komt van Catulus (olim. hunc) 26.
Cattullus komt van Catullulus en dit mederom van Catulus

De tijd tusschen den eersten en tweeden Punischen oorlog

241—218 v. Chr.

Was Carthago reeds diep vernederd door den vrede van Catulus, nog zou het in zijn eigen grondgebied zwaarder tegenspoeden te doorstaan hebben. De geldmiddelen van den staat waren natuurlijk in zeer ongunstigen toestand en de regeering

Publicani.

berekende met koopmans-zuinigheid, dat men van het loon, dat den huurlingen nog verschuldigd was, slechts een gedeelte zou betalen. Toen die groote massa van *keltische*, *spaansche* en *africaansche* huursoldaten eenmaal tegelijkertijd naar Africa was overgebracht, wat ook een groote fout was, rukten zij nog door africaansche opstandelingen versterkt, ten getale van ongeveer 70.000 man, onder aanvoering van den Campaniër *Spendius* en den Libyer *Mathōs* op de hoofdstad aan. Tegenover dit dreigend gevaar, besloot Carthago eindelijk, nadat andere veldheeren minder gelukkig geweest waren het opperbevel aan *Hamilcar Barcas* in handen te geven. Deze behaalde eene overwinning op hen en kreeg eindelijk door woordbreuk hun leiders en onderhandelaars in handen, waarna de volgelingen in menigte werden neergesabeld.

Tijdens dat huurlingen-oproer waren ook de troepen op *Sardinie* aan het muiten geslagen en toen de inwoners van het eiland hen in het nauw brachten, riepen zij de hulp der Romeinen in. In 238 gaf de senaat aan het verzoek dier bandieten gehoor, en toen de carthaagsche regeering, na het dempen van den opstand hare rechten op *Sardinie* wilde doen gelden, verklaarde de senaat den oorlog. Een oorlog met Rome kon de uitgeputte staat op dat oogenblik natuurlijk niet voeren, hij moest tot elken prijs vrede houden en daarom *Sardinie* laten varen en bovendien nog de 1200 talenten betalen, die Rome gebruik makende van den toestand eischte. Het eiland *Sardinie* werd in 227 met *Corsica* onder het bestuur van éénen praetor gesteld; de romeinsche beschaving echter is er eigenlijk nooit geheel doorgedrongen.

Kort na deze gebeurtenissen kwamen de Romeinen voor het eerst in aanraking met de bewoners aan de overzijde der *Adriatische zee*. Op de oostelijke kust van die zee lag de kaperstaat der *Illyriërs*, niet alleen de grieksche kusten werden door die zeeroovers geplunderd, maar dikwerf ook romeinsche schepen door hen buit gemaakt. Op verzoek van de grieksche stad *Issa*, op het gelijknamige eiland in de *Adriatische zee* gelegen, besloot de senaat tusschen beide te komen, en toen een der afgezonden bemiddelaars op last der koningin *Teuta* van *Scodra* was ver-

Sardinie
provincia

*P. Indige tyf met de Tempel (S. van de Kerk van de Kerk)
 gestote (Hydriepica veld) 112. 3^e maal onder de
 de Tempel van Juno was slecht to 112. 3^e maal onder de
 van doorgang.*

moord, werd haar de oorlog verklaard. Deze eindigde zeer gunstig voor de Romeinen, de hoofden van den staat *Scodra* werden voortaan aan Rome schatplichtig, eene nieuwe provincie werd aldaar nog voorloopig niet georganiseerd, wel kwamen er op de eilanden *Issa* en *Corcyra* romeinsche *praefecten*. Het ten onder brengen dier gevereesde zeeroovers gaf aanleiding dat de *Atheners* in 228 uit dankbaarheid een bondgenootschap met de Romeinen sloten en men hun den toegang verleende tot de *Isthmische* spelen.

In dezen tijd beginnen de Romeinen ook meer hun aandacht te schenken aan de *Po*-vlakte. C. Flaminius had een voorstel gedaan het land der *Senones* aan romeinsche boeren ter bebouwing toe te wijzen. De senaat had dit geweigerd, maar met hulp van de vergadering der *tribus* had hij het er toch doorgekregen. Deze romeinsche nederzettingen aldaar hadden de verontwaardiging gaande gemaakt van enkele *keltische* volksstammen, zooals de *Boji* en *Insubres*, en zoo werd een oorlog met de *Kelten* onvermijdelijk. In 225 vielen talrijke *keltische* benden in *Etrurie* en rukten voort tot *Clusium*. Een consul die op *Sardinie* was, hield hen staande en hij en zijn ambtgenoot slaagden er in door het bloedige treffen bij *Telamon* de hoofdmacht der indringers te vernielen. Daarop werd een aanval gewaagd op het gebied der *Boji* en toen die gelukt was, stonden de Romeinen aan de *Po*. Deze werd overgetrokken, en meer door den moed zijner soldaten dan door zijne persoonlijke bekwaamheden behaalde C. Flaminius in 223 eene overwinning op de *Insubres*. Eene tweede overwinning werd in het volgende jaar door M. Claudius Marcellus bij *Clastidium* bevochten, de *keltische* hoofdman werd daar door den romeinschen consul in een tweegevecht gedood (*spolia opima*) en daarna *Mediolanum* stormenderhand ingenomen. Daarmede waren de Romeinen meester van de *Po*-streken, waar zij zich bezig hielden koloniën te stichten, en was hun macht uitgebreid tot aan den voet der Alpen. Nog was dit gebied kwalijk onderworpen toen Hannibal naderde.

De partij van Hamilcar in Carthago was machtig na het bedwingen van den opstand der huursoldaten, en die invloedrijke positie wendde hij aan om pogingen in het werk te stellen Car-

*10. spolia opima behaald door Cornelius op koning Cleo des
 2^e alius Corv. l'opus op. Fullum in 426
 3^e M. Claudius Marcellus*

*Herodotus
 Indige*

h. v. Genua

*h. v. Genua
 226
 227*

thago's heerlijk geschokte macht te versterken door het zoeken van een vast uitgangspunt voor nieuwe krijgstoerusting in het Westen. De *spaansche* koloniën waren tot op dat tijdstip door Carthago nog weinig benuttigd, hij ging nu daarheen om er voor zijne vaderstad een nieuw rijk te grondvesten. Hamilcar's staatkunde werd na zijn dood (in 229 of 228) voortgezet door Hasdrubal zijn schoonzoon, die door de officieren als aanvoerder verkozen en wiens benoeming daarna door de regeering werd bekrachtigd. Hasdrubal was meer diplomaat dan veldheer, door verdragen bedong hij vele voordeelen voor de Carthagers, en tijdens zijn bevelhebberschap zijn de fundamente gelegd voor de hoofdstad der carthaagsche bezittingen in Spanje: *Nieuw-Carthago* (*Cartagena*). Langzamerhand waren de Romeinen er opmerkzaam op geworden hoe de macht hunner tegenstanders in het *iberische* schiereiland belangrijk toenam, zij meenden althans voorloopig langs diplomatieken weg te moeten toonen dat de zaak aan hunne aandacht niet was ontgaan. Aanleiding daartoe vonden zij in de komst van een gezantschap in Rome uit de grieksche kolonie *Saguntum* (thans *Murviedro*), waarschijnlijk in 226 of 225, dat den senaat wees op het steeds toenemen der carthaagsche macht in Spanje. Een verdrag, dat daarop met Hasdrubal tot stand kwam, legde aan de Carthagers de verplichting op den *Ebro* niet met een krijgsmacht over te trekken, en bepaalde dat de strikte neutraliteit en zelfstandigheid van *Saguntum* zou worden gehandhaafd, want die der andere Grieken lag reeds opgesloten in de bepaling betreffende het niet overtrekken van den *Ebro*.

Tot dat verdrag liet Hasdrubal zich vinden, immers de carthaagsche veroveringen in Spanje hadden op dat tijdstip den *Ebro* nog lang niet bereikt. Zoo waren de omstandigheden in het *iberisch* schiereiland toen Hasdrubal in 221 door sluipmoord om het leven kwam, en het leger Harmilcar's zoon Hannibal tot opperbevelhebber uitriep, die op dat oogenblik nog geen 30 jaren telde. Hij had van zijnen vader met diens veldheerstalenten ook den doodelijken haat tegen Rome geërfd, en was om zijne groote gehardheid en schitterende gaven bij de soldaten buitengewoon bemind. Hannibal begreep dat het allereerst op zijn

De gezant *de F. Mammus (Cinebator)* verklaarde de Carthago, dat hij de *Senus* zijner *voorz* oorlog, in *114* had en dat daarom de Carthago. *Kende* *kege* *wat* *hele* *in* *de* *aan* *114* *antwoorde*: *gelf* *wat* *gy* *wilt*, *verklaarde* *Fabius* *oorlog*.

weg lag de carthaagsche heerschappij over Spanje te voltooien, vooral nu de Romeinen zich met de aangelegenheden in het schiereiland hadden bemoeid, en zoo verliep het jaar 220 met veldtochten tegen spaansche volksstammen. Daarop eerst kon hij denken aan de vredebreuk met Rome; de naaste aanleiding daartoe schijnen de aangelegenheden in *Saguntum* zelf aan de hand te hebben gedaan. De leidende partij in die stad stond namelijk reeds geheel onder romeinschen invloed, reeds eenmaal had een scheidsrechterlijke uitspraak van den senaat tusschen de beide partijen aldaar beslist. Hannibal moest dus *Saguntum* beschouwen als een punt waar de Romeinen ten allen tijde een leger konden doen landen, en wilde ook zijnerzijds ingrijpen in den partijstrijd in die stad. Hij begon derhalve de stad te belegeren (219), en dat was in lijnrechten strijd met de bepalingen van het verdrag met Hasdrubal, trouwens de Romeinen hadden zich daaraan ook al niet gehouden, want door hunne inmenging was de voor *Saguntum* bepaalde neutraliteit geschonden. Toen de stad na een beleg van acht maanden door Hannibal was veroverd, kwam er een romeinsch gezantschap in Carthago met den eisch, dat hij zou worden uitgeleverd als de Carthagers prijs stelden op het behoud van den vrede. Toen deze eisch werd afgewezen, was daarmede de oorlog op nieuw verklaard. De verovering van *Saguntum* was dus de naaste, gezochte aanleiding tot dezen oorlog, de eigenlijke oorzaak lag in de steeds toegenomen verbittering tusschen Rome en Carthago na den vrede van 241, die zeker was gestegen door de gebeurtenissen op het eiland *Sardinie*.

§ 27.

De tweede Punische oorlog 218—201 v. Chr.

" 1^e " " " 264—241

In de lente van 218 brak Hannibal van *Nieuw-Carthago* op met een leger van 90.000 man voetvolk en 12.000 ruiters en trok over den *Ebro*. Een leger van ruim 12.000 man was onder bevel van zijn broeder Hasdrubal in Spanje achtergebleven en

een derde krijgsmacht ongeveer even talrijk naar Africa gezonden. Niet zonder bloedige gevechten en zware verliezen bereikte het carthaagsche leger de *Pyrenaeën*, een deel der troepen werd daar nog achtergelaten, zoodat het leger thans nog slechts 50.000 man en 9000 ruiters telde. Met hen rukte Hannibal ongehinderd door Zuid-Gallië tot aan de *Rhône* en toen hij niet zonder moeilijkheden die rivier was overgetrokken, greep er voor het eerst eene schermutseling plaats met een romeinsche ruiterbende. Een der consuls voor 218, P. Cornelius Scipio had n.l. de opdracht gekregen van *Pisae* uit naar de spaansche kust ten N. van den *Ebro* te zeilen, maar de legioenen die aanvankelijk bestemd waren onder zijn bevel naar Spanje te vertrekken, had men tegen de *Kelten* moeten gebruiken, die op het bericht van Hannibal's nadering in opstand waren gekomen. Toen Scipio eindelijk met nieuwe legioenen zee gekozen had, en in *Massilia* was aangekomen, vernam hij met verbazing dat Hannibal de *Pyrenaeën* reeds over was en de *Rhône* naderde, en dat het te laat was om hem den overtocht over die rivier nog te beletten. De consul zond daarop zijnen broeder Cn. Scipio met de hoofdmacht naar Spanje en keerde zelf naar *Pisae* terug. Na het overtrekken van de *Rhône* verrichtte het carthaagsche leger den tocht over de *Alpen*. Het is niet zeker door welken pas Hannibal getrokken is, volgens sommigen zou hij door het dal van *Chambéry* over den *kleinen St. Bernhard*, volgens anderen over den *Mont-Genèvre* zijn gegaan. Vijftien dagen duurde die moeilijke tocht, dien men in Rome voor geheel onmogelijk had aangezien, het klimaat en de aanvallen der bergbewoners teisterden het carthaagsche leger vreeselijk, zoodat, toen Hannibal in Noord-Italië aankwam hij nog slechts 20.000 man voetvolk en 6000 ruiters over had.

Inmiddels had Scipio troepen verzameld, en rukte over de *Po* de Carthagers tegemoet, en daarna over den *Ticinus*. Hannibal was na eerst de stad der *Taurini* te hebben ingenomen, evenzeer aldaar aangekomen. Een bloedig ruitergevecht werd bij de ontmoeting der beide legers aan den *Ticinus* geleverd (218), de Romeinen werden geslagen en Scipio gewond, slechts de moed van zijn 17jarigen zoon, den lateren overwinnaar bij

Zama, redde hem het leven. In allerijl moesten de Romeinen naar *Placentia* terugwijken: door dat gevecht waren zij uit *Gallia Transpadana* geslagen. In het laatst van het jaar 218 vereenigde zich met Scipio de andere consul Ti. Sempronius Longus, die aanvankelijk door den senaat met een vloot en een leger naar *Sicilië* was gezonden om van *Lilybaeum* naar Africa over te steken, doch later was teruggeroepen. Men had in Rome van Hannibal's krijgsplan niet het minste vermoeden gehad. Toen Sempronius zich met het andere consulaire leger had vereenigd, stond weder een krijgsmacht van 40.000 man tegenover de Carthagers. Scipio was er vóór den slag te vermijden, Sempronius daarentegen wilde offensief optreden en daar zijn ambtgenoot zwaar gewond was, voerde hij het opperbevel en bood in de laatste dagen van 218 Hannibal een slag aan op den rechteroever van het riviertje de *Trebia*, die met een zware neerlaag voor de Romeinen eindigde, een groot deel van hun leger was gesneuveld. Zij stonden nu met een deerlijk geslagen leger in een land, waarvan de bewoners hun ontrouw werden en in groote menigte naar Hannibal overliepen. Op dezen *keltischen* opstand, dien Hannibal aanwakkerde door steeds de *keltische* krijgsgevangenen zonder losgeld vrij te laten, had hij gerekend; steeds gaf hij aan de bewoners van Noord-Italië te verstaan, dat hij slechts gekomen was om hen van het romeinsche juk te bevrijden. Zijn geniaal inzicht had dezen geheelen oorlog tegen Rome op breedten grondslag opgezet: ¹krijgsoperatiën in Spanje, ²later een verbond met *Macedonië*, ³en de kwalijk onderworpen *Kelten*-stammen in Noord-Italië, dat alles moest in vereeniging met zijn eigen vaderland in Africa samenwerken om de romeinsche macht te vernietigen. Alleen van de *Kelten* heeft hij goede hulp genoten, in alle andere opzichten heeft hij zich misrekend, in Spanje had reeds op dit tijdstip Cn. Scipio alle zeeplaatsen op de oostkust benoorden den *Ebro* in zijn macht, en waren reeds meerdere voordeelen op de carthaagsche troepen aldaar behaald.

Nog nimmer was de senaat en het romeinsche volk voor zulk een ernstigen toestand geplaatst als na de nederlaag bij de *Trebia*, en toch nam men nog niet die maatregelen, die de ernst van

het oogenblik vorderde. Tot consuls voor 217 waren gekozen C. Flaminius en Cn. Servilius; de eerste was de man die eenmaal tegen de *Galliers* had gestreden, hij was een bekwaam volksleider en geen bekwaam veldheer; dien men anders tegen Hannibal best had kunnen gebruiken. Tegen het einde van den winter brak het carthaagsche leger uit de winterkwartieren op, trok de *Apennijnen* over en kwam zoo in het stroomgebied van den *Arnus*. De tocht van Hannibal door deze streken was hoogst moeilijk, de rivier, die buiten hare oevers getreden was, had in dit seizoen het geheele omliggende land in een ijsvlakte herschapen. Soldaten en lastdieren bezweken in grooten getale en Hannibal zelf verloor zijn rechter oog. Daarna ging de tocht zuidwaarts; wijd en zijd werd *Etrurië* door de carthaagsche troepen geplunderd, waardoor Flaminius zoo verstoord werd, dat hij zonder zijn ambtgenoot af te wachten, onbesuisd den vijand natrok tot bij het *Trasimeensche* meer (217), eene plaats die door Hannibal met voordacht tot het leveren van een slag was uitgekozen. De Romeinen trokken onder een dichten nevel een nauwe bergengte binnen en toen allengs het uitzicht helderder werd, zagen zij zich omsingeld en overvleugeld door de Carthagers, die op de bergen stonden. Een slachting van eenige uren was het gevolg, Flaminius zelf behoorde onder de gesneuvelden, op weinigen na was het geheele leger vernield, en een hulpbende die de andere consul had vooruitgezonden viel evenzeer den Carthagers in handen. De weg naar Rome stond voor Hannibal open.

Tegen aller verwachting in rukte hij echter niet op Rome aan, maar trok door *Umbrië*, naar de stranden van de *Adriatische* zee; ook zijn leger had veel geleden en zonder een vasten grondslag voor zijne krijgsoperatiën was een aanval op Rome voor hem zelf, zoo hij mislukt ware, vernietigend geweest. Voorloopig stelde hij zich tevreden met het landschap *Picenum* te verwoesten en zijn leger gedurende den rusttijd geheel op romeinsche wijze te wapenen met de buitgemaakte wapenrustingen. Daarop trok hij door de *Sabellische* streken van Midden-Italië naar *Apulië*, te vergeefs zocht hij hier zich bondgenooten te verwerven, de *Sabellen* waren niet zoo gemakkelijk mede te slapen als de *Kelten*.

door C. Scipio

In Rome had men inmiddels Q. Fabius Maximus tot *dictator* benoemd en deze rukte zeer behoedzaam het carthaagsche leger na, altijd trachtende den slag te vermijden (*Cunctator*) door *Samnium*, naar *Campanië* en weer naar *Apulië*. Een poging om Hannibal den weg te versperren was mislukt door een krijgslist. Men begon in Rome en ook in het leger dat dralen van Fabius moede te worden, en gaf aan zijn *magister equitum*, M. Minucius Rufus evenzeer dictatoriale macht en de helft der legioenen. Toen echter deze tegen Hannibal een nederlaag had geleden, stelde hij zich vrijwillig weder onder de bevelen van Fabius.

Na afloop van Fabius' dictatuur had men in Rome besloten weder een andere tactiek te gaan volgen en aanvallenderwijze te werk te gaan. De beide consuls voor 216, C. Terentius Varro een plebejer en L. Aemilius Paullus een man uit een zeer oud geslacht, werden aan het hoofd gesteld van een leger van 80.000 man en 6000 ruiters. Deze beide ambtgenooten, diē het op niet veel punten eens waren, hadden om den anderen dag het opperbevel. Toen zij bij het romeinsche leger kwamen, had Hannibal reeds zijn hoofdkwartier te *Cannae* aan den *Aufidus*. Aemilius en meer andere bezadigde bevelhebbers hadden gaarne een slag vermeden, maar Varro gaf, gebruik makende van een dag waarop de beslissing aan hem stond, last tot den strijd. Hannibal wenschte niets liever dan een veldslag op dit wederom met zorg door hem gekozen terrein, wel had hij de helft van het aantal voetvolk, dat de Romeinen in den slag brachten, maar zijne ruitery was sterker en voor een ruitersrijd was het terrein bij uitstek geschikt. De slag van *Cannae* in 216 is de zwaarste nederlaag; die Rome ooit heeft geleden: 70.000 Romeinen en bondgenooten waaronder de consul Aemilius Paullus, de oud-consul Servilius en 80 mannen van senatoren-rang bleven op het slagveld, slechts Varro redde zich met eene kleine ruiterbende naar *Venusia*; Hannibal had ongeveer 8000 man verloren.

Grootster

+

Onder den verpletterden indruk, dien deze nederlaag natuurlijk in Rome te weeg bracht, waande men Hannibal reeds voor de poorten der stad te zien en toch komt aan de Romeinen en

meer bijzonder aan den senaat de lof toe dezen zwaren slag met kalmte te hebben gedragen. Men dacht er niet aan vredesvoor-
slagen, evenmin aan den roekeloozen Varro, toen hij te Rome terugkeerde, verwijten te doen, maar dankte hem, dat hij niet had gewanhoopt aan de redding van den staat; voor alles namelijk wenschte men in de stad zelve de verdeeldheid niet te doen toenemen. Hannibal verscheen ook nu niet voor Rome, schoon enkele stemmen in zijn krijgsraad zich daarvoor verklaarden. Gewichtig waren voor hem de gevolgen van dien slag, vele romeinsche bondgenooten werden afvallig; *Capua* sloot een verbond met Carthago waar men op het vernemen van de tijding besloot versterkingen naar Italië te zenden; verder kwam er in het volgende jaar een of- en defensief verbond tusschen Hannibal en Philippus IV van Macedonië tot stand. In hetzelfde jaar van *Cannae* verloor echter Hasdrubal in Spanje een slag tegen P. en Cn. Scipio, en deze nederlaag was van beteekenis, omdat althans uit Spanje nu in deze voor Rome zoo hachelijke omstandigheden geen versterking voor Hannibal te wachten was.

Nadat Varro van het leger was teruggeroepen, werd M. Claudius Marcellus met een commando belast, en werden zelfs slaven in de legioenen opgenomen. Het gelukte dezen veldheer nog in hetzelfde jaar Hannibal een échec toe te brengen bij *Nola* in *Campanië*; tegelijker tijd kwamen er uit Spanje steeds ongunstiger tijdingen; een en andermaal was Hasdrubal tegen de beide Scipio's daar in het nadeel en na korten tijd kwam er zelfs een verbond tegen de Carthagers tot stand tusschen de romeinsche veldheeren in Spanje en den *Numidier* Syphax, die in *West-Numidië* (Algiers) het bewind voerde. In Sicilië hadden de Romeinen kort na den slag van *Cannae* het verlies te betreuren van hunnen ouden bondgenoot Hiëro, zijn kleinzoon Hiëronymus die hem opvolgde, knoopte betrekkingen met Hannibal aan, en toen deze in 214 was vermoord, viel *Syracuse* openlijk van Rome af. Philippus IV van Macedonië, die ingevolge het met Hannibal gesloten verbond, thans ook handelend wilde optreden, werd door de Romeinen gewikkeld in eenen oorlog met de *Aetoliërs*, zoodat men voorloopig van hem niets te vreezen had. In de volgende jaren kwamen weinig betee-

Chios

Hannibal
Macedonië
P. Scipio

215

214
Scipio
Macedonië

volks tribun

kende krigsbedrijven voor, alleen Ti. Sempronius Gracchus behaalde eene overwinning op een carthaagsch bevelhebber bij Beneventum in 214. Eerst in 212 greep weder een belangrijk feit plaats door Marcellus' inneming van Syracuse; toen in 210 ook Akragas aan de Romeinen in handen was gevallen, was de oorlog op Sicilië ten einde. Maar Hannibal behaalde in hetzelfde jaar 212 een belangrijk voordeel door de verovering van de stad Tarente en de omstandigheden in Spanje werden voor Rome evenzeer hoogst bedenkelijk door den dood der beide Scipio's en het verlies van een groot gedeelte van dat schier-eiland; gelukkig dat Hasdrubal na den dood dier veldheeren door C. Claudius Nero aldaar in bedwang werd gehouden, en dus Hannibal weder op de steeds verlangde versterking wachten moest. In 211 vermocht hij niet de stad Capua te redden, die door de Romeinen belegerd werd, zelfs een marsch tot onder de muren van Rome kon den senaat niet doen besluiten de belegeringstroepen van Capua te doen terugkeeren. Deze stad werd ingenomen, en tot straf voor haar afval vernederd tot eene prae-fectura (§ 23). Het lot van Capua bracht een geducht nadeel toe aan de positie van Hannibal in Zuid-Italië, vele steden die vroeger de carthaagsche zijde hadden gekozen, trachtten weder op goeden voet met Rome te komen. In 209 viel Tarente den Romeinen weder in handen door toedoen van Fabius, en ook daar werd eene vreeselijke strafoefening op de afvalligen toegepast; in het volgende jaar had Rome het verlies te betreuren van den flinksten bevelhebber, dien het op dat tijdstip bezat, Marcellus, hij sneuvelde op een verkenningstocht. Hannibal liet zijn lijk met militaire eer begraven; zulk eene ridderlijke handelwijze had hij steeds in acht genomen. als een romeinsch bevelhebber in den strijd was gevallen.

In 210 was in Spanje van romeinsche zijde de man op het oorlogsterrein verschenen, wien het ten slotte gelukken zou over den onoverwinnelijken Carthager te zegevieren: P. Cornelius Scipio; voorloopig waren echter zijne krigsbewegingen tegen Hasdrubal niet zeer gelukkig, want deze wist hem te ontwijken en eindelijk in 208 den tocht naar Italië te aanvaarden, ten einde zich daar met zijn broeder te vereenigen en zoo gezamenlijk op

Uitvoering van een plan te maken, dat geheel aan de
 2de van een groep, te verdedigen, was, de
 had leg. de Romeinen; het was moeite te
 de te winnen.

Rome
 aan
 bra
 de
 zel
 ken
 Sa
 leg
 riv
 het
 Ro
 ni
 afs
 ste

te
 ge
 en
 M
 on
 P
 te
 ge
 m
 he
 de
 U
 th
 he
 to
 en
 ge
 H
 or
 (v
 w
 ze

262

Onder
 A. Fulvius
 Flaccus
 ook andere
 Camp. Helio
 hervormde
 Atella was
 mylonne

2/2

212

209

4

Rome los te rukken. Echter viel een bericht door Hasdrubal aan Hannibal afgezonden den Romeinen in handen, en dit bracht den consul Claudius Nero tot het koene besluit een deel van zijn leger tegenover Hannibal in *Apulië* te laten, en zelf in allerijl met het andere gedeelte naar het Noorden te rukken, naar *Sena Gallica*, waar hij zijnen ambtgenoot M. Livius Salinator met vier legioenen vond. Deze beide consulaire legers vielen Hasdrubal aan, terwijl hij op het punt was de rivier *Metaurus* over te trekken (207). In den slag liet hij zelf het leven; Italië was gered en de oorlog beslist ten gunste der Romeinen. Het afgehouden hoofd zijns broeders werd in Hannibal's kamp geworpen, eene handelwijze die zeer ongunstig afstak bij de wijze waarop de gesneuvelde romeinsche aanvoerders steeds door hem waren behandeld.

In 206 kwam Scipio naar Italië, met het plan zich tot consul te laten verkiezen en dan den oorlog naar Africa over te brengen; reeds stonden de Romeinen in verbinding met Syphax en ook met Masinissa, den vorst van *Oost-Numidië*, en van *Macedonië* was voor de Carthagers geen hulp meer te wachten, omdat nog steeds de *Aetoliërs* door de Romeinen ondersteund, Philippus V beoorloogden. In den senaat vond echter het plan tegenkanting, aan Scipio, die voor 205 werkelijk tot consul gekozen was, een commando in Africa te geven, eindelijk gaf men hem verlof op Sicilië zijne tcerustingen voor te bereiden en het volgende jaar naar Africa over te steken. Dit geschiedde; in den herfst van 204 landde hij met een talrijk leger niet ver van *Utica*, welke stad hij begon te belegeren. Syphax had de carthaagsche zijde gekozen en was behulpzaam Scipio te noodzaken het beleg van *Utica* op te breken, doch weldra werd hij door toedoen van Rome's bondgenoot Masinissa ten onder gebracht en als krijgsgevangene aan de Romeinen uitgeleverd, zoodat thans geheel *Numidië* hen steunde. Nu restte den Carthagers niets dan Hannibal terug te roepen, vooral nadat voorafgaande vredesonderhandelingen waren mislukt. In 202 werd daarop bij *Zama* (volgens anderen bij *Naragarra*) de beslissende slag geleverd, waarin Scipio overwinnaar bleef en daarna ried Hannibal zelf zijnen landgenooten den vrede aan. De voorwaarden die

206

de legioenen
van Masinissa
zijn mee
gegaan

Scipio stelde waren: het uitleveren der carthaagsche vloot op tien schepen na, met het verbod er nieuwe bij te bouwen, 50 jaren lang elk jaar 200 talenten betalen, geen oorlog meer voeren buiten Africa, en in Africa slechts met toestemming der Romeinen, aan Masinissa alles teruggeven wat hij zelf en zijne voorouders hadden bezeten, daarentegen zou Carthago zijne autonomie en zijn grondgebied in Africa behouden. Carthago moest dien vrede, hoe de voorwaarden ook waren aannemen, en daarmede was het staatkundig vernietigd en feitelijk afhankelijk van Rome geworden. Scipio kreeg na zijn zegetocht den bijnaam Africanus. Scipio Minor

§ 28.

De oorlogen met Macedonië en Syrië 200—189 v. Chr.

Al was Rome als overwinnaar uit den strijd te voorschijn getreden, het schiereiland Italië en meer bijzonder het zuidelijk gedeelte daarvan had door dien Hannibals-oorlog zeer veel geleden; immers op dat terrein hadden dertien jaren lang twee vijandelijke legers elkander bestreden; een aantal bewoners van Italië was door dien langdurigen krijg zeer verarmd en had zijne verwoeste landerijen moeten verlaten en van alles beroofd zich te Rome gaan vestigen. Ongelukkigerwijze trad na den vrede van 201 geen tijdperk van rust in, waarin de senaat den tijd zou hebben kunnen vinden maatregelen te beramen en ten uitvoer te brengen, die met het oog op de bedenkelijke toestanden in het schiereiland dringend noodig zouden zijn geweest. Evenwel is er in de volgende jaren aan de beste havens in Zuid-Italië eene reeks romeinsche koloniën aangelegd.

Enkele plaatsen, zooals b.v. *Capua*, die zich ontrouw aan Rome hadden betoond, moesten ondervinden dat zij voortaan geheel van Rome afhankelijk waren geworden. Later bij de behandeling der maatschappelijke woelingen tijdens de Gracchen zal er gelegenheid zijn te wijzen op de wanverhoudingen en bedenkelijke toestanden, waarvoor de tweede punische oorlog zeker mede de kiem heeft gelegd.

*Bello Punico bello secundo Musa penitus gradus
In tulio de pellicanum Romuli gentem fran*

In dezen zelfden tijd vinden wij ook de eerste sporen der romeinsche letterkunde, de oudste geschiedschrijvers, treur- en blijspeldichters behooren in dit tijdperk te huis.

Gelijk te verwachten was ontstond er weldra een nieuwe strijd op het terrein waar geen vrede was gesloten, n.l. met de *Kelten*, doch ook zij werden hoewel met veel inspanning ten onder gebracht en het geheele land tot de *Po* met nog meer romeinsche koloniën voorzien. Ook vinden wij dat in Spanje, waar de Romeinen bijna gedurende de geheele tweede eeuw v. Chr. oorloogden, reeds in dezen tijd is gestreden. In 197 werd Spanje wederom, na vroeger een tijdlang één wingewest te zijn geweest, in twee provinciën: *Hispania citerior* en *ulterior*, ingedeeld, die de zuidoostelijke helft van het schiereiland omvatten en *Nieuw-Carthago* en *Corduba* tot hoofdsteden hadden; later in den loop der eeuw is, zooals wij zien zullen, die tweede provincie nog vergroot door de verovering van *Lusitanië*.

Vooreerst wachtte echter Rome nog de taak te strijden tegen den bondgenoot van Hannibal, Philippus V van *Macedonië*; deze wilde zich schadeloos stellen voor het geringe voordeel dat zijne oorlogen met de *Aetoliërs* en Rome hem hadden opgeleverd, en verbond zich met Antiochus III van Syrië om *Aegypte* van zijne buitenbezittingen te berooven, waar na 204 een troonstrijd was uitgebarsten, toen een vijfjarig kind als troonopvolger was nagelaten. Hij was daarop, toen hij aan zijne plannen gevolg gaf, ook in een oorlog gewikkeld met de *Rhodiërs*, die hem vooral ter zee groote nadeelen toebrachten. Aanvankelijk zond de senaat in 201 eene observatievloot en eindelijk een gezantschap, dat van den koning eischte dat hij zou ophouden met zijne aanvallen op verschillende grieksche kuststeden en *Aegypte*, en den *Rhodiërs* voldoening zou geven volgens de uitspraak van scheidsrechters. Toen hij dat alles weigerde en in het volgende jaar *Attica* vreeselijk teisterde, was eene oorlogsverklaring het gevolg, men zou, naar het heette, trachten Griekenland te bevrijden van de overheersching der Macedoniërs. Ofschoon eerst in de lente van 199 de oorlog van de zijde der Romeinen ernstig ondernomen werd, hadden toch reeds in 200 vijandelijkheden plaats, zooals de bestorming van *Chalcis* op Euboea, waar Philippus veel

krijgsvoorraad had verzameld, welke daad hij beantwoordde door die vernieling van enkele plaatsen in *Attica*, nadat het hem mislukt was Athene bij verrassing in te nemen. Eene poging om het *achaeisch* verbond op zijne zijde te krijgen werd evenmin met gunstig gevolg bekroond, het besloot zich neutraal te houden en koos eindelijk partij voor de Romeinen. De krijgsverrichtingen van het jaar 199 waren van weinig beteekenis, eerst in 198 verscheen T. Quinctius Flamininus, de man, die zich in dezen oorlog naam zou maken in het romeinsche legerkamp. Hij rukte uit *Phocis* naar *Thessalië*, en leverde aldaar in den zomer van 197 Philippus den beslissenden veldslag van *Cynoscephalae*, dien de Macedoniërs verloren. Een wapenstilstand was het gevolg en daarop kwam in het volgende jaar een vrede met *Macedonië* tot stand, waarbij het zich groote vernederingen moest laten welgevallen; het verloor namelijk al zijne bezittingen in Griekenland, op de eilanden, in Klein-Azië en *Thracië*, en moest des verlangd aan Rome hulptroepen leveren, ook het recht van verbonden te sluiten en romeinsche bondgenooten aan te vallen werd Philippus benomen; voorts moest hij bijna zijn geheele vloot uitleveren en schatting betalen. In hetzelfde jaar werd door Flamininus op de *Isthmische* spelen afgekondigd dat de Grieken geheel onafhankelijk waren. Hoe goed de senaat het op dat oogenblik met Griekenland bedoeld moge hebben, de roofzieke *Aetoliërs* maakten zeer spoedig andere maatregelen noodig. Alvorens Flamininus uit Griekenland vertrok, vernederde hij nog eerst den tyran Nabis van *Sparta*. Daarop werden in 194 de romeinsche troepen uit Griekenland teruggetrokken, iets wat op dit oogenblik juist zeer onvoorzichtig was, omdat de betrekkingen van den senaat met koning Antiochus III van *Syrië*, die den ouden doodvijand der Romeinen, Hannibal, aan zijn hof had, niet zeer gunstig waren. Na den vrede van 201 had men van Rome uit de positie van Hannibal in Carthago onmogelijk gemaakt. Hij was daar weder een zeer invloedrijk man geworden, waarschijnlijk zelfs *suffect*, en had door zijn voortreffelijk beheer gemaakt dat de schatting geregeld werd opgebracht zonder dat er buitengewone belastingen behoeften geheven te worden. Dit kon men in Rome niet aanzien; vermoedelijk moest een gezantschap Hannibal's

Centrale
Rijksland

210 Jhr

Tyran
Sparta
Antiochus III

Konink
van
Carthago

uitlevering vragen maar deze ontweek bij tijds zijn vaderland en ging naar Azië, waar hij in vereeniging met Antiochus den oorlog tegen de Romeinen voorbereidde. Ook door de *Aetoliërs* werd hij aangespoord, die Griekenland tegen Rome in het harnas jaagden. In 192 brak de oorlog uit, nadat reeds Nabis van *Sparta* het zwaard had getrokken tegen het *achaeisch* verbond. Deze werd echter spoedig met hulp van inmiddels aangekomene romeinsche versterkingen ten onder gebracht.

In plaats van gehoor te geven aan Hannibal's raadgevingen en den oorlog tegen Italië zelf te richten, liet Antiochus zich door de *Aetoliërs* overhalen in Griekenland de Romeinen te bevechten, vervreemde Philippus V van zich, die in dezen oorlog zijn natuurlijke bondgenoot zou geweest zijn, en beging fout op fout. Eerst in 191 kwam hij met de Romeinen in gevecht bij *Thermopylae*, waar hij een zware nederlaag leed, die hem noodzaakte in allerijl naar *Ephesus* te vluchten. Philippus die de Romeinen had bijgestaan werd schadeloos gesteld; in Europa woedde de oorlog nog twee jaren voort door toedoen der *Aetoliërs*. Intusschen maakte Antiochus in Azië belangrijke krijgstoerustingten zoowel te land als ter zee.

In Rome had men voor het jaar 190 tot consul gekozen L. Cornelius Scipio, den broeder van den overwinnaar van *Zama*, hij kreeg de leiding van den syrischen oorlog, maar zijn broeder Africanus ging mede in naam als *legaat*, maar inderdaad als de eigenlijke bevelhebber. Antiochus onderhandelde bij de komst van het romeinsche leger in Azië nog eerst over een vrede, maar toen hem de eisch gesteld werd geheel Voor-Azië tot aan den *Taurus* af te staan, liet hij zich verlokken tot een slag. Deze werd in 190 geleverd bij het noordelijkst gelegen *Magnesia* aan het *Sipylos*-gebergte, en liep zeer ongelukkig voor Antiochus af, wiens dubbel zoo sterk leger door de Romeinen geheel werd verslagen. Thans moest hij toch in den gestelden eisch bewilligen en Voor-Azië afstaan tot het *Taurus*-gebergte. Daarna moesten zich ook de *Aetoliërs* onderwerpen. Voorts werden aan Antiochus bijna gelijklopende voorwaarden opgelegd als aan Philippus V in 196, de staatkundige betrekkenis van het eens zoo machtige rijk der *Seleuciden* was verdwenen.

M.P. 192

180
352
191

*In Europa
Antiochus
verloren aan
L. Scipio*

Het op Antiochus veroverd grondgebied werd voor een deel gegeven aan de republiek *Rhodus*, n.l. een stuk van *Carië* en *Lycië*. Koning Eumenes II van *Pergamum* die den Romeinen gewichtige diensten had bewezen, kreeg *Chersonesus*, *Phrygië*, *Lydië*, *Carië* tot den *Maecander*, en een deel van *Lycië*. Ook de *keltische* macht in *Azië*, in *Galatië*, werd evenzeer gefnuikt.

§ 29.

*De onderwerping van Macedonië, Carthago en
Griekenland 189—146 v. Chr.*

Terwijl Rome zoo voortging op de baan der veroveringen, was er ook in den staat zelf niet altijd vrede. Juist in dat tijdperk, waarin de buitenlandsche staatkunde zoo zeer op den voorgrond treedt, was ook natuurlijk het lichaam dat de buitenlandsche aangelegenheden bestuurde, n.l. de *senaat*, hoe langer zoo invloedrijker geworden en kregen in dien senaat enkele voorname families (*nobiles*), zooals b.v. die der Scipio's, langzamerhand alle macht. Een der personen die daartegen oppositie voerde was M. Porcius Cato (234—149), een type van oud-romeinsche gestrengheid, een man van groote bekwaamheden, maar die toch van eene zekere bekrompenheid niet valt vrij te pleiten. In 184 bekleedde hij op zeer strenge wijze de *censuur* (Cato *censorius*).

Aan die partij, van welke Cato een der voornaamste leiders was, gelukte het den overwinnaar van *Zama*, P. Scipio, aan te klagen wegens allerlei verkeerde praktijken die hij in *Azië* zou hebben bedreven, en evenzoo diens broeder L. Scipio, die in naam de bevelhebber in den syrischen oorlog was geweest; deze laatste werd slechts met moeite door Ti. *Gracchus*, den vader gered. P. Scipio trok zich uit het openbare leven terug en stierf in 183 op zijn landhuis in *Campanië*; in hetzelfde jaar overleed ook zijn groote tegenstander Hannibal, die na den vrede met *Syrië* het hof van Antiochus had moeten verlaten en de wijk genomen had naar Prusias den koning van *Bithynië*; toen hij

op het punt stond door dezen aan de Romeinen te worden verraden, maakte hij door vergif een einde aan zijn leven.

Wat de buitenlandsche aangelegenheden betrof, richtte zich de blik van den senaat weder het eerst naar *Macedonië*. Hier regeerde nog altijd Philippus V, die zich voortdurend allerlei onaangename behandelingen moest laten welgevallen van de Romeinen en hun bondgenoot Eumenes II van *Pergamum*. Toen hem die vernederingen eindelijk hevig verbitterden, begon hij met eerst aan zijn eigen hof de romeinschgezinde partij, die daar een voornaam vertegenwoordiger vond in zijn jongeren zoon Demetrius, een gevoeligen slag toe te brengen, door, mede op aanstoken van zijn oudsten zoon Perseus, Demetrius te laten ombrengen (181). Terwijl hij nog voorbereidselen maakte om de Romeinen te beoorlogen, stierf hij in 179 en werd door Perseus opgevolgd. De senaat kwam tot het inzicht dat *Macedonië* op den duur toch weder te machtig werd, dat bovendien de Grieken lang niet meer zoo afkeerig waren van de macedonische heerschappij als zij vroeger waren geweest, en tevens werden zij door hun spion in het Oosten, Eumenes II ingelicht dat Perseus groote voorbereidselen maakte. Toen een romeinsch gezantschap aan het macedonische hof zeer trotsch werd bejegend, was daarmede de zaak beslist en was de romeinsche diplomatie er op uit den koning van *Macedonië* geheel van zijne bondgenooten te vervreemden, die met dat doel door verschillende romeinsche gezantschappen werden bewerkt, zoodat hij in 171 alleen stond toen de oorlog met Rome uitbrak. Aanvankelijk was in dien krijg het geluk den Romeinen niet gunstig, vooral ook door de onbekwaamheid hunner bevelhebbers en het gebrek aan tucht bij de soldaten. Voor 168 werd als consul gekozen L. Aemilius Paullus, de zoon van den bij *Cannae* gesneuvelden consul, een zeer bekwaam man. Hij versloeg Perseus in 168 bij *Pydna*, en met dien slag was het lot van *Macedonië* beslist, de koning moest zich op genade of ongenade aan de Romeinen overgeven. De senaat besloot het land nog niet tot eene provincie te organiseeren, wel het onschadelijk te maken als mogendheid. Daartoe werden de volgende maatregelen getroffen; alle voorname personen met hunne volwassen zoons werden naar Italië gedepor-

afnemen
van den
macedon-
ischen
oorlog
P

Euryp-
sche
bond

Hendrik
Thyend
Heorphen
Philuch

zonde be
Schoning

hijp de
Sijns in
Sijns

teerd, en het land zelf werd ingedeeld in vier *kantons*, die geheel van elkander afgescheiden zouden zijn, de helft van de door die *kantons* opgebrachte belastingen moest als schatting aan de Romeinen worden betaald. Evenzeer werden in Griekenland om daar de nationale partij ten onder te brengen zeer harde maatregelen genomen, 1000 personen waaronder de geschiedschrijver *Polybius* zouden naar Italië worden gebracht, zoo het heette om aldaar te worden in verhoor genomen over in het geheim met *Perseus* aangeknoopte betrekkingen. Van dat verhoor kwam echter niets, *Polybius* vinden wij later in Rome terug als vriend van enkele voorname personen, de andere *Achaeers* werden eenvoudig als gedeporteerden naar de steden van *Etrurië* gezonden. In het jaar 150 verkreeg het overschot van hen de toestemming naar hun vaderland terug te keeren. Aan de republiek *Rhodus* werden weder de bezittingen in *Lycië* en *Carie* ontnomen, omdat zij een poging tot bemiddeling had beproefd, en de man die in het Oosten steeds als romeinsch dwarskijker had dienst gedaan, *Eumenes II*, werd, aangezien het rijk van *Pergamum* voor de Romeinen nu niet meer het gewicht van vroeger had, met minachting behandeld, evenals eens *Philippus V* na de vernedering van *Syrië*. Alleen *Athene* kreeg van de Romeinen de eilanden *Delos* en *Lemnos* ten geschenke. In 167 hield *Aemilius Paullus* zijn schitterenden zegetocht in Rome, die door *Perseus* als gevangene werd opgeluisterd, deze en zijn zoon leefden daarna nog eenige jaren in Italië.

In de volgende jaren vinden wij de Romeinen in moeilijke oorlogen gewikkeld op het *iberisch* schiereiland, waar zij met afwisselend geluk stredden tegen de volksstammen der *Vaccaei*, *Arevaci* en *Lusitaniërs*, en waar vele wreedheden door hen werden bedreven; later zal er gelegenheid zijn de spaansche oorlogen eenigszins breedvoeriger te beschouwen, omdat het gewichtigste tijdperk uit dien krijg eerst valt in den tijd nadat Rome had afgerekend met zijnen ouden vijand *Carthago*. *Masinissa* was in *Africa* voor de *Carthagers* na den vrede van 201 een zeer lastig nabuur geweest; steeds breidde hij zijn rijk uit ten hunnen nadeele en vond voor die pogingen steun bij Rome; men kon aldaar namelijk niet velen dat *Carthago* ondanks zijne zware

vernedering toch betrekkelijk nog in bloeienden toestand ver-
keerde, en eene partij van welke wederom Cato de voornaamste
woordvoerder was, rustte niet voordat deze gevaarlijke mede-
dingster geheel was ten onder gebracht. Toen het in 151 tot een
openlijke vredebreuk tusschen Carthago en Masinissa kwam,
was de vrede van 201 geschonden, die den Carthagers verbood
zonder toestemming van Rome oorlog te voeren, en besloot de
senaat dan ook, voornamelijk door de steeds herhaalde aanspo-
ringen van Cato en den handelsnijver der romeinsche koop-
lieden daartoe gebracht, aan Carthago den oorlog te verklaren.
De Carthagers deden al het mogelijke ten einde dien te ver-
mijden: zij getroostten zich, toen de twee consuls van het jaar
149 met hunne legermacht naar Africa overstaken, alle mogelijke
vernederingen en opofferingen, doch hunne lijdzaamheid sloeg
tot eene woedende verbittering over, toen van hen geëischt werd
hunne stad te verlaten en op eene andere plaats, waar zij ver-
kozen, mits twee mijlen van de zee verwijderd, eene andere
stad te stichten. Nu besloten zij met de kracht der wanhoop
hunne vaderstad te verdedigen. In datzelfde jaar (149) stierven
in Rome en in Africa Carthago's twee hardnekkigste vijanden,
Cato en Masinissa. De man, die in het leger dat Carthago
nu insloot, de eer der romeinsche wapenen zou handhaven was
een zoon van Aemilius Paullus, den overwinnaar van Pydna,
die door den oudsten zoon van Scipio Africanus was geadop-
teerd: P. Cornelius Scipio Aemilianus; aanvankelijk kon
hij weinig uitrichten, doch toen hij voor 147 tot consul was
gekozen, nam hij die maatregelen, die in het volgende jaar Car-
thago hebben doen vallen. Van land- en zeezijde blokkeerde hij
de stad en daarna begon, toen de bezetting was uitgehongerd,
een vreeselijk straatgevecht, dat zeven dagen duurde. Ten slotte
werd de stad in brand gestoken, de grond waarop zij gestaan had
ten eeuwigen tijde met een vloek beladen, en het grondgebied
in 146 een romeinsch wingewest onder den naam Africa, met
Utica tot hoofdstad.

In Griekenland was inmiddels herhaaldelijk de romeinsche
tusschenkomst ingeroepen in binnenlandsche aangelegenheden,
zonder dat Romē, dat in Spanje, Africa en Macedonië genoeg

te doen had, ernstig zijn aandacht aan den toestand aldaar kon wijden. In 149 was in *Macedonië* een opstand ontstaan onder leiding van een persoon die zich uitgaf voor een zoon van Philippus V, of naar men ook wel meent, voor een zoon van Perseus. In werkelijkheid was deze Pseudo-Philippus een voller Andriscus genaamd, afkomstig uit eene grieksche stad in Klein-Azië. Deze pretendent wist zich zulk een invloed te verschaffen, dat de senaat krachtdadig besloot tusschen beide te komen, en Q. Caecilius Metellus een zeer bekwaam veldheer naar *Macedonië* zond. Deze versloeg Andriscus een en andermaal en organiseerde *Macedonië* als een rômeinsch wingewest. Daarop werd het *achaëisch* verbond, dat door zijn voorzitter Critolaus tot een oorlog met Rome werd aangestookt, eene verpletterende nederlaag toegebracht door Metellus bij *Scarpheë* in *Locris*. In 146 kwam de consul Mummius in Griekenland en overwon de *Achaëers* nog eenmaal op den *Isthmus*. De stad *Corinthe* viel na dien slag den Romeinen in handen, en Mummius liet haar op last van den senaat verbranden: ook hier speelde de naijver der rômeinsche kooplieden een rol. Dit feit maakt een einde aan de zelfstandigheid van Griekenland, in menigte stroomden de Grieken naar de westersche-landen en verbreidden daar hunne beschaving maar ook hunne zedelijke verdorvenheid. Staatsrechtelijk werd Griekenland een onderdeel van de provincie *Macedonië*, een te *Thessalonica* verblijfhoudend landvoogd regeerde over het gewest, dat beide landen omvatte (146). Eerst in den tijd van keizer Augustus werd *Achaje*, zooals de Romeinen Griekenland als wingewest noemden, een afzonderlijke provincie.

De Grieken zijn echter in elk opzicht door de Romeinen altijd veel genadiger behandeld dan andere volken.

§ 30.

De maatschappelijke toestand in Italië. — De oorlogen tegen de Lusitaniers en tegen Numantia 146—133 v. Chr.

Met de veroveringen die Rome in de laatste jaren had gemaakt, had het inderdaad zijn *wereldrijk* gevestigd. Van alle landen

(P. 1)
wereld-
rijk
had

rondom de Middellandsche zee was alleen Spanje nog in oorlogstoestand, maar de groote grieksche mogendheden uit het Oosten, die overblijfselen van het wereldrijk van Alexander den Groote, waren of geheel onderworpen of erkenden Rome althans als eene macht, die zij ontzagen en vreesden (C. Popilius Laenas en Antiochus IV Epiphanes). De laatste vorst van *Pergä-mum*, Attälus III, die in 133 na eene zeer wreede regeering overleed zonder wettige erfgenamen, liet hetzij dan bij echte hetzij onechte testamentaire beschikking zijn rijk aan de Romeinen na, en daarmede verkregen zij het schoonste gedeelte van Klein-Azië.

Deze groote uitbreiding van het rijk droeg echter de kiemen van verval in zich.⁶⁾ Het bestuur der onderworpen wingewesten, wier bewoners men niet vermocht voor zich te winnen en met hun nieuwen toestand te verzoenen, maar die door de jaarlijks afwisselende stadhouders dikwijls op de gruwelijkste wijze werden mishandeld, omdat die hun ambt als een middel beschouwden om zich te verrijken, wees op zware misbruiken. Van lieverlede begon de regeeringsstand (de *nobiles* of *optimates*) zich als de heerschende klasse te beschouwen, die de verschillende onderdeelen van het rijk eenvoudig tot haar voordeel kon exploiteeren, zoo zelfs dat in 149 een vaste rechtbank moest worden belast met het onderzoek naar de knevelarijen in de wingewesten, wanneer de onderdanen aldaar hun grieven blootlegden tegen de romeinsche landvoogden (*quaestio de repetundis*). De toestanden in Italië zelf werkten echter er ook toe mede eene revolutie voor te bereiden: de staatkunde, die de Romeinen tegenover de onderworpen bewoners van Italië volgden, moest bij hen wel ontevredenheid wekken; zij werden vaak met minachting behandeld, en toch waren zij het die een niet onbelangrijk deel der strijdkrachten leverden, welke aan Rome zijne overwinningen mogelijk maakten; de herhaaldelijk uitgedrukte wensch der bondgenooten om niet alleen de nadeelen, maar ook door de verleenning van het volle burgerrecht de voordeelen van het romeinsche staatsleven te genieten bleef onverhoord.⁷⁾ Een ander bedenkelijk verschijnsel was het toenemende *proletariaat* in Rome zelf, de groote massa der stedelijke bevolking, die stemde in de volksvergaderingen en die hare landelijke leefwijze en verblijf had vaarwel gezegd, omdat

hare landelijke leefwijze en verblijf had vaarwel gezegd, omdat
C. Popelun Landa / Antichus had Palestina, Caesarea, 40ste v. d. egypte
veroverd. De Rom. Senaat zond 160 C. Popelun Landa met hen met
de lict., die oververga lict. te gene; Antichus draaide zijn behoud
na te vern. vanaf S. op den grond 17 Zed de kring trok om hen met
het verbot dit te overlaten, want hij gaf men zou gezegd hebbe

Eenmaal de dync, staat de Rome afleenen (Sicilië)
verminderd, dat by zich al. Koning van hun was
in verslag den geschiedt, tot dat in 135 de

de arbeid, dien zij vroeger verrichtte, thans bijna uitsluitend door *slaven* werd verricht; de toenemende slavernij is in werkelijkheid een der zwaarste wonden geweest waaraan de romeinsche maatschappij van die dagen leed, (slavenoorlogen op Sicilië, „koning Eunus”) eensdeels omdat door hen thans den boeren het werk werd ontnomen, anderdeels omdat het groote aantal van *vrijgelaten slaven* een verderfelijken invloed uitoefende op de burgerij en haar staatkundig leven. In het begin der tweede eeuw vinden wij bij herhaling nieuwe regelingen der *censors* omtrent den staatkundigen toestand der *vrijgelatenen*, die het bewijs leveren dat reeds toen hun toenemend aantal voortdurend bij de romeinsche staatslieden een voorwerp van bezorgdheid was. Naast die proletariërs en vrijgelatenen vinden wij den adelstand, den ouden *patricischen* geboorte-adel, en den nieuweren ambts-adel (*nobilitas*), een stand die meer en meer een *oligarchisch* karakter aanneemt, en niet dan zelden een man die niet tot hem behoorde (*homo novus*), den toegang tot de hoogere ambten verleende. Eene wet van den tribuun L. Villius (180 v. Chr.) regelde de opvolging der ambten en stelde de bepaalde tusschenruimte vast, die er moest verlopen voor men na een lager ambt een hooger kon bekleeden, ook vinden wij dat er reeds omstreeks 159 bepalingen zijn vastgesteld tegen het toenemende kwaad van omkoopings der kiezers (*ambitus*), een kwaad dat er natuurlijk niet beter op werd naarmate het aantal onbemiddelde stemgerechtigden in Rome steeg. Rome's toenemende rijkdommen, die zoo belangrijk waren dat na den oorlog met Perseus er zelfs geene directe belastingen meer van de burgers werden gevorderd, hadden tevens het aanzijn geschonken aan een soort van geld-aristocratie, die in de provinciën als belastingpachters (*publicani*) werkzaam, een wezenlijke macht in den staat vertegenwoordigde door hare belangrijke financiële speculatiën. Als stand heetten deze lieden, *ridders*, en tot hen behoorden allen, die ook zonder krijgsdienst te paard te verrichten, den *riddercensus* van 400 000 sestertiën (iets meer dan 40.000 gulden) bereikten. Hun strijd tegen de senaats-partij en hunne staatkundige beteekenis zal in het vervolg nog meermaalen worden besproken. Niet van belang ontbloot voor den maatschappelijken

De *tribuni*
censur

En *censur*

toestand van die dagen is ook het feit dat de grieksche beschaving al meer en meer begon veld te winnen, en op het romeinsche leven en ook op de letterkunde reeds van dien tijd haren beslissenden invloed deed gevoelen (het romeinsche blij- en treurspel: Plautus, Terentius, Pacuvius, Accius).

*Gracilia capta fe
rum vobis
cepit de
artes*

Boven zagen wij reeds dat van den kring der landen rondom de Middellandsche zee, *Sicilië* met zijn slavenkrijg en vooral *Spanje* het in dezen tijd Rome lastig maakten. De bloedige daad van den praetor *Galba*, die in 150 een aantal weerlooze *Lusitaniërs* onder den schijn hun akkers te zullen aanwijzen had laten dooden, en meer andere bloeddorstige buitensporigheden van romeinsche bevelhebbers in Spanje hadden aldaar een algemeenen haat tegen Rome gekweekt. Gelijk meermalen in den loop der geschiedenis ontstond er in het *iberisch* schiereiland een voor de Romeinen allerverderfelijke *guerrilla*, onder leiding van *Viriathus*. Gedurende vele jaren heeft deze legeraanvoerder den Romeinen zware nederlagen toegebracht en wekte door zijne behaalde voordeelen andere, *celtiberische* volksstammen in Spanje tot verzet tegen Rome op; de voor de spaansche stammen gunstige gesteldheid van het oorlogsterrein en de onbekwaamheid der romeinsche bevelhebbers bezorgden hun in de volgende jaren nog menige overwinning op de legioenen, tot eindelijk in 139, de ziel van den krijg *Viriathus* door zijne eigene lieden werd ter dood gebracht, die met dien dood voor zich lijfsbehoud van den romeinschen consul kochten. Daarmede was de *lusitanische* oorlog ten einde, maar nog niet die met de stad *Numantia* aan den *Duero*, in het gebied der *Arevaci*. De tucht in het romeinsche leger liet zeer veel te wenschen over, het verval, dat in den maatschappelijken toestand in Italië merkbaar was, had zich ook al onder de legioenen doen gevoelen. In 137 ondervond de consul C. Hostilius Mancinus daarvan de nadeelige gevolgen, daar een legerafdeeling onder zijne bevelen op een valsch alarm vluchtte, en daardoor den *Numantijnen* de gelegenheid gaf de door hen ingesloten Romeinen tot eenen voordeelligen vrede te noodzaken. Dit verdrag werd echter door den senaat niet goedgekeurd en de consul Mancinus werd aan de *Numantijnen* uitgeleverd, doch niet door hen aangenomen. De in de volgende

*ontulst agien
Gatso
(Dochyli)*

WALHIN

*Furqilae
Comitatus*

jaren naar Spanje gezonden veldheeren konden evenmin iets uitrichten, en daarop besloot men Rome's grooten veldheer Scipio Aemilianus, den overwinnaar van Carthago, met een sterk leger tegen de heldhaftige stad te zenden. Hij kwam in 134 aldaar aan en herstelde door het nemen van de strengste maatregelen de zoo zeer verslaptte krijgstucht. Onder zijne bevelen dienden in Spanje de latere bevelhebber C. Marius en de numidische prins Jugurtha, de kleinzoon van Masinissa, als aanvoerder eener hulpbende. Nadat Numantia eenige maanden was ingesloten geweest, viel het in 133 Aemilianus in handen; slechts weinige burgers waren er overgebleven, om den zegetocht des overwinnaars als gevangenen mede te maken. Met dit wapenfeit was Spanje met uitzondering van eenige bergvolken in het noorden aan Rome onderworpen.

DERDE TIJDPERK 133—31 V. CHR.

§ 31.

Gaius Gracchus 133—121 v. Chr.

Terwijl de Romeinen nog in Spanje streden, was in Rome zelf de dreigende maatschappelijke omwenteling reeds uitgebroken, en de man die door zijne welgemeende pogingen tot verbetering daartoe de naaste aanleiding gaf, was Ti. Sempronius Gracchus, de zoon van een in de spaansche oorlogen zeer gunstig bekend veldheer, en van moederszijde een kleinzoon van Scipio Africanus Maior, den overwinnaar van *Zama*. Hij was in 162 geboren, had zich in Spanje in het romeinsche leger een eervol naam verworven, en vatte na zijn terugkeer van daar het plan op, eenige leniging aan te brengen voor de wonden, waaraan de romeinsche maatschappij zijner dagen leed.

Zijn taak was echter niet gemakkelijk; allereerst moest hij om verbetering aan te brengen in strijd komen met de romeinsche

ut utique Consul utique e plebe Cretetur
ne quis plus quam quatuordecim agros publicos possideat

grooten, die hunne uitgebreide grondbezittingen (*latifundia*) uitsluitend door slaven lieten bearbeiten, en verder eene geheel nieuwe inrichting der *agrarische* toestanden bewerkstelligen. Voor 133 werd deze ondernemende jonge man tot volkstribuun gekozen en niet lang na het aanvaarden van zijn ambt trad hij op met het voorstel eener nieuwe akkerwet. Dit wetsvoorstel had tot grondslag de oude bepalingen van Licinius Stolo en L. Sextius (§ 23), krachtens welke geen romeinsch burger meer dan 125 bunders staatsland mocht bezitten; ten gunste van de thans bestaande groote grondbezitters voegde hij er nog bij dat voor twee volwassen zonen des huizes nog de helft zou worden toegewezen, maar alles wat op dit oogenblik boven die maat in particulier bezit was, zou, behoudens recht op schadevergoeding, aan den staat vervallen. Eene bijzondere commissie van drie door volkskeuze benoemde mannen, die jaarlijks aftrad, zou het aldus aan den staat gekomen domein in stukken van 30 *jugera* (iets meer dan 7 bunders) splitsen en onder de armere burgers verdeelen, welke stukken land door de nieuwe eigenaars niet zouden mogen verkocht of vervreemd worden. Dit wetsvoorstel wekte natuurlijk bij de romeinsche grondbezitters in hooge mate de verontwaardiging op, doch werd door het verarmde deel des volks met groote ingenomenheid begroet. De *optimaten* wisten te bewerken dat een vriend en ambtgenoot van Ti. Gracchus, de volkstribuun M. Octavius zich tegen diens wetsvoorstel verzette met zijn *veto*. Hiervan was het gevolg, dat Gracchus in eene volksvergadering eene stemming uitlokte over de vraag of een tribuun, die in het nadeel van de plebs handelde, zijn ambt kon blijven bekleeden, en toen de ~~comitia~~ deze vraag in ontkenningen zin hadden beantwoord, was daarmede tevens uitgemaakt dat M. Octavius van zijn ambt was onttzet. Deze daad was zuiver revolutionnair, het oude recht van de onschendbaarheid der volkstribunen was daarmede krachteloos gemaakt. Daarna namen de *comitia* Gracchus' akkerwet met groote ingenomenheid aan, en kozen in de commissie der drie mannen tot het aanwijzen en verdeelen van grondbezit o. a. den nauwelijks twintigjarigen broeder van Ti. Gracchus, Caius. Eenmaal door den drang der omstandigheden als volksleider opgetreden moest Gracchus

De Sen-
at
Agraria
375. annu-
m
307

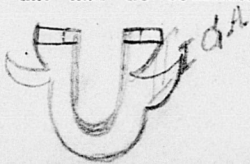
Optimaten
Gracchus
Comitia
Agraria

Comitia
plebis

verder gaan: toen het bekend werd dat het rijk van *Pergamum* bij testamentaire beschikking aan de Romeinen was vermaakf, (§ 30) vorderde hij dat de schat der *Attaliden* tevens aan de armere burgers zou ten goede komen; dit voorstel was een direct ingrijpen in de bevoegdheid van den senaat, die de beschikking over de provinciën had, en daardoor maakte hij zich bij de senaatspartij nog meer gehaat.

De groote zaak voor Ti. Gracchus was nu ook voor 132 tot volkstribuun te worden gekozen, want als hij zijn ambt moest neerleggen, dreigde hem behalve een aanklacht tevens de zekerheid dat zijne hervormingen niet zouden worden ten uitvoer gelegd. Evenwel was het niet geoorloofd dat eenzelfde burger twee jaren achtereen hetzelfde ambt bekleedde. Tijdens de stemming over de herkiezing van Ti. Gracchus ontstond er in de vergadering een vechtpartij waarin hij zelf en 300 zijner aanhangers den dood vonden; zoo beantwoordden de *optimaten* het onwettig afzetten van een volkstribuun, met zich te vergrijpen aan de van ouds als heilig beschouwde persoonlijkheid van zulk een magistraat. De dood van Ti. Gracchus vond, aangezien men hem als een gevaarlijk volksleider beschouwde, ook goedkeuring bij de voornaamste mannen in Rome, zooals bij Scipio Aemilianus, die door zijn huwelijk aan hem verwant was, maar toch besloot men zijne agrarische hervormingen ten uitvoer te leggen. De reeds boven besproken aanvaarding van het rijk *Pergamum* zou door de Romeinen echter niet kunnen plaats hebben zonder bloedigen strijd: een onwettige zoon van Eumenes II wist eene beweging ten zijnen gunste te doen ontstaan, die de Romeinen met veel moeite onderdrukten, en eerst daarna werd het rijk georganiseerd als provincie onder den naam van *Azië*, nadat er nog enkele deelen van waren afgestaan aan *Cappadocie* en *Pontus*. De landvoogd der nieuwe provincie had zijne residentie te *Ephesus*.

Scipio Aemilianus die zich reeds tijdens zijn verblijf in Spanje en ook na zijn terugkeer in Rome ongunstig over de handelingen van zijn zwager Ti. Gracchus had uitgelaten, bewerkte in 129, weder naar aanleiding van vele klachten der italiaansche bondgenooten, dat aan de commissie van driemannen de be-

voegdheid ontnomen werd om uitspraak te doen wat staatsdomein en wat particulier eigendom was, en die weder aan de consuls zou worden gegeven. Nog in hetzelfde jaar vond men hem op zekeren morgen dood op zijn bed liggen; over zijn sterven zijn vele geruchten in omloop geweest, maar de waarheid is nooit aan het licht gekomen.

In de volgende jaren, terwijl de gespannen partijverhoudingen in Rome nog steeds voortduurden, moesten de Romeinen hunne wapenen keeren tegen de *Galliers* aan de overzijde der Alpen, en nadat belangrijke voordeelen op hen waren behaald, ging men er toe over ook in die streken eene provincie in te richten n.l. *Gallia Narbonensis*, het Z. deel van het tegenwoordige Frankrijk, met de hoofdstad *Narbo* (*Narbonne*). 122

In het schiereiland Italië, was het inmiddels evenmin rustig, de italiaansche bondgenooten eischten bij herhaling voor zich het burgerrecht, een opstand der stad *Fregellae* in 125 moest op bloedige wijze worden onderdrukt. De man, die in den gespannen toestand weder het eerst ten gunste van het volk en de bondgenooten handelend zou optreden, was C. Gracchus, die in 124 eigenmachtig als *quaestor* het eiland *Sardinie* had verlaten en zich voor het volgende jaar met gunstig gevolg candidaat stelde voor het tribunaat. Deze nieuwe tegenstander der *optimaten*-partij was ontegenzeggelijk een bekwamer en veel welsprekender man dan zijn broeder Tiberius. De door hem beraamde hervormingsplannen zouden ten doel hebben aan de heerschappij van den senaat en de *optimaten*-partij een einde te maken, en het grootste gewicht in den staat te schenken aan de *democratie*. De wetten die hij voorstelde om dat doel te bereiken, moesten dan ook tevens allen strekken die *elementen*, die vijandig tegenover den senaat en de *optimaten* stonden, aan zich te verbinden: ten eerste liet hij eene wet aannemen waarbij werd bepaald dat slechts de *comitia centuriata* te beslissen hadden over leven en dood van een romeinsch burger, men zou derhalve verder niet meer een staatkundig misdadiger tot vijand des vaderlands mogen verklaren, en hem dan als buiten de wet staande doen veroordeelen. Zijn tweede wetsvoorstel was een korenwet, waarbij werd vastgesteld dat iedere maand tot zeer geringen prijs aan arme burgers uit de

den *grain*

Optimaten
Bijeenkomst

Optimaten
partij
I

II

openbare graanmagazijnen koren zou worden uitgedeeld. Voorts stelde hij door een wet eenige verzachtende bepalingen voor den krijgsmacht in, en voerde eene gewichtige verandering in de stemming der *comitia centuriata* in, het lot zou voortaan bepalen uit alle vijf de klassen, welke *centurie* het eerst zou stemmen. Als machtig tegenwicht tegen den senaat gaf C. Gracchus aan de geldaristocratie, den *ridderstand* (§ 30), staatkundige betekenis, door een wetsvoorstel te doen aannemen, krachtens hetwelk zij, die den *riddercensus* hadden, voortaan als gezworenen in de rechtbanken zouden worden gekozen, met uitzondering van, zooals tot nu toe, de *senatoren*. Om dien ridderstand nog meer voordeelen te verschaffen liet hij bepalen dat de provincie *Azie*, aan welke door den senaat geen belastingen waren opgelegd, wel belasting zou te betalen hebben, en daarmede was deze rijke landstreek overgeleverd aan de knevelarijen der *publicani* (§ 30) de verpachting dezer belastingen zou alleen in Rome mogen plaats hebben.

Ook nog andere bepalingen werden door C. Gracchus doorgedreven; men zou eene menigte verarmde burgers uit Rome zoeken te verwijderen door het aanleggen van nieuwe koloniën o. a. op de plaats waar Carthago had gestaan (*Junonia*), en de kroon op alles zou worden gezet door het schenken van het burgerrecht aan de italiaansche bondgenooten. Maar dit voorstel vond overal scherpe tegenkanting, en wederom was er een tribuun te vinden die zich door zijn *veto* daartegen zou verzetten, maar men ging tevens verder. Terwijl C. Gracchus in Africa was om de kolonie *Junonia* te organiseren, kwam deze volkstribuun, M. Livius Drusus, met wetsvoorstellen voor den dag, die nog veel gunstiger luidden dan die van Gracchus, en door die intrigue liet het volk zich paaien, zoodat toen hij uit Africa terugkeerde, Gracchus' positie zeer verzwakt was, hij werd voor 121 niet als tribuun verkozen, en een der vurigste aanhangers der *optimaten*-partij, L. Opimius, met de consulaire waardigheid bekleed. Deze nam nu in verstandhouding met de senaats-partij maatregelen om Gracchus met zijn aanhang ten val te brengen, en dit gelukte maar al te goed, eindelijk werd er zelfs een prijs op zijn hoofd gezet. Nog in hetzelfde jaar, bij gelegenheid van een

Larvio publicis

Senatoren
Ridderstand

Tribuun
volkstribuun
Electie
121 v. Chr.

straatgevecht, stierf hij, gedood door de hand van een zijner slaven, dien hij zelf tot deze daad had aangespoord om niet in de handen zijner vijanden te vallen. Behalve aan C. Gracchus kostte dit straatgevecht met de daarop gevolgde veroordeelingen aan ongeveer 3000 menschen het leven: tot dezen bloedigen prijs was de overwinning van de *optimaten* over de volkspartij behaald (121).

§ 32.

De oorlogen tegen Jugurtha en tegen de Cimbren en Teutonen. — C. Marius 112—101 v. Chr.

In de vorige § hebben wij gezien, hoe de pogingen der Gracchen op niets waren uitgelopen, de brandende vraagstukken in de romeinsche maatschappij: de sociale toestand in de stad zelve en de verhouding van Rome tot zijne bondgenooten, bleven zooals zij waren, slechts de *optimaten*-partij had hare positie versterkt; van de beloofde hervormingen van Drusus kwam natuurlijk evenmin iets tot stand. In den oorlog tegen *Numidië* zou op het duidelijkst blijken, welke grove gebreken de romeinsche regeeringspersonen en het geheele staatswezen aankleefden.

In *Numidië* regeerde na den dood van Masinissa diens zoon Micipsa. Bij zijn dood bepaalde hij, dat zijne beide zonen Adherbal, Hiempsal, en zijn neef, tevens aangenomen zoon Jugurtha zouden regeeren. Deze drie prinszen konden het echter over de verdeling des rijks reeds dadelijk niet eens worden, en Hiempsal werd door toedoen van Jugurtha gedood. Daarna ontstond er een bloedige troonstrijd tusschen Jugurtha en Adherbal, die ten einde raad besloot naar Rome te gaan en den senaat zijne grieven bloot te leggen. Maar Jugurtha had in den spaanschen oorlog de romeinsche staatslieden en veldheeren voldoende leeren kennen, hij wist dat men met geld bij hen alles gedaan kon krijgen, en gedurende zijn strijd met Rome heeft hij dan ook steeds in omkoopning der romeinsche staatslieden en veldheeren zijn heil gezocht. Aanvankelijk werd door eene romeinsche commissie het rijk *Numidië* tusschen Jugurtha en

W. v. Carthago
Adherbal verdeeld, maar toen daarna weder een strijd tusschen deze beiden ontbrandde, werd de laatste door zijn tegenstander in de stad Cirta belegerd en bij de capitulatie van die stad vermoord, benevens een groot aantal Italianen die er woonden (112).

Deze daad maakte in Rome een storm van verontwaardiging onder de volkspartij gaande; men besloot tusschen beide te treden. De bevelhebbers der romeinsche legers in Africa echter lieten zich bijna allen door Jugurtha omkoopen en de oorlog veranderde daardoor niet. Zelfs liet een volkstribuun den koning naar Rome dagen om van hem de waarheid te vernemen, maar ook daar wist hij met zijn geld zich aan het afleggen van elke verklaring te onttrekken, en liet er tevens nog een zijner bloedverwanten, dien hij gevaarlijk achtte, uit den weg ruimen, waarna de senaat het gesloten verdrag verbrak en Jugurtha gelastte Italië te verlaten. Later werd een onderzoek ingesteld naar de personen die zich door den koning hadden laten omkoopen. Eerst in 109 werd een nieuw bevelhebber, Q. Caecilius Metellus, naar Africa gezonden die de eer der romeinsche wapenen zou herstellen. Zijn onderbevelhebber was C. Marius, de zoon van een arm landbouwer uit een dorp bij Arpinum. Metellus won een veldslag op Jugurtha, die daarop met de Romeinen in eene onderhandeling trad, welke hij echter spoedig weder afbrak. Nog immer werd dus de oorlog slepende gehouden en een bondgenootschap met zijn schoonvader, den koning van Maure-

tanie gaf aan Jugurtha nieuwen moed en versche strijdkrachten, toen ook van romeinsche zijde een geheel nieuw man optrad in den persoon van Metellus' onderbevelhebber C. Marius. Deze man die door zijn afkomst van een geheel ander slag was dan de optimaten, die in Rome in staats- en legerbestuur werden gekozen, wist zich voor het jaar 107 tot consul te doen verkiezen, en zich tevens het opperbevel in den oorlog tegen Jugurtha te doen opdragen. Reeds in de samenstelling der door hem ge-
worven legioenen bleek het dat een geheel ander man aan het hoofd was gekomen, het onderscheid tusschen de verschillende wapens, dat vroeger door leeftijd was uitgemaakt (§ 21), werd opgeheven, de romeinsche boeren en burgers verdwenen uit de legioenen, het proletariaat nam eene belangrijke plaats in het

C. Marius door zijn overwinning over Jugurtha, had zich spoedig in de legers en was zeer gewild, zodat hij uiteindelijk konink van het klein koninkrijk van C. I. Caesar voor de legioenen werd met de andere geslachten gekend als een in 116 het ambt van proconsul machtig te worden

B

leger in, en sedert Marius is er eerst sprake van een eigenlijk gezegden soldatenstand. Toen hij in 107 het opperbevel in *Numidië* overnam, werd de oorlog met volhardende inspanning voortgezet, en in 105 had men het deels door gelukkige wapenfeiten, deels door onderhandelingen met den koning van *Mauretanië* zoover gebracht, dat deze Jugurtha in den steek liet en hem eindelijk aan Marius' onderbevelhebber, L. Cornelius Sulla, uitleverde; daarna is hij naar Rome gebracht en aldaar gedood.

Toen C. Marius op den eersten dag van het jaar 104 een triumftocht over *Numidië* hield, dreigde reeds sedert eenigen tijd een groot gevaar den romeinschen staat. Voor de eerste maal hadden germaansche volksstammen tegen Rome gestreden, de *Cimbren* hadden hunne woonplaatsen aan de Noordzee verlaten, waren

naar het Zuiden getrokken, en stonden na vele zwerftochten in *Gallie* op het grondgebied van de romeinsche provincie, waar zij twee belangrijke overwinningen behaalden, de laatste meest bloedige bij *Arausio* (Orange) (105).

Nog onder den verpletterenden indruk, dien deze nederlaag in Rome had teweeggebracht, stelde men den held uit den oorlog tegen *Numidië*, C. Marius, aan het hoofd der tegen de *Germanen* bestemde krijgsmacht. Met terzijdestelling van daaromtrent bestaande bepalingen bekleedde men hem achtereenvolgens met het consulaat tot en met het jaar 100. In 103 hadden de *Cimbren* zich waarschijnlijk voor het eerst met een anderen germaanschen

volksstam, de *Teutonen*, verbonden, die van de landstroken aan het westen der *Oostzee* afkomstig waren, en besloten zij gezamenlijk den aanval op Italië te wagen; in het volgende jaar waren de *Teutonen* de *Rhône* overgetrokken en stonden, nog versterkt door (de *Ambrenen*) een keltischen volksstam, tegenover Marius. Deze versloeg hen bij *Aquae Sextiae* (102) en maakte vele krijgsgevangenen. Tezelfder tijd echter hadden ook de *Cimbren* een tocht naar Noord-Italië ondernomen; na aldaar te hebben overwinterd stuitten zij in 101 evenzeer op een romeinsch leger onder Marius en Q. Lutatius Catulus, en in den zomer van dat jaar moesten ook zij het onderspit delven in den slag bij *Vercellae* (*campi Raudii*). Dit oorlogsgevaar, waarbij het bestaan van den romeinschen staat ernstig op het spel had ge-

BOB

staan, was door Marius' dapperheid en tactiek afgewend, na zijne overwinningen op de *Germanen* was hij in Rome de eerste man, wiens naam nevens dien van Romulus en Camillus als die van den derden stichter der stad werd verheerlijkt.

§ 33.

C. Marius als leider der volkspartij. — De oorlog der Italiaansche bondgenooten 100—88 v. Chr.

Na zijne schitterende krijgsbedrijven kon Marius, op welk verheven standpunt hij ook staan mocht, toch niet overgaan tot de partij der *optimaten*. Zijn afkomst en opvoeding, zijn dikwerf plomp optreden tegen die partij en met name tegen enkele leden daarvan verboden hem dit. Hij moest zich dus wel opwerpen tot hoofd der volkspartij, die hem zijne consulaten had bezorgd en hem reeds sedert 107 als haar leider beschouwde. Ongelukkig voor hem vond hij twee medestanders, die, volksleiders in den slechtsten zin van het woord, voor geen middel van ruw geweld terugdeinsden. Het waren C. Servilius Glaucia en L. Appuleius Saturninus, die voor het jaar 100 tot praetor en volkstribuun werden gekozen, terwijl Marius zelf in dat jaar voor de zesde maal consul was. In verstandhouding met de beide anderen trad Saturninus op met wetsvoorstellen om in den nog immer bedenkelijken maatschappelijken toestand van Italië verbetering aan te brengen. Saturninus wilde dat voor de veteranen van Marius zou worden gezorgd door een akkerwet, die hun landerijen zou toewijzen in verschillende deelen des rijks, tevens was daarmede verbonden een korenwet. Ieder senaatslid zou voorts binnen vijf dagen na aanneming van de akkerwet die moeten bezweren op verbeurte van zijn lidmaatschap en geldboete. Door middel van straatgevechten wist Saturninus die wetsvoorstellen door te drijven, de senatoren zwoeren op één na den gevorderden eed, nadat ook Marius zelf dien had afgelegd. De één die weigerde was Marius' oude opperbevelhebber in *Numidië*, Metellus, hij onttrok zich door Italië te verlaten aan eene veroordeeling, die echter toch volgde.

praetorschap
103-100 v. Chr.

Lierken
vredeswet
terug tot de
Middeleeuwen
na de Gracchi

Het ging echter op dat tijdstip te Rome zooals het pleegt te gaan, de woeste buitensporigheden van de bondgenooten van Marius bewerkten allereerst, dat de tegen hem overstaande partijen zich nauwer aaneensloten: de kloof die er bestaan had tusschen de senaats-partij en die der ridders werd tijdelijk gedempt. Marius zelf zag, dat hij zijne alle perken te buitengaande partijgenooten ook niet meer meester was, en moest zich als consul de bezwaarlijke taak getroosten de partij der orde tegen hen te steunen. Zij werden op het Capitoel gedreven en moesten aldaar capituleeren, de invloed van Marius was op dat oogenblik zelfs niet sterk genoeg meer om zijne vroegere vrienden te redden, de voornaamsten hunner werden gedood. De man die nog weinig tijd te voren na zijne schitterende wapenfeiten als „derde stichter van Rome” was verheerlijkt, had zijn aanzien thans bij alle partijen verbeurd en zag zich genoodzaakt eene reis te ondernemen naar Azië. *C. Caelius Pisonius keert nu natuurlijk weer terug.*

Schurmeren de meeste door meer kopers
de verlening v. d. bank en de vloeden waalt
in de zee. De wijk o. a. door de Republiek
v. d. Eemmer. Het kan ook volkomen schone
het Convent te recht zijn.

Na het onderdrukken dezer democratische woelingen, waarbij de partij der *optimaten* weder eene beslissende zege had behaald, besloot eene hervormings-partij zelve pogingen in het werk te stellen de verbeteringen aan te brengen, die de bestaande toestanden dringend eischten, met name wat betreft de positie der italiaansche bondgenooten en van de bewoners der provinciën; want de knevelarijen der *publicani*, die als ridders niet behoefden te vreezen, dat zij in Rome door hunne gelijken, die als gezworenen in de rechtbanken zitting hadden, zouden worden veroordeeld, gingen alle perken te buiten, en wanneer 'al een edeldenkend man daaraan mocht trachten een einde te maken, dan bekwam hem dit slecht (proces van P. Rutilius Rufus). Ten einde daarin verbetering aan te brengen, en tevens aan de steeds luider uitgesproken wenschen der italiaansche bondgenooten om volkomen staatkundige gelijkstelling te gemoet te komen, verbonden zich in Rome eenige *optimaten*. Hun woordvoerder werd M. Livius Drusus, een volkstribuun, die in 91 met een wetsvoorstel voor den dag kwam, dat ingrijpende veranderingen beoogde in de rechtspraak, terwijl tevens uitgebreide kolonisatieplannen het romeinsche landvolk ten goede zouden komen. Juist echter

Fourn. M. S.
 Mus. Vegl.
 Lundenb.
 Græckub.

[illegible]

waren die natuurlijk het heftigst tegen het voorstel van Drusus gekant, maar toch werd het aanvankelijk aangenomen, evenwel later op grond van eene plaats gehad hebbende onwettigheid weder opgeheven. Om zijne plannen door te drijven had hij het burgerrecht aan de italiaansche bondgenooten beloofd, maar zijn plotselinge dood in 91 verhinderde de uitvoering dezer belofte, die trouwens op groote bezwaren stuitte. De stemming dier italiaansche bondgenooten werd natuurlijk door dit laatste feit weder zeer geprikkeld en sloeg weldra tot een georganiseerden opstand over. Spoedig stonden de Marsen (naar wien de oorlog ook wel eens genoemd wordt) en Rome's oude vijanden de Samniten en Lucaniers met andere italiaansche volken onder de wapenen om thans met geweld te verkrijgen, wat hun langs wettigen weg steeds onthouden was.

Een bloedige daad te *Asculum* in *Picenum*, n.l. het vermoorden van een romeinschen praetor aldaar was het sein tot den opstand. De bondgenooten zouden een nieuw georganiseerden staat vormen geheel geschoeid op den voet der romeinsche staatsregeling. De stad *Corfinium* in het land der *Paeligni* zou onder den naam *Italica* de nieuwe hoofdstad zijn van den staat, waarvan even als in Rome een senaat het hoogste staatslichaam, en twee consuls de eerste magistraatspersonen zouden zijn.

Reeds in den winter van 91 waren de vijandelijkheden begonnen en moest Rome op twee oorlogstooneel, een noordelijk en een zuidelijk, met zijne afvallige bondgenooten in het strijdperk treden.

Als bevelhebbers van hooger en lageren rang hebben zich in dezen oorlog vooral onderscheiden L. Julius Caesar, Sulla, Marius en Gn. Pompejus Strabo, de vader van den later beroemden Pompejus. Met afwisselend geluk werd er een jaar lang bloedig gestreden, doch op het einde van het jaar 90 stond de zaak voor de Romeinen toch nog zoo hachelijk, dat de senaat besloot van staatkundige gedragslijn te veranderen en toe te geven. Een door Caesar voorgestelde wet, die aan al de bewoners van de staten, die tot op dat oogenblik nog Rome trouw waren gebleven, het burgerrecht verzekerde werd aangenomen, en bracht natuurlijk dadelijk de nog niet openlijk verklaarde tegenstanders tot onderwerping. Een tweede wet van 89 gaf den in opstand

Sen. Publius Papirius

*Caesar
C. Gracchus*

90 gesege

*Mit de vader
C. J. Caesar
Marius*

Sen. Julia

Germanus

*Goed Kreeg
bleef en
beperkt Rome
leert.*

verkeerenden volken aanleiding de wapenen neder te leggen, aan-
gezien zij bepaalde, dat alle italiaansche bondgenooten, die zich
binnen twee maanden bij den romeinschen *praetor urbanus* aan-
meldden, het burgerrecht zouden krijgen. Nog was daarna echter
de strijd niet geheel ten einde, vooral de *Samniten* en *Lucaniërs*
wenschten van geene overeenkomst te hooren, en in *Campanië*
bleef *Nola* nog wederstand bieden. Zoo stonden de zaken in
Italië, toen een andere, evenzeer gevaarlijke oorlog uit het Oosten
de Romeinen bedreigde. H

§ 34.

*De eerste oorlog met Mithradates. — De burgeroorlog
tusschen Sulla en Marius 88—78 v. Chr.*

Het rijk *Pontus*, aan de zuidkust der Zwarte zee gelegen,
was ontstaan kort na den slag bij *Ipsus* (§ 18). De koning, die
in dezen tijd over dat rijk regeerde *Mithradates VI Eupa-*
tor had over de oostelijke en noordelijke kustlanden der Zwarte
zee zijn gezag uitgebreid en was van zins ook zijn gebied in Klein-
Azië te vergrooten, op een tijdstip toen de Romeinen gewikkeld
in de oorlogen met *Numidië* en de *Cimbren* en *Teutonen*, hem
dat niet konden beletten. Nadat hij zich meester had gemaakt o.a.
van de *Taurische Chersonesus* (het schiereiland de *Krim*), onder-
wierp hij later, geholpen door zijn schoonzoon *Tigrānes*, den
vorst van *Armenië*, de landschappen *Paphlagonië*, *Cappadocië*
en *Bithynië*, die onder romeinsche bescherming stonden, en stelde
zich in betrekking met *Creta* en andere eilanden in de *Aegeïsche*
zee, waar hij de zeeroovers begunstigde en overal den haat tegen
de Romeinen aanwakkerde, iets wat hem in Azië trouwens niet
moeilijk viel, omdat de knevelarijen der *publicani* in die streken
er toch reeds den romeinschen naam zoo gehaat hadden gemaakt.
In korten tijd was *Mithradates* meester van *Phrygië* en de
romeinsche provincie *Azië*; de romeinsche landvoogd werd terug-
gedreven, een groote krijgsmacht werd door hem in het veld
gebracht, zijne zeer talrijke vloot beheerschte de Zwarte zee,
en dit alles geschiedde in den tijd dat Rome den strijd om zijn

301 c. f. pag 77

Mithradates

bestaan in het schiereiland Italië zelf nog niet had ten einde bracht en de groote veldheer Sulla, die vroeger als stadhouder van *Cilicië* zijn naam in Azië reeds eenmaal had gevreesd gemaakt, nog niet het oorlogstoonel in Italië kon verlaten. Den romeinschen legaat M'. Aquilius die door zijne roekelooze handelwijze zeker het zijne er toe had bijgedragen een vredebreuk met Mithradates uit te lokken, liet deze op smadelijke wijze ter dood brengen, en daarna moest een ongehoord bloeddorstige daad de nog steeds wankelende Aziaten partij doen kiezen en tevens den Romeinen aantoonen met welken vijand zij te doen hadden. Op bevel van Mithradates zouden op een dag alle bewoners van Azië van romeinsche of italiaansche afkomst worden omgebracht. Het gevolg van dezen last was dat, naar de minste opgave, 80.000 menschen van verschillenden leeftijd en kunne door de beulen van Mithradates werden vermoord. Tevens bracht hij orde in zijn nieuw verworven gebied; *Pergamum* zou zijn nieuwe hoofdstad, en *Cappadocië*, *Phrygië* en *Bithynië* satrapieën van *Pontus* worden. De afschuwelijke daad van Mithradates wekte echter hier en daar in Azië afgrijzen, met name boden de Rhodiërs hem krachtig wederstand. Hulp uit Rome kon echter nog steeds niet worden verleend, en van deze machteloosheid der Romeinen trok de koning van *Pontus* handig partij door thans ook zijne legers naar Europa te zenden, waar in *Thracië* en *Macedonië* reeds vroeger eene beweging door hem was voorbereid; zoo mogelijk wilde hij ook in Griekenland vasten voet krijgen en de Romeinen terug dringen tot over de *Adriatische* zee. Enkele eilanden in de *Aegeïsche* zee vielen hem in handen, op *Delos* werd evenzeer een afgrijselijk bloedbad aangericht, en daarna maakte hij zich meester van *Euboea*.

Zooals wij boven zagen, had de oorlog met de bondgenooten aan de beste romeinsche veldheeren inmiddels de handen vol werk gegeven en hen verhinderd naar Azië te vertrekken; maar het was niet die oorlog alleen, een nog veel gevaarlijker beweging in de stad Rome zelf, het begin van een burgeroorlog, maakte het onmogelijk den buitenlandschen vijand te bestrijden.

Een geestverwant van Drusus, P. Sulpicius Rufus, volks-tribuun in 88, had een aantal wetsvoorstellen ingediend, waarbij

In den vrede
verkeerde

hij de geheele staatkundige gelijkstelling tusschen de oude en de
 nieuwe burgers beoogde. Trots een wanhopigen tegenstand, waarbij
 vooral Sulla op den voorgrond trad, nam de volksvergadering
 de voorstellen van Sulpicius aan, en nu trad de rumoerige
 tribuun op met een voorstel waarbij aan Sulla het hem reeds
 opgedragen commando tegen Mithradates ontnomen en dit
 aan den ouden Marius gegeven werd. Maar hierbij had hij ge-
 rekend buiten Sulla's soldaten, want deze waren zeer aan hun
 aanvoerder verknocht en wenschten zich de kans op het behalen
 van buit, welke de veldtocht in Azië hun bood, niet zoo maar
 te zien ontglippen. Op aandrang zijner soldaten deed Sulla den
 gevaarlijken stap met een talrijke macht op Rome los te rukken
 en met een deel der troepen de stad binnen te dringen. De gewa-
 pende benden door Marius en Sulpicius verzameld werden
 ten onder gebracht en Sulla was meester van Rome. Eenige
 leiders der volkspartij, waaronder Marius en Sulpicius, wer-
 den door toedoen van Sulla door het volk tot vijanden van den
 staat verklaard, de laatste werd omgebracht, Marius ontkwam
 over *Minturnae*, naar Africa. Daarop liet Sulla de wetten
 van Sulpicius weder intrekken, en 300 nieuwe leden uit de
 aanhangers der *optimaten*-partij in den senaat kiezen, terwijl ook
 toen reeds de macht der volkstribunen op het gebied der wetge-
 ving eenigszins werd beperkt. Met deze en eenige andere maat-
 regelen, waarmede Sulla de zegepraal der *optimaten*-partij be-
 oogde, waren echter zijne tegenstanders niet ten onder gebracht,
 wel was een der consuls voor 87 een *optimaat*, maar de andere,
 L. Cornelius Cinna een aanhanger der volkspartij; voor
 Sulla naar het Oosten vertrok, liet hij daarom dezen *democra-
 tischen* consul eenen eed afleggen, niets te zullen doen tegen de
 nieuwe orde van zaken.

In het begin van het jaar 87 verliet Sulla met zijn leger
 Italië, doch nauwelijks was hij vertrokken of Cinna brak reeds
 zijn eed met voor te stellen, dat de als vijand van den staat
 verklaarde aanhangers der volkspartij zouden worden teruggeroepen,
 en dat toch de nieuwe burgers gelijk gesteld zouden worden met
 de oude. Over dit voorstel brak in Rome zulk een hevige strijd
 los, dat een bloedbad waarbij duizenden het leven verloren er

het gevolg van was. Cinna verliet de stad, waarna hij tot vijand van den staat werd verklaard, en een ander consul trad in zijne plaats. ~~X~~

Inmiddels was Sulla in Griekenland, waar hij na een beleg *Athene* bestormde en innam en aan de pontische troepen een zware nederlaag toebracht bij *Chaeronea* (86). Het bleek echter thans welk een gevaarlijken stap hij gedaan had door zijn gewapend optreden aan het hoofd van zijn leger in Italië in 88, want zijne staatkundige tegenstanders in Rome volgden zijn voorbeeld getrouw na: Cinna en Marius, gesteund door eenige andere partijgenooten, hadden gewapende benden verzameld, rukten op Rome aan en dwongen de stad tot de overgave. De senaat was verplicht met hen te onderhandelen, en Cinna, dien men toch weder als wettig consul erkennen moest, beloofde geen bloed te zullen vergieten. Bij de overgave werd Marius van den over hem uitgesproken ban ontslagen; hij echter, de eenmaal als redder van Rome gevierde man, kon niet vergeten dat hij als balling de stad en Italië had moeten verlaten en nam nu, eenmaal teruggekeerd, een schrikkelijke wraak. Een moordtooneel dat vijf dagen en vijf nachten duurde was het gevolg, en aan deze gruwelen kwam eerst voor goed een einde toen Marius in 86 voor de zevende maal consul was geworden en enkele dagen na de aanvaarding van dat ambt was overleden. Toen namen Cinna en zijn partijgenoot, de edele Q. Sertorius, afdoende maatregelen om aan deze bloedtooneelen een einde te maken.

Door 4000 vd

soldaten van Marius

om te larende

In het Oosten had zich na de voorspoedige krijgswegingen van Sulla, deels ook door het ondragelijk despotisme van Mithradates, het geluk weder ten gunste van Rome gekeerd: eene tweede overwinning door Sulla bij *Orchomenos* (85) in Boeotië bevochten bracht er veel toe bij de positie van den koning van *Pontus* te verzwakken. Deze was echter inmiddels ook door andere romeinsche veldheeren in het nauw gebracht. Er was n.l. ook een aanvoerder der democratische partij op het oorlogstooneel verschenen, wiens onderbevelhebber Fimbria gedurende het jaar 85 niet zonder voordeel tegen de pontische troepen streed, nadat de veldheer zelf door de soldaten was afgezet en gedood. Ook eene romeinsche vloot onder L. Licinius Lu-

Orchomenos

ook in de pel.

Joannes

L. Velleius
Paterculus

Archeleus

107
104-100
87

cullus, den legaat van Sulla, zegevierde in enkele zeegevechten en won de zeesteden op de kusten van Klein-Azië weder terug. Fimbria was intusschen na belangrijke voordeelen behaald te hebben tot in *Pergamum* doorgedrongen, en wanneer Lucullus het slechts van zich had kunnen verkrijgen zich met den *democratischen* aanvoerder Fimbria te vereenigen, zou Mithradates op dit tijdstip zeker reeds den Romeinen in handen zijn gevallen. De omstandigheden noodzaakten den pontischen koning intusschen tot een vrede. Sulla stelde hem als voorwaarden: het ontruimen en teruggeven van alle veroverde streken en plaatsen in Europa en Klein-Azië, het uitleveren van een deel zijner oorlogsvloot en het betalen van 3000 talenten aan oorlogskosten. Toen Mithradates aanvankelijk die voorwaarden niet aanneemelijk vond en beweerde van Fimbria een gunstiger vrede te kunnen verkrijgen, en Sulla daarop weder de krijgsbewegingen opende, gaf de gevolmachtigde des konings toe. Te *Dardanus* in Azië aan den Hellespont werd in een persoonlijke samenkomst van Sulla en Mithradates het vredesverdrag aangenomen (84). Thans restte Sulla nog Fimbria ten onder te brengen; toen hij diens leger bereikte en insloot niet ver van *Pergamum*, weigerden de soldaten uit het *democratische* leger te strijden, en aan Fimbria bleef niets over dan door zelfmoord een einde aan zijn leven te maken.

De verdreven koningen van *Bithynië* en *Cappadocië* werden weder in hunne rijken hersteld, de romeinsche provincie *Azië* werd op nieuw georganiseerd en een zware oorlogsbelasting van 20.000 talenten, waarbij nog de vergoeding kwam voor de achterstallige opbrengst der laatste vijf jaren, werd van die landstreek geëischt. In 83 vertrok Sulla uit Azië naar Griekenland en liet een legaat met de legioenen van Fimbria in Azië achter.

Cinna had inmiddels na Marius' dood voortdurend op onwettige wijze het consulaat bekleed en was in 84 door zijne soldaten omgebracht, toen hij op het punt stond tegen Sulla naar Griekenland op te trekken. De aanvoerders der *democratische* partij na den dood van Marius en Cinna boden aan Sulla, toen hij uit Azië terugkeerde geen krachten tegenstand; in *Campanië* bedwong hij de *democratische* consuls, het leger van

een hunner liep zelfs geheel naar hem over (83). In het volgende jaar, 82, moest de jonge C. Marius, die toen consul was, niet ver van *Praeneste* het onderspit delven tegen Sulla, en na die nederlaag wierp zich de rest van zijn leger in de stad *Praeneste*, waar hij werd geblokkeerd, terwijl Sulla zelf Rome bezette. Te vergeefs trachtten de *Samniten* en *Lucaniërs* onder Pontius van *Telesia* later het ingesloten *Praeneste* te redden, en toen hun dit mislukte was besloten zij naar Rome te trekken. Op den eersten Novemberdag van het jaar 82 viel onder de muren der hoofdstad bij de *Porta Collina* de beslissende slag tusschen Sulla aan de eene, de *democraten* en *Samniten* aan de andere zijde. Na een wanhopigen strijd, die ongeveer 100.000 menschen het leven kostte, bleef de overwinning aan de *Sullaansche* troepen. Daarmede was de oorlog in Italië in hoofdzak geëindigd, *Praeneste* moest zich overgeven, de jonge Marius en de zoon van Pontius van *Telesia* stortten zich in elkanders zwaard. Sulla was meester van Italië, dat weldra geheel door zijne troepen werd ten onder gebracht; de jonge Cn. Pompejus werd door hem naar *Sicilië* en *Africa* gezonden en onderwierp ook die streken.

Na deze wapenfeiten was Sulla er op bedacht den romeinschen staat op nieuw te regelen; niet lang na den slag bij de *Porta Collina* liet hij zich door het volk voor onbepaalden tijd tot dictator kiezen (zooals zijn titel volledig luidde: dictator tot het vaststellen van wetten en het regelen van den staat) en had daardoor een onbepaalde macht. Met dit ambt bekleed begon hij thans wraak te nemen voor de bloedige daden, die eenmaal C. Marius had bedreven; tallooze aanhangers zijner tegenpartij werden ter dood gebracht, en opdat dit moorden regelmatig zou toegaan, liet hij *Proscriptie*-lijsten bekend maken, waarop de namen van die aanhangers der *Mariaansche* partij stonden, die door een ieder straffeloos konden worden gedood en wier bezittingen ten bate van den staat werden verbeurd verklaard. Niet alleen personen, ook steden werden voor hare oppositie tegen de *optimaten*-partij gestraft, en het lag in Sulla's bedoeling geheel Italië romeinsch te maken: het geheele schiereiland moest al wat

Onog aan vroegere verschillen van spraak en zeden herinnerde

Flak op. trede van Sulla en by hem van Praeneste

z. v. Rome
naar op de v.
Pompejus
Marius
by Caesarius

z. v. Rome
naar op de v.
Pompejus
Marius
by Caesarius

F. Cn. Pompeius

verliezen. Om dat doel te bevorderen werden overal groote kolonisatiën aangelegd, vooral in *Etrurië*. De *Samniten* waren na de nederlaag bij de *Porta Collina* geheel te gronde gericht, hun land zou volgens Sulla's beschikkingen onbewoond blijven. In Noord-Italië werd eene nieuwe provincie *Gallia-Cisalpinga* tusschen de Alpen en Apennijnen georganiseerd met den *Rubico* als zuidelijke grens (§ 19).

De romeinsche senaat werd aangevuld door 300 ridders, voortaan zouden de oud-*quaestoren* reeds recht hebben op het lidmaatschap van dat lichaam, het aantal *quaestoren* zou tot op twintig worden gebracht, en aangezien Sulla de *censuur* liet vervallen, was men thans onafzetbaar senaatslid voor het leven. Aan de ridders werd de rechtspraak ontnomen en deze aan de senatoren teruggegeven, omtrent de opvolging der ambten werden ook eenige nieuwe bepalingen vastgesteld, het aantal *praetoren* werd van acht op tien gebracht, een *consul* of *praetor* zou gedurende zijn ambtsjaar in Rome blijven, en het jaar daarna als *proconsul* of *propraetor* het commando in een der wingewesten voeren. De grootste wijziging onderging door Sulla's bepalingen het volks-tribunaat, want aangezien nu voortaan niemand, die eens volks-tribuun was geweest, een ander staatsambt zou mogen bekleeden, hoopte hij het ambt in minachting te brengen, tevens werden er ook andere bepalingen vastgesteld, die de macht der tribunen zeer beperkten. Ook op het gebied van het strafrecht bracht Sulla gewichtige hervormingen te weeg door het instellen van meerdere vaste rechtbanken. Evenzeer dagteekent uit Sulla's tijd eene nieuwe organisatie der *municipia*, die voortaan een deel zouden uitmaken van den romeinschen staat, en in het staatsverband werden ingevoegd.

Nadat Sulla door deze verschillende maatregelen den staat geheel had gereorganiseerd, legde hij in 79 zijn ambt van *dictator* neder en ging stil leven op zijn landhuis in *Campanië*, waar hij in het volgende jaar 78 plotseling overleed. Zijn dood kwam voor de belangen van Italië op dit tijdstip uiterst ongelegen, had hij langer kunnen werkzaam zijn om de door hem ingestelde hervormingen verder in hare ontwikkeling te leiden, dan was aan Italië wellicht veel strijd en ellende bespaard gebleven.

Cn. Pompejus Magnus. — Cicero en de samenzwering van Catilina. — Ondergang van Mithradates 78—61 v. Chr.

Nog in hetzelfde jaar 78 begon reeds de eerste aanval op Sulla's instellingen: de consul voor dat jaar, M. Aemilius Lepidus wilde namelijk o. a. de volkstribunen in hunne vroegere rechten herstellen en de verbannenen terugroepen; deze plannen trachtte hij met geweld van wapenen door te zetten, maar hij en zijne aanhangers werden in twee veldslagen, waarvan een op den *Campus Martius* bij Rome geleverd werd, verslagen. Hij zelf verliet daarop Italië. In de nabijheid der hoofdstad was nu wel is waar het gevaar geweken, maar een beslist en uiterst bekwaam tegenstander der nieuwe orde van zaken stond nog in Spanje, en had daar sedert het vorige jaar groote voordeelen behaald. Het was Q. Sertorius; vele uitgeweken leden der *Mariaansche* partij verzamelden zich onder zijn vanden en zijn groote bekwaamheden niet alleen als veldheer, maar ook als bestuurder en de tact waarmede hij de Spanjaarden voor zich wist te winnen maakten hem tot een geduchten tegenstander. Spoedig had hij zijne macht in Spanje, waar hij volstrekt niet als een aanvoerder van oproerige scharen, maar veeleer als romeinsch bestuurder optrad, zoo vaste wortelen doen schieten, dat men eerlang te wachten had Q. Sertorius naar Rome te zien optrekken. De tegenover hem staande veldheeren waren niet tegen hem opgewassen en dus besloot de senaat in 77 den jongen Cn. Pompejus naar Spanje te zenden. Deze jonge officier, die op dat oogenblik slechts negen-en-twintig jaren telde had zich reeds in den burgerkrijg in 82 en 81 naam gemaakt; in 79 had hij, schoon hij er volgens de wetten nog geen recht op had, een triumpf gehouden, nadat hij in Africa de *Mariaansche* partij, die zich met den koning van *Numidië* (een deel van het vroegere rijk van Jugurtha) had verbonden, ten onder gebracht had. Pompejus die met proconsulaire bevoegdheid naar Spanje was

gezonden, al had hij nog geen enkel ambt bekleed, leed eene nederlaag tegen Sertorius bij den *Sucro*, en eerst toen die bekwame aanvoerder door een komplot van zijne officieren was omgekomen, werd de beweging in Spanje gedempt, die, hoe gevaarlijk reeds op zich zelve, den toestand voor Rome nog hachelijker dreigde te maken, daar Sertorius een verbond had gesloten met Mithradates, welke zich toerustte voor een nieuwen krijg, en ook met de gevaarlijke zeeroovers op de Middellandsche zee betrekkingen had aangeknoopt. In 74 begon Mithradates werkelijk een nieuwen krijg tegen Rome, den zoogenaamden derden oorlog, (de tweede (83—81) had maar kort geduurd, en was geëindigd met een vrede, waarbij de overeenkomst van *Dardanus* (§ 34) werd hernieuwd). Aanleiding vond de koning van *Pontus* in het bezetten van *Bithynië* door de Romeinen: welk land hun bij testament door den laatsten koning was toebedeeld. Hij begon weder even als vroeger met het vermoorden van vele in Azië wonende Romeinen en rukte met zijne krijgsmacht naar *Bithynië*, zijn bondgenoot *Tigranes* van *Armenië*, die het syrische rijk had veroverd, hielp hem op dat oogenblik nog niet, wel sloot hij, zooals wij boven zagen, een verbond met Sertorius en met de zeeroovers. Tegenover den koning stond als romeinsch bevelhebber Lucullus, die als legaat van Sulla (§ 34) reeds eenmaal tegen hem gestreden had, in 73 de pontische troepen dwong het beleg van *Cyzicus* op te breken en Mithradates nog andere nadeelen toebreacht.

Terwijl in Azië de oorlog gelukkig werd gevoerd, was Italië zelf het tooneel van een allergevaarlijkste beweging. In 73 waren namelijk de slaven in opstand gekomen. Eenige van die slaven, die uit alle oorden der wereld werden bijeengebracht in Italië om daar de kunst van het zwaardvechten te leeren (*gladiatores*), en dus den zin voor bloeddorstige tooneelen, die zich bij uitstek in het volksvermaak der Romeinen openbaarde, moesten prikkelen, waren in 73 uit *Capua*, waar er een groot aantal bijeen was, losgebroken. De vluchtelingen, spoedig versterkt door andere weggelooopen slaven, kozen zich tot aanvoerder Spartacus, een *Thracier*, en behaalden enkele voordeelen op de tegen hen afgezonden romeinsche legers; weldra hadden zij geheel *Bruttii*,

1^e 88-83
2^e 83-81
74-63

Lucanië en *Campanië* in hun macht en doorkruisten het geheele schiereiland van het zuiden naar het noorden met hunne bloed-
 dorstige horden. Eindelijk werden zij verslagen door M. Licinius
Divus Crassus in 71, en de laatste scharen van Spartacus vielen
 door het zwaard van Pompejus, die juist op dat oogenblik uit
 Spanje terugkeerde.

In 70 bekleedden Pompejus en Crassus het consulaat, de eerste vooral was, ofschoon niet een buitengewoon bekwaam veld-
 heer, omdat het geluk hem nog al gediend had in zijne onder-
 nemingen, de held van het oogenblik, en gold na Sulla's dood
 voor het eigenlijke hoofd der *optimaten*-partij. Hij achtte het
 echter thans voor zijn persoonlijk belang niet ondienstig zich nader
 met de *democratische* partij te verstaan, en bewerkte daarom dat
 het volkstribunaat in zijne macht zou worden hersteld, en dat
 de rechtspraak ook weder aan de senatoren werd ontnomen. De
 senaatsleden hadden zich al even partijdig betoond als de ridders,
 het bestuur der provinciën ging nog steeds gepaard met zware
 misbruiken, juist waren er daarover onthullingen gedaan naar
 aanleiding van het proces van C. Verres, den landvoogd van
Sicilië, die alles wat vroeger geschied was nog overtroffen, en
 de advocaat zijner tegenpartij, M. Tullius Cicero (106—43),
 had het zijne er toe bijgedragen al de gruwelen en knevelarijen
 van den roofgierigen stadhouder in het licht testellen. De veran-
 dering der rechtspraak geschiedde waarschijnlijk onder den invloed
 van Pompejus, voortaan zouden de gezworenen slechts voor
 een derde gedeelte uit senatoren bestaan, de overige twee derde
 gedeelten zouden worden gekozen uit de ridders en een klasse
 van menschen, die, wat hun vermogen betrof, den ridderstand zeer
 nabij kwamen (*tribuni aerarii*). Ook kenmerkt zich dit jaar door
 de herstelling der *censuur*, een ambt dat Sulla stilzwijgend op
 zijde had geschoven.

Crassus en Pompejus die hunne legers hadden afgedankt,
 keerden na afloop van hun ambtsjaar in het particuliere leven
 terug, voor Pompejus echter was nog een schitterende loopbaan
 weggelegd. In 67 was men in Rome eindelijk tot het inzicht
 gekomen dat men de zeeroovers maar niet steeds straffeloos hunne
 rooverijen, waaraan de vroeger genomen halve maatregelen geen

13.
 Ofschoon hij nog
 4000 infanterie
 behield
 dus niets
 vromer was
 + 4000 ruiters

paal en perk hadden kunnen stellen en die aan het ongeloofelijke grensden, kon laten voortzetten.

Een volkstribuun, vriend van Pompejus deed het voorstel den om zijne wapenfeiten gevierden man met een commando voor drie jaren tegen de zeeroovers te belasten, daarvoor een groote macht tot zijne beschikking te stellen en hem eene buitengewoon uitgebreide bevoegdheid te verleenen. De senaat verzette zich heftig, maar het volk nam het aan: Pompejus was na 70 in elk opzicht een populair man. In drie maanden had hij zijn taak volbracht, de gevangenen werden met buitengewone mildheid behandeld. Een conflict tusschen hem en een ander romeinsch bevelhebber op *Creta*, die krijg voerde tegen plaatsen die zich reeds aan Pompejus onderworpen hadden, zou misschien niet zoo gemakkelijk zijn opgelost, als niet in 66 een andere gewichtige opdracht de krachten van Pompejus gevorderd had, namelijk de oorlog tegen Mithradates.

Lucullus had in Azië steeds met voorspoed gestreden en in 72 den koning eene zware nederlaag toegebracht bij *Cabeira*. Als vluchteling moest Mithradates hulp gaan zoeken bij zijn schoonzoon Tigranes van *Armenie*, terwijl Lucullus *Pontus* binnentrok, waar hij de zeesteden veroverde en tevens in *Armenie* de uitlevering van Mithradates liet vragen. Tigranes weigerde dit en begon daarmede ook den oorlog tegen de Romeinen. Lucullus rukte daarop *Armenie* binnen recht op de hoofdstad *Tigranocerta* aan, welke hij, schoon zonder gevolg, aanviel; evenwel behaalde hij met zijn zeer klein leger een schitterende overwinning op de talrijke troepenmacht van Tigranes (69), waarop de hoofdstad zich moest overgeven. Geheel *Syrie* onderwierp zich daarna aan de Romeinen, een der kroonpretendenten, die vroeger naar Rome de wijk had genomen, werd er als koning aangesteld.

Mithradates verzamelde nog eenmaal in de meer binnenwaarts gelegen landschappen van Klein-Azië een zeer talrijk leger, terwijl Lucullus door de intriges zijner vijanden uit den ridderstand, wiens financiële belangen hij in de provincie Azië had benadeeld door maatregelen tegen den woeker te verordenen, in Rome ten val werd gebracht. Ook in het leger daalde Lu-

cullus' prestige, en op een tocht naar *Oostelijk-Armenie* uitte deze vijandige stemming tegen den veldheer zich op zoo ondubbelzinnige wijze, dat hij genoodzaakt was terug te keeren. Toen hij naderhand zich weder toerustte om de koningen van *Pontus* en *Armenie*, die inmiddels groote voordeelen hadden behaald, te gaan bevechten, werd hij vervangen als bevelhebber door een der consuls van dat jaar, en tevens werden de oud-gedienden, die nog steeds van Fimbria's leger in Azië overgebleven waren, ontslagen. Lucullus ging naar de provincie *Azië*, en Mithradates kwam weder in *Pontus* terug.

In 66 werd op voorstel van den volkstribuun C. Manilius Pompejus met het kommando tegen Mithradates en Tigranes belast, en hem daarvoor weder eene buitengewoon groote bevoegdheid geschonken, Cicero die in dat jaar de praetuur bekleedde, ondersteunde in zeer welsprekende bewoordingen Manilius' voorstel. In *Galatie* nam Pompejus het opperbevel van Lucullus over, rukte daarna op *Pontus* aan en versloeg den koning op de plaats waar later de stad *Nicopolis* gebouwd is. Mithradates ontkwam slechts met een klein deel van zijn leger uit dezen nachtelijken slag, en ondervond tevens de ontrouw van zijnen schoonzoon Tigranes, die van hem afvallig geworden was: hem restte dus niets dan zich naar de noordelijke deelen van zijn rijk te begeven, naar *Colchis*, waarheen Pompejus hem een eind weegs volgde. Daarop sloten de Romeinen vrede met *Armenie*, welken vrede dat rijk moest koopen ten koste van al de vroeger gemaakte veroveringen. In het volgende jaar voerde Pompejus met gunstig gevolg oorlog tegen enkele aziatische volksstammen, en breidde daardoor de romeinsche macht uit tot aan den *Caucasus* en de stranden der *Caspische zee*. Vele schikkingen werden geheel eigenmachtig door Pompejus in Azië getroffen, o. a. in *Syrie* en in *Palaestina*. In het eerstgenoemde land verklaarde hij het geslacht der *Seleuciden* vervallen van den troon en maakte het rijk tot eene romeinsche provincie, in het *Joodsche land* nam hij den tempelberg te *Jeruzalem* na een beleg in en stelde een aan Rome schatplichtig vorst als heerscher aan. Toen hij zich in 63 in *Palaestina* bevond, kreeg hij de tijding dat Mithradates gestorven was, in een strijd met zijn zoon

NB

Soch, deze
bleef in Voor-
Azië zoo het
Sineus, het
Commando
tegen de
tegen de
bevoende.

pro lege
Manilia
Subbe
magna mater

Syrie
Palaestina

Pharnāces had hij het onderspit gedolven en zich daarop doen doodden.

De eigenlijke taak van Pompejus in het Oosten was dan nu ten einde, na nog enkele schikkingen te hebben getroffen scheepste hij zich in 62 in naar *Ephesus*, en van daar naar Italië, waar men met angstige spanning de komst van den oppermachtigen *imperator* te gemoet zag.

In Rome was tijdens de afwezigheid van Pompejus veel gebeurd. De aan de *optimaten* tegenovergestelde partij vond een bekwamen leider in C. Julius Caesar, een man uit een oud adellijk geslacht, die geboren in het jaar 102, (of volgens anderen in 100) reeds op betrekkelijk jeugdigen leeftijd was opgetreden als een beslist aanhanger der *democratische* partij. Nader aan hem sloot zich thans M. Crassus aan, die zich een voor die dagen fabelachtig vermogen had verworven. Waarschijnlijk dachten reeds in 66 Caesar en Crassus er aan, zich van de invloedrijkste ambten en van eene sterke militaire positie te verzekeren, en waagden daartoe in 65 eene poging. Omtrent de uitvoering van hun plan verkeerden wij echter in het onzekere; zeker is het dat een deel van de te plegen gewelddadigheden was toevertrouwd aan den patricier L. Sergius Catilina, een man van zeer aanzienlijke afkomst maar van een door en door bedorven karakter, die na eene in uitpattingen doorgebrachte jeugd de leider was geworden van allen, die hun vermogen hadden verloren of verkwist en door eene gewelddadige omkeering der zaken dat hoopten terug te winnen.

Toen de uitvoering van dit plan echter was mislukt, daar de senaat op de hoogte van de zaak was gekomen, gaven Caesar en Crassus hunne oogmerken toch niet op. Voor het jaar 63 wilde men een beslist aanhanger der *democratie* tot consul hebben en besloot daarom de verkiezing van Catilina voor dat staatsambt te bewerken. Toen geen der *optimaten* bereid gevonden werd zich in dezen troebelen toestand te wagen, trad een *homo novus*, M. Tullius Cicero als candidaat op voor het consulaat.

Hij was in 106 te *Arpinum* geboren, had zich in Rome als pleitbezorger en in de lagere staatsambten den naam van bekwaamheid en eerlijkheid verworven, en was bij het steeds meer besliste optreden der *democratische* partij een aanhanger der *optimaten* geworden. Zwakheid van karakter en een onverzadelijke eerezucht waren zijne beide grootste gebreken, en tegenover den genialen leider der *democratische* partij beteekende hij, schoon geestig en scherpzinnig, weinig of niets. Deze Cicero werd in 63, nadat de verkiezing van Catilina mislukt was, consul, met een zeer onbeduidend man als ambtgenoot. *C. Antonius Hybrida*

Catilina had zich intusschen losgemaakt van Caesar en Crassus en streefde wederom naar het consulaat voor 62; steeds trad hij op als de leider en beschermer der verarmden en noodlijdenden, maar deze vermochten hem toch voor dit jaar evenmin te doen verkiezen, en toen hem langs den wettigen weg was mislukt zich eene machtige positie te verwerven, besloot hij eene sociale omwenteling te baat nemen om zijn doel te bereiken: tegelijkertijd zou eene legerbende in *Etrurië* hem daarbij ondersteunen. Cicero slaagde er in de plannen van Catilina te weten te komen en den senaat daarvan in kennis te stellen, die niet lang daarna aan de consuls buitengewone bevoegdheid tot handelen verleende. Een moordaanslag op den consul Cicero mislukte, daar er verraad in het spel was, en de daarop gevolgde redevoering, die Cicero in den senaat tegen hem hield, verhaastte zijn vertrek uit de stad, waarop hij zich naar het leger in *Etrurië* begaf. De deelhebbers aan het komplot in Rome zagen rustig toe, dat de regeering troepen op de been bracht om de beweging in *Etrurië* te onderdrukken, en traden ten slotte in verbintenis met een gezantschap van den *keltischen* volksstam der *Allobrogen*, dat zich juist toen in Rome ophield. Zij maakten gemeene zaak met de samenzweerders, maar hielden tevens de regeering van al hunne bevindingen op de hoogte, ten gevolge waarvan eindelijk de voornaamste aanleggers van het komplot werden in hechtenis genomen. Een debat in den senaat, waarbij Caesar er op aandrong den gevangenen het leven te laten, M. Porcius Cato (een achterkleinzoon van den ouden censor § 29), daarentegen zeer bepaald hunne terechtstelling verlangde,

in beginsel goedkeurde. Wanhopende deze partij in den senaat, die zich tegen hem kante, te kunnen winnen, wendde hij zich tot de *democratische* partij; en de leider van die partij, Caesar die ook wel behoefte had voor zijne staatkundige rehabilitatie zich aan een zoo machtig en gevierd veldheer als Pompejus nader aan te sluiten, trad met hem in overleg in het jaar 60. Bij den terugkeer toch van Pompejus uit Azië was Caesar staatkundig niet zeer gezien; de openbare meening brandmerkte hem als den helper en geestverwant van Catilina, en een onzettende schuldenlast, dien hij echter grootendeels verminderd had tijdens zijn stadhouderschap in *Hispania ulterior*, drukte hem zwaar. Begeerende in het jaar 59 het consulaat te bekleeden had hij afstand gedaan van zijn triumpf, opdat hij voor zijne candidatuur persoonlijk in Rome zou kunnen werkzaam zijn; en hij was voor dat staatsambt dan ook verkozen met den onbeduidenden M. Calpurnius Bibulus als ambtgenoot. Daarvoor had hij reeds met Pompejus eene *alliantie* tegen de *aristocratie* gesloten, tot welke ook Crassus was toegetreden. Deze *alliantie*, ^{een *privé* overeenkomst} van de drie machtigste mannen in den staat die eenzelfde staatkundige gedragslijn te volgen heet het *eerste triumviraat*. Pompejus had met het sluiten van die verbintenis slechts de vervulling van zijn eigen zoo vurig gekoesterde wenschen op het oog, en zag niet in dat juist deze vereeniging een overwinning was der volkspartij, die hem in den persoon van Caesar een mededinger ter zijde stelde, tegen wien hij in geen enkel opzicht was opgewassen.

Zoodra Caesar in 59 consul was, begon de strijd over de landverdeelingen ten gunste der veteranen van Pompejus. Caesar bracht het, schoon niet altijd met wettige middelen, zoo ver dat landerijen in *Campanië* aan die soldaten zouden worden toegewezen.

Toen hij eerst dit voor zijn nieuwen staatkundigen medestander had ten uitvoer gebracht, begon hij voor zich zelf te zorgen: Caesar had in de allereerste plaats behoefte aan eene *militaire positie*, en dus aan eene *provincie*. Een met hem bevriend volks-tribuun wist bij de ~~comitia~~ gedaan te krijgen dat *Gallia Cisalpina* met 3 legioenen, en *Illyricum* voor vijf jaren onder Ca-

Verrelyk op de Senaat de bevestiging om nog meer de Consul ken-
de provincie aan te zeggen, die de Consul na 5 jaar ambt zoude
besturen hebben. Daar hij nu voorzigtig was, dat Caesar te de-
gekone zou zijn, had hij zulke aangeze, waarin niets
te de Senaat stoude aanleide en de volgende, de

Caesar had nu
niet meer van 84
3 miljoen schuld
in. Unkon-
had 3 miljoen
Cato 2 miljoen
Jul. 1/2 miljoen

Caesar

60

Pompejus
Crassus
geestverwant
genie

Caesar
tribuun

de Caesar de
verlonden had
van verkenne de

deze meende dat het nu maar beter was, dat hij zelf dat nry en Caesar
mocht toe te vegen, dan te moeten dwygen, dat het door volksbesluiten
zou plaats hebben.

sar's bestuur zouden worden gesteld; op voorstel van Pompejus
voegde de senaat daar nog bij de *provincia Narbonensis* met
één legioen. Zoo was dan Caesar in het bezit van zijn zoozeer
begeerd commando en dat wel in de onmiddellijke nabijheid van
Italië; de persoonlijke band tusschen hem en Pompejus werd
bovendien nog versterkt doordat de laatste met zijne dochter
Julia in het huwelijk trad. Na afloop van Caesar's consulaat
bleef hij nog eenige maanden in Rome, en alvorens te vertrekken
oordeelde hij en zijne beide staatkundige vrienden het raadzaam
zich te ontdoen van de beide invloedrijkste leiders der *optimaten*,
Cicero en Cato. Als werktuig tegen den bij de *democratische*
partij zoo gehaten consul van 63 diende P. Clodius Pulcher.
Deze man, van *patricische* afkomst, maar staatkundig niet veel
meer dan een avonturier, had reeds in Rome van zich doen
spreken door zijne losbandige leefwijze en zijne adoptie door
een plebejer, die hem in 58 het bekleeden van het tribunaat
mogelijk maakte. Als volkstribuun trad hij tegen Cicero op,
dien hij persoonlijk haatte, omdat diens scherpe tong hem al
eenmaal op jammerlijke wijze aan de kaak had gesteld, en
diende een wetsontwerp in, waarbij bepaald werd dat ieder, die
een romeinsch burger zonder wettigen vorm van proces zou hebben
doen ter dood brengen, met verbanning zou worden gestraft.
Dit wetsvoorstel was natuurlijk, schoon diens naam er niet in
genoemd werd, bij uitnemendheid van toepassing op Cicero,
met het oog op zijne handelwijze tegenover de aanhangers van
Catilina. De consuls van 58 waren beslist op de hand van
Clodius, de driemannen ondersteunden Cicero evenmin,
Caesar had reeds te vergeefs getracht hem op minder onaangename
wijze uit Rome te verwijderen door hem in zijn leger
eene betrekking als *legaat* aan te bieden. Cicero ging vrijwillig
in ballingschap naar *Macedonië*, daarna werd een wet tegen
hem gemaakt, die hem gelastte zich op een afstand van 400
mijlen van Rome verwijderd te houden, en werd zijn huis in de
stad verwoest. Om Cato te verwijderen was een ander middel
te baat genomen: hem werd opgedragen naar *Cyprus* te gaan, en
dat eiland, dat aan de *dynastie* der Ptolemaeën behoord had
en bij testament aan de Romeinen was vermaakt, bij Rome in

te lijven, aan welke opdracht Cato zeer tegen zijn zin gevolg geven moest, en van welke hij zich met groote onbaatzuchtigheid kweet.

§ 37.

Caesar in Gallie 58—49 v. Chr.

Toen Caesar in de lente van 58 in zijne provincie kwam, dreigden aan de romeinsche wingewesten en aan het groote nog onafhankelijke *keltische* land gevaren, die dringend de tusschenkomst van een groot veldheer als hij vereischten. Het krijgshaftige volk der *Helvetiërs*, dat een groot deel van zijn land was kwijt geraakt aan de *Germanen*, had het besluit genomen zijne woonsteden te verlaten en zich in *Gallie* met geweld van wapenen een nieuwe woonplaats te veroveren. Caesar zag de ernstige gevolgen in, die niet zouden kunnen uitblijven, als de romeinsche provincie en het onafhankelijke *Gallie* door de zwermen der *Helvetiërs* waren overstroomd, en het land der Alpen, dat zij verlieten, in handen der *Germanen* geraakte. Een krijgstoct tegen hen ondernomen had ten gevolge, dat een deel van hen op den linkeroever van den *Arar* (*Saône*) vernietigd, en de hoofdmacht bij *Bibracte* (*Autun*) werd verslagen, het gedeelte dat ontkwam werd genoodzaakt naar het land, dat het verlaten had, terug te keeren. Toen door deze wapenfeiten de romeinsche naam in *Gallie* geducht was gemaakt, viel er een nog moeilijker pleit te beslechten: de Romeinen hadden het hoofd te bieden aan de steeds zich meer uitbreidende *Germanen*. Enkele *keltische* stammen van *Midden-Gallie* riepen de hulp der Romeinen in tegen *Ariovistus*, den hoofdmans der *Sueven*. De twee machtigsten hunner waren de *Aedui*, bij welk volk een zeer invloedrijke romeinschgezinde partij was, en de *Sequani*, welke laatsten indertijd het hunne er toe hadden bijgedragen het intrekken der *Germanen* in *Gallie* zooveel mogelijk te bevorderen. Toen Caesar aan het hulpverzoek gehoor gaf en *Ariovistus* hoonend zijne eischen had afgewezen, besliste een slag in het land, dat thans de *Elsas* heet, tegen de *Germanen*.

in Frankrijk

De Keltische
volk, oorspronkelijk
deelt deels in
reeds bekende
te verdragen
de zwaarte de
hijne macht
aan de twee
in de iers
Zoo hoort de
de Sequani
en de Aedui
hebben nu
een andere
aan de
aan de

Het eerste jaar van Caesar's *proconsulaat* had zich dus gekenmerkt door schitterende voordeelen voor de romeinsche wapenen, en de landvoogd zelf had zich een in elk opzicht voortreffelijk veldheer betoond. De suprematie der Romeinen over de *Kellen* was door zijne overwinningen in beginsel gevestigd, al zou ook nog menige bloedige veldslag moeten geleverd worden, eer de staatkundige overmacht der Romeinen overal, met name onder de krijgshaftige *Belgen* in het N. werd erkend. Deze *belgische* volksstammen, waaronder de dappere *Nerviërs*, bracht Caesar in 57, na eenige overwinningen op hen behaald te hebben, ten onder. In het volgende jaar dwong hij de *Veneti* in het tegenwoordige *Bretagne*, in de buurt van *Vannes*, tot onderwerping: niet alleen te land, ook ter zee moesten hier de Romeinen hun krijgskunst toonen; in hetzelfde jaar had de jonge P. Crassus, de zoon van den drieman, het landschap *Aquitanië* tusschen de *Garonne* en de *Pyrenaeën* veroverd. Nu grootendeels de *Kellen* in *Gallië* onder de romeinsche heerschappij waren gekomen, achtte Caesar het noodig ook aan hunne stamgenooten in *Britannië* zijne overmacht te doen gevoelen, en in 55 trok hij voor het eerst daarheen, na eerst nog een krijgstocht tegen de *Germanen* ondernomen te hebben en den Rijn te zijn overgetrokken, waarschijnlijk op de hoogte tusschen *Coblentz* en *Andernach*. De *Britanniërs* zijn echter op deze en nog een volgende expeditie, in 54 niet dan in naam onderworpen.

Inmiddels waren het thans weder de gebeurtenissen in Rome zelf, die Caesar's aandacht vorderden. Pompejus, die natuurlijk door zijne positie geroepen was den meesten invloed uit te oefenen, bleek niet de man te zijn, die in staat was de gebeurtenissen te leiden. De losbandige *democratie* met P. Clodius aan het hoofd was hem spoedig te machtig. Tegen dezen voor geen buitensporigheden terugdeinzenden volksleider had Pompejus geen ander middel van bestrijding, dan zich weder nader aan te sluiten bij den *senaat*. Dagelijks grepen er in Rome woeste tooneelen plaats, gewapende benden beslisten in bloedige vechtpartijen over den gang der zaken; dit bleek vooral, toen men het plan had opgevat Cicero's terugroeping te bewerken, wat trots allen tegenstand van Clodius, in 57 onder medewerking van Pompejus en den

senaat ook werkelijk geschied is. In den nazomer van dat jaar keerde hij in Italië terug, en de wijze waarop men hem daar ontving was wel geschikt voedsel aan zijne bovendien reeds zoo groote ijdelheid te geven. Pompejus verkeerde op den duur in eene eenigszins scheeve verhouding, de groote wapenfeiten van Caesar stelden hem zeer in de schaduw, liefst had hij een machtige militaire positie gehad, zooals Caesar in *Gallie*, maar bij gebrek daaraan moest hij zich voorloopig tevreden stellen met het „oppertoezicht over den korenaanvoer”, welke betrekking hem toch ook eene uitgebreide bevoegdheid verleende. Hij kon bij den senaat niet veel gedaan krijgen, de verkiezingen voor 56 vielen zeer tegen den zin der driemannen uit, zelfs tegen vroeger door Caesar gemaakte wetten ontstond eene oppositie. Deze laatste was echter door talrijke aanhangers in Rome nauwkeurig op de hoogte van wat daar voorviel en belegde in 56 eene conferentie met Pompejus en Crassus te *Luca* ¹⁾, de zuidelijkste stad van zijne provincie. Op deze bijeenkomst, die behalve door de driemannen nog door vele andere invloedrijke mannen werd bijgewoond, werd de band tusschen Caesar, Pompejus en Crassus weder nauwer aangehaald en tevens vastgesteld dat de beide laatstgenoemden voor 55 weder te samen het consulaat zouden bekleeden. Daarna zou Pompejus, de beide *spaansche* provinciën, Crassus *Syrië* krijgen voor vijf jaren met een talrijke krijgsmacht; Caesar zou na afloop van zijn vijfjarig bestuur in 54, nog zijn commando met vijf jaren verlengd zien, dus tot het jaar 49 (zie de noot op blz. 167), daarna zich candidaat kunnen stellen voor het consulaat van het jaar 48, en tevens zou hij het aantal zijner legioenen op tien mogen brengen.

Tegenover dit machtig optreden van de driemannen en meer bijzonder van Caesar, want hij was de man die eigenlijk den toestand beheerschte, stond de senaat en de *optimaten*-partij in Rome machteloos; de oppositie van mannen als Cato hielp niets, door middel van ruw geweld werden de plannen van *Luca* door het volk tot wet verheven. Het werd hoe langer zoo

¹⁾ *Luca* is sedert Augustus tot *Etrurië* gerekend, maar behoorde in den tijd, dien wij nu behandelen, nog tot de provincie *Gallia Cisalpina*.

in mindelooz. Die vol med kon te voer door
de schenke in de driemannen schep. De andere
driemannen te Luca. Die aan alle deze zaken
moet de boden in.

Syria

*Baby Rome
Rome*

duidelijker, dat eigenlijk feitelijk de republiek had opgehouden te bestaan en dat men steeds meer eene militaire ontknooping naderde; de besluiten van *Luca* gaven aan Pompejus en Crassus het recht krijgstoerusting te maken naar hun goeddunken, Pompejus bleef met die troepenmacht in Italië en liet zijne *spaansche* provinciën door zijne *legaten* besturen. Crassus daarentegen verliet nog voor het einde van zijn ambtsjaar Rome en ging naar *Syrië*, om den oorlog tegen de *Parthen* te ondernemen; hij heeft dien oorlog niet voorspoedig gevoerd en is in 53 bij *Carrhae* in *Mesopotamië* verslagen en omgekomen. Deze ongelukkige veldtocht bracht aan het prestige van de Romeinen in het Oosten een gevoeligen knak toe.

Zoo waren dus nu nog maar twee van de driemannen over, en tusschen hen zou de beslissing moeten vallen, wie eindelijk meester zou worden. Voor de persoonlijke goede verstandhouding tusschen hen was het niet bevorderlijk, dat in 54 Pompejus' vrouw Julia overleed. De onstuimige tooneelen die voortdurend in de straten van Rome plaats grepen, zoo zelfs dat meermalen het nieuwe jaar zonder consuls begon, waren even zoovele bewijzen van staatkundige machteloosheid en verval. Een oogenblik scheen het, als zou Pompejus in dezen verwarden toestand een beslissenden stap doen. Voor het jaar 52 had T. Annius Milo, een man die een voorname rol had gespeeld in de straatgevechten tegen de *democratie*, zich candidaat gesteld voor het consulaat. De verkiezing had nog niet plaats gehad, toen in den aanvang van het jaar 52, Clodius op den *Appischen* weg bij *Bovillae*, niet ver van Rome, het leven verloor in een gevecht tegen de slaven van Milo. Zijn dood gaf aanleiding tot eene oproerige beweging in Rome, waarbij zelfs het senaatsgebouw afbrandde. Pompejus werd, om in deze bloedige verwickelingen de orde te herstellen, feitelijk met *dictatoriale* macht bekleed, ofschoon men den naam van *dictator* vermeed en hem benoemde tot „consul zonder ambtgenoot”, met het recht zich een ambtgenoot toe te voegen, als hij dat noodig zou oordeelen. Pompejus herstelde de orde door het nemen van krachtige maatregelen, Milo werd aangeklaagd en ging in ballingschap. Zijn advocaat Cicero sprak slechts kort tot zijne verdediging, de

groote redevoering „voor Milo“, die wij van den redenaar nog over hebben, is later opgesteld. In den zomer van datzelfde jaar koos Pompejus zich tot ambtgenoot ^{Caesar} Q. Metellus Scipio en liet zich zijn commando in Spanje verlengen voor 5 jaren, zonder een dergelijk voorstel voor Caesar te doen.

Caesar was gedurende die gebeurtenissen in moeilijken strijd gewikkeld in zijne provincie. De onderwerping van *Gallië* was nog niet zóó volkomen, of telkens openbaarden zich aldaar nog gevaarlijke bewegingen; nog eenmaal was hij in 53 genoodzaakt den *Rijn* over te trekken, en nauwelijks waren de in verzet gekomen volken ten onder gebracht, toen zich in den winter van 53 op 52 alles weder tot een krachtigen opstand toerustte, terwijl Caesar zich in Noord-Italië bevond. Ditmaal was de aanzienlijke *Arverner* Vercingetorix de leider, die in korten tijd bijna alle *gallische* stammen voor zich wist te winnen, doch eindelijk toch onder de muren van *Alesia*, (*Alise, Sainte-Reine, dept. de la Côte d'Or*), waarbinnen hij door Caesar belegerd werd, verslagen werd en zich aan de Romeinen overgaf (52). Daarmede was de groote oorlog geëindigd, nog in het volgende jaar werden enkele *gallische* stammen door Caesar en zijn bekwamen onderbevelhebber T. Labienus bedwongen, zoodat eindelijk bij den aanvang van het jaar 50 de groote *keltische* natie overwonnen was.

+ Voor een man met Caesar's genialen blik stond het op dit oogenblik ontwijfelbaar vast, dat de toestanden in Rome niet meer zoo konden blijven als zij waren en dat de republiek zich zelve had overleefd. Slechts de onbepaalde heerschappij van een *imperator* kon orde brengen in de verwikkelingen, die uit de staatkundige uitputting en machteloosheid voortspooten. Hadde de omstandigheden eenen loop genomen, zooals Caesar zich dien had voorgesteld, dat hij zelf namelijk onmiddellijk na het eindigen van zijn stadhouderschap in *Gallië*, consul voor het jaar 48 had kunnen worden, dan had hij, de machtige veldheer, met behulp van zijne hem verknochte legioenen, allicht dat consulaat kunnen doen overgaan in een *dictatuur*, en zoo den burgeroorlog kunnen vermijden. Maar dit beletten de partijverhoudingen in Rome: de *optimaten* en de meerderheid van den senaat wenschten tot

Bevestiging
niet in Rome

En met zijn vroege senaatsleden Caesar, was het
het natuurlijkst geweest, dat hij door vele
vond men.

elken prijs den gevreesden Caesar op zijde te schuiven en werden sedert eenige jaren in dat voornemen getrouw ondersteund door Pompejus, die, ziende dat de vervreemding tusschen hem en Caesar door geen vergelijk meer was uit te wisschen, zijne positie hoopte te versterken door als verdediger der bestaande staatsregeling op te treden tegen den oppermachtigen *imperator*, die er ongetwijfeld inbreuk op zou maken. Over de intriges der *optimaten* en de angstvallige, dikwerf dubbelhartige houding van Pompejus heeft Caesar ook op diplomatiek terrein weten te zegevieren.

De groote zaak die belet moest worden was natuurlijk de onmiddellijke overgang, dien Caesar voor had, van het eene ambt in het andere: men streefde er naar te bewerken dat hij een poos lang na het nederleggen van zijn commando als ambteloos persoon leven zou en dien tusschentijd hoopte men te benuttigen om hem aan te klagen. De intriges tegen Caesar begonnen reeds in 51; toen kwam een der consuls in den senaat het voorstel indienen, dat de proconsul van *Gallië* zou aftreden op 1 Maart 49¹⁾. Maar hij had in Rome ook zijne agenten, lieden die veelal uit geldgebrek zich tegen betaling hunner schulden lieten vinden om in zijn belang werkzaam te zijn. Een van hen was C. Scribonius Curio, een man, die door een romeinsch schrijver als een „zeer geniale gauwdief” betiteld is. Toen in het jaar 50 de vervulling van het proconsulaat in de *gallische* provinciën ter sprake kwam, verklaarde deze Curio als volks-tribuun, dat hij slechts dan niet zijn recht van *veto* zou toepassen,

1) Caesar's proconsulaat in *Gallië* eindigde met 1 Maart 49; daar echter, volgens de sedert Sulla gevolgde regeling, hem dan eerst een der consuls van het jaar 49 als proconsul had kunnen opvolgen, had hij moeten wachten tot de komst van zijn opvolger, en zijn commando tot het einde van 49 kunnen houden. Nu bepaalde echter een wet van Pompejus van 52, dat niet meer de consuls en praetoren onmiddellijk na hun aftreden naar eene provincie zouden gaan, maar zij, die minstens vijf jaren geleden het consulaat of de praetuur hadden bekleed; dus kon reeds met 1 Maart 49 een oud-consul beschikbaar zijn voor het bestuur van *Gallië*. Deze laatste wet heeft o. a. Cicero genoopt zeer tegen zijn zin van 51—50 het stadhouderschap in *Cilicië* te bekleeden.

Caesar had verklaard hieren tegen dit te doen, doch
zijn handy optreden gelukte dit besluit van de Senaat
Pompeius de eerste tegenstander van Caesar, zoud
deze wijze der vliegende burgeroorlog ten Rome

168

En nu is de
aan de
van de
in de
onder de
van de

tegenwoordig
Frankrijk

als ook Pompejus afstand zou doen van zijne proconsulaire bevoegdheid, opdat na het aftreden der beide machtigste mannen weder een behoorlijk geordende toestand zou kunnen hersteld worden. Toen deze zaak in den senaat kwam, nam dit lichaam het voorstel aan, waarbij aan Caesar en Pompejus beiden de verplichting zou worden opgelegd tegelijker tijd afstand te doen van hunne ambten. Valsche geruchten uit *Gallie*, die verzekerden dat Caesar reeds militaire voorbereidselen maakte, brachten de regeeringspartij tot een zeer bedenkelijken stap: men vorderde namelijk van Pompejus, dat hij het commando op zich zou nemen over twee legioenen die bij *Capua* lagen. Deze legioenen waren nog wel oorspronkelijk soldaten van Caesar; toen namelijk kort te voren voor de veiligheid van de provincie *Syrie* de senaat van Caesar en Pompejus elk één legioen verlangde, zond Caesar een zijner oude legioenen en een dat hij eens van Pompejus had geleend; deze soldaten waren nooit naar het Oosten gezonden maar te *Capua* gebleven. Pompejus nam ingevolge dat verzoek het bevel over die legioenen op zich, en Caesar van zijne zijde hield zich wel marschvaardig, maar opende toch nog niet de vijandelijkheden. Na afloop van zijn tribunaat kwam Curio bij hem te *Ravenna* en vertrok spoedig weder met de opdracht naar Rome, dat Caesar bereid was op 1 Maart 49 van *Gallia Transalpina* afstand te doen en 8 legioenen af te danken, mits men hem *Gallia Cisalpina* en *Illyricum* met 1 legioen, of alleen de *cisalpijnsche* provincie, maar dan met 2 legioenen liet behouden, tot dat de nieuwe verkiezingen voor het consulaat zouden hebben plaats gehad. Dit was als het ware Caesar's *ultimatum*, de senaat wilde echter, toen Curio met het voorstel in die vergadering voor den dag kwam, van geene schikking meer hooren: Caesar zou op een bepaalden dag afstand doen van de beide *gallische* provincien of anders als landverrader worden beschouwd. Dat enkele volktribunen, o. a. de latere drieman M. Antonius, zich met hun *veto* hiertegen verzetten, was evenzeer vruchteloos; zij moesten de wijk nemen naar Caesar's kamp, toen Pompejus tot veldheer van den senaat met onbeperkte volmacht benoemd werd.

De oorlogspartij in Rome, die zich gevleid had door dit op-

treden enkelen van Caesar's vrienden en officieren voor zich te winnen, bedroog zich hierin bijna geheel, slechts de dappere T. Labienus ging over naar de partij der *optimaten*. De tijd van den beslissenden stap te wagen en alles te winnen of alles te verliezen was nu voor Caesar gekomen; met één legioen dat te *Ravenna* stond, rukte hij, na zijne soldaten van zijn goed recht overtuigd te hebben, voort, trok in de eerste dagen van 49 over den *Rubico* en aanvaardde daarmede den burgeroorlog.

Alia iacta est (esto)
οὐ κῆρυξ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ

§ 38.

*De burgeroorlog tusschen Caesar en Pompejus. — Caesar's
 alleenheerschappij 49—44 v. Chr.*

De daad van Caesar was eigenlijk oppervlakkig beschouwd een vermetel waagstuk, hij ging den strijd beginnen met de republiek, met eene instelling waaraan wel is waar grove gebreken kleefden, maar die toch eeuwen bestaan had en onder welke Rome een wereldmacht was geworden; dan stond tegenover hem een beroemd veldheer, een man, wiens naam in de drie werelddeelen met lof werd genoemd. Caesar echter vertrouwde behalve op zijn genie en de aanhankelijkheid der bewoners van Noord-Italië op zijne trouwe oud-gedienden uit *Gallie*, die hem in de moeilijke jaren van zijn proconsulaat reeds zoo menig bewijs hadden gegeven, dat hij op hen rekenen kon.

Zijn eerste verschijnen boezemde aan zijn vijanden dan ook reeds dadelijk schrik in, tegenstand werd nergens geboden, de troepen, die in *Umbrie* werden geworven, namen alleen reeds op het hooren van Caesar's naam de vlucht, toen hij langs de groote heirbaan, die van *Ravenna* naar Rome liep, voortrukte. Pompejus, die op dit oogenblik maar ongeveer over twee legioenen beschikken kon, omdat de overige krijgsmacht nog niet was gemobiliseerd, achtte het raadzaam Rome te verlaten, welk voorbeeld ook gevolgd werd door de consuls en vele senatoren; het vertrek der regeeringspersonen geschiedde zoo overhaast, dat men zelfs in gebreke bleef de staatskas mede te nemen. Degeen

die tot opvolger van Caesar in *Gallië* was bestemd, was reeds te *Corfinium*, doch viel hem in handen, waarna zijne soldaten, die hem hadden overgeleverd, in grooten getale tot Caesar overgingen, deze zag binnen weinige weken zijn leger aangroeien tot 40.000 man. Toen Pompejus tijding kreeg van Caesar's ongehoord succes, kon hij niets anders doen dan zich naar *Brundisium* terugtrekken en desnoods Italië verlaten, ten einde den oorlog van Griekenland uit te kunnen voeren. Dit deed hij ook werkelijk, Caesar had geen vloot en dus waren zijne aanvallen op de zeestad vruchteloos, zoodat Pompejus ongehinderd zich met zijne troepen kon inschepen.

Zoo was binnen 60 dagen het geheele schiereiland Italië zonder noemenswaardigen tegenstand in Caesar's macht, maar zoo gemakkelijk als deze overrompeling in haar werk was gegaan, zoo veel te moeilijker dreigde de zaak in Pompejus' provinciën, in *Spanje*, te zullen zijn, waar zijne bekwame legaten met geoefende legers stonden. Eerst echter begaf hij zich naar Rome en vond daar de schatkist, waarvan hij den inhoud best gebruiken kon. Caesar's plan was eerst het Westen aan de partij van Pompejus te ontrukken, met dat doel werd Curio naar *Sicilië* gezonden, om M. Cato te verdrijven en dan naar Africa over te steken, waar de *Pompejaansche* partij steun vond bij Juba, den vorst van *Numidië* (§ 35); Caesar ging persoonlijk naar *Spanje*. In dat schiereiland werd de strijd hoofdzakelijk gevoerd in den omtrek der stad *Ilerda* (thans *Lerida*), eene vesting in het N.O. Caesar's krijgskundige bekwaamheden brachten door handig manoeuvreren te weeg, dat reeds in den zomer van 49 de beide legaten van Pompejus moesten capituleeren, een derde legaat, die in het zuiden stond (M. Terentius Varro), kon het nu ook niet langer meer houden. Hierna nam Caesar bezit van de stad *Massilia*, die gedurende de spaansche krijgsbedrijven door zijne onderbevelhebbers was ingenomen. *Sicilië* was aan Curio zonder slag of stoot in handen gevallen, doch deze sneuvelde nog in hetzelfde jaar in Africa in de nabijheid van *Utica*, dat hij belegerde. In het Westen was dus Pompejus' macht geheel gebroken, de poging ook Africa tot een steunpunt te maken voor de *Caesarianen* was echter mislukt, de strijd moest nu

aanvaard worden tegen het Oosten. Het hoofdkwartier der *Pompejanen*, waarheen zich ook alle officieren begaven, die in het Westen des rijks tegen Caesar het onderspit hadden gedolven en van hem vrijen aftocht hadden gekregen, was *Thessalonica*; tegen het einde van het jaar 49 had Pompejus daar een sterk leger bijeen verzameld, waarmede hij naar de kust van *Illyrie* oprukte en ook beschikte hij over eene talrijke vloot, die reeds in den zomer een voordeel had behaald op de strijdkrachten der *Caesarianen* aan de kust van *Dalmatie*.

Toen Caesar na den spaanschen veldtocht in Rome terugkwam, had men hem daar tot dictator benoemd, hij zelf liet zich voor 48 tot consul verkiezen en maakte daarop zijne toebereidselen, om het bevel te aanvaarden over de troepenmacht te *Brundisium* en aldus den oorlog naar Griekenland over te brengen. Ondanks vele moeilijkheden gelukte het hem naar *Epirus* over te steken en 15 à 20.000 man aan land te brengen bij het voor-gebergte *Acroceraunia*, daar verkeerde hij een tijdlang in zeer hachelijken toestand, toen het zijn trouwen vriend M. Antonius gelukte met vier legioenen en 800 ruiters ten N. van *Dyrrhachium* te landen. In den omtrek van die stad zijn maanden lang bloedige gevechten geleverd, in het laatste werd Caesar met aanzienlijke verliezen teruggeslagen. Zijn toestand was zeer bedenkelijk, hij was van Italië afgesneden en met zijn geslagen leger uit zijne versterkingen gedrongen. Maar ook hier toonde Caesar weder zijn meesterschap als veldheer over zijn tegenstander. Snel rukte hij naar *Apollonia* en steeds verder in oostelijke richting naar *Thessalië*. Pompejus' leger volgde hem tot nabij *Pharsalus*, daar greep in den zomer van 48 een beslissende slag plaats: Caesar's leger bedroeg nog niet de helft van dat van Pompejus, maar toch behaalde zijn tactiek de overhand, Pompejus leed eene volkomene nederlaag.

Na den slag van *Pharsalus* gaven de *Pompejanen* den strijd nog niet op; de eerste taak die Caesar te vervullen had was Pompejus te beletten in het Oosten vasten voet te krijgen, waar hij goed bekend was en gemakkelijk nieuwe strijdkrachten had kunnen verzamelen. Pompejus had op *Lesbos* zijne familiebetrekkingen aangetroffen en was op weg naar *Aegypte*. In dat

land heerschte sedert een paar jaren eigenlijk regeeringloosheid. Koning Ptolemaeus Aulētes, diē in 51 was gestorven, had twee kinderen nagelaten, eene dochter Cleopatra en een zoon Ptolemaeus XII Dionysus. Cleopatra was verdreven, en toen het eskader van Pompejus naderde, ried de opvoeder des konings dezen aan den voortvluchtigen romeinschen veldheer maar uit den weg te doen ruimen, ten einde, naar hij meende, bij Caesar in de gunst te komen. Dit gebeurde en toen Pompejus op uitnoodiging van den jongen koning zich aan land zou begeven, werd hij in de sloep, die hem daarheen bracht, vermoord (September 48).

Caesar, die zijn tegenstander snel gevolgd was, verscheen ongeveer een maand later in *Alexandrië* en toonde zich daar zeer verstoord en bedroefd, toen hij kennis kreeg van de lage wijze waarop de man, die eenmaal zijn vriend en zijn schoonzoon geweest was, ter dood was gebracht. De *aegyptische* regeering had gemeend te moeten ingrijpen in de romeinsche quaestie, zijnerzijds zou hij nu de aldaar heerschende oneenigheden in zijn belang oplossen. Hij vestigde zijn verblijf in *Alexandrië* en gaf de heerschappij van *Aegypte* aan Cleopatra en Ptolemaeus, die volgens een in dat geslacht veel voorkomend gebruik, schoon broeder en zuster, met elkander gehuwd waren. De aanhangers van den jongen koning, die voor hunne eigene positie thans alles te vreezen hadden, brachten, geholpen door de burgers van *Alexandrië*, een leger tegen Caesar op de been waardoor deze in groot gevaar kwam. Eindelijk nadat reeds eenmaal onderhandelingen tusschen hem en Ptolemaeus hadden plaats gehad, doch de daarbij getroffen overeenkomst trouweloos was verbroken, kreeg Caesar versterking, versloeg de *Aegyptenaren* en trok daarna als overwinnaar *Alexandrië* binnen. De koning was op de vlucht omgekomen, Cleopatra werd thans onder romeinsche suzereiniteit als koningin van *Aegypte* erkend.

Inmiddels zag men in Italië met gespannen verwachting naar den overwinnaar van *Pharsalus*, den nieuwen meester van het rijk, uit, reeds had men hem met groote eerbewijzingen overladen, hij werd weder tot *dictator* benoemd en verkreeg eene uitgebreide bevoegdheid over oorlog en vrede, de provinciale aange-

Pharsalus } *Pharsalus* }
Alexandrië } *Alexandrië* }

legenheden en de keuze der staatsambtenaren, ook zou hij het consulaat vijf jaren achtereen mogen bekleeden. Rustig was het het echter in het romeinsche rijk nog niet, met name in Klein-Azië, waar Pharnaces, een zoon van Mithradates, eene beslissende overwinning behaald had op een van Caesar's legaten; toen echter Caesar zelf tegen hem optrok werd hij in 47 bij Zela in Pontus geslagen (*Veni, vidi, vici*).

Daarna keerde Caesar naar Rome terug, waar hij reeds dadelijk eene muiterij onder zijne oude troepen te bedwingen had, welke hij door zijn persoonlijk beleidvol optreden toch echter weder spoedig tot gehoorzaamheid wist te bewegen. De kern der Pompejaansche partij stond in Africa; aldaar hadden zich 10 legioenen onder bevel van Metellus Scipio verenigd met de troepen van Juba. Deze krijgsmacht werd door Caesar in 46 verslagen bij Thapsus, alwaar bijna het geheele republikeinsche leger vernield werd. De meeste aanvoerders van dit leger benevens koning Juba vonden den dood op de vlucht gedeeltelijk door zelfmoord, slechts Labienus en de beide zonen van Pompejus ontkwamen naar Spanje. Cato doodde zich te Utica, om den ondergang der republiek niet te overleven. Het rijk Numidië werd voor een deel een romeinsch wingewest onder den naam Nieuw-Africa. In den zomer van 46 keerde Caesar naar Rome terug en hield zijne schitterende zegetochten over Gallië en Aegypte, Pontus en Numidië.

Thans wachtte Caesar de taak het rijk, welks monarch hij op dit oogenblik was, te ordenen en de wonden te heelen, die aan den staat in de laatste tijden niet het minst door den burgeroorlog waren toegebracht. Een reeks van eerbewijzingen was weder toegekend aan den nieuwen heerscher bij zijn terugkeer uit Africa, o. a. de dictatuur voor tien jaren, en in 44 liet hij zich die opdragen voor het leven. Dit ambt gaf hem onbepaalde macht, doch daarnevens werden hem nog afzonderlijk geformuleerde rechten en bevoegdheden toegekend, zooals b.v. de beslissing over oorlog en vrede, het recht van de benoeming der stadhouders, het toezicht over de zeden, en ook een paar malen het consulaat; daarbij nog de rechten en onschendbaarheid der volks-tribunen en in 45 ook de titel van *imperator* voor het leven.

Hij heet dan nu *imperator Caesar*, terwijl hij als overwinnaar veldtochten kreeg
 Silla's *imperator*

Daarmede vereenigde Caesar in zijn persoon alle macht, zooals de koningen die eens hadden bezeten, n.l. de hoogste militaire, rechterlijke en uitvoerende macht; nevens hem was de senaat, welks ledental aanzienlijk werd uitgebreid, niets meer dan een eenvoudige staatsraad. De comitia moesten voor den vorm nog de besluiten van den imperator goedkeuren. Vele belangrijke hervormingen werden gebracht in de andere takken van 't bestuur, zooals in het belastingwezen, waar gedeeltelijk het oude stelsel van verpachting werd afgeschaft, de koornuitdeelingen werden ook gewijzigd en namen meer het karakter aan eener geregelde armverzorging. Om de uitbreiding van het proletariaat in Rome tegen te gaan werd het oude stelsel uit de dagen der Gracchen mede te baat genomen (§ 31), en de gelegenheid geopend tot verhuizing naar de provinciën; speciaal vond deze kolonisatie plaats in *Gallia Transalpina*, *Carthago* en *Corinthe*. Ook voor de aangelegenheden der provinciën, die gedurende de republiek zoo jammerlijk waren mishandeld, toonde Caesar hart te hebben door geschikte personen als stadhouders te benoemen. Eindelijk werd door hem de kalender nieuw ingericht; met den aanvang van het jaar 45 begint de nieuwe, met behulp van een wiskundige uit *Alexandrië*, hervormde kalender (*Juliaansche* tijdrekening). Ook in het krijgswezen kwam eene andere organisatie.

Deze maatregelen en plannen werden uitgevoerd en beraamd, terwijl de tegenpartij nog niet geheel was ten onder gebracht; in *Spanje* stonden n.l. de beide zonen van Pompejus, Cnaeus en Sextus en hadden in dat land een sterk leger verzameld, dat de daar aanwezige strijdkrachten niet konden meester worden, zoodat Caesar's persoonlijke tusschenkomst werd vereischt. In 45 versloeg hij zijne tegenstanders bij *Munda*, eene stad ten Z. van *Corduba*. Cn. Pompejus en T. Labienus kwamen aldaar om met het grootste gedeelte van het leger, Sextus ontkwam.

Na ook hier de rust hersteld te hebben, keerde Caesar nog in 45 in Rome terug; het gold thans zijne hervormingen en de reorganisatie des rijks ten uitvoer te leggen en tevens zich voor te bereiden tot een nieuwen grooten oorlog aan den *Euphraat*, waar nog altijd de dood van Crassus op de *Parthen* moest worden gewroken. Reeds waren in het voorjaar van 44 voor dien

Comitia
Principes

Kalender
Griekse
herdener
Pompejus
Sextus

Kid
11
12

te
Lond
de

11
te

11
15

ging
vande
de
make

krijg belangrijke toebereidselen gemaakt en stond hij zelf gereed naar het Oosten te vertrekken, toen de dood plotseling hem te midden van zijn omvangrijke taak wegnam.

Het had Caesar niet mogen gelukken de oppositie der republikeinen, die op alle slagvelden tegen hem het onderspit gedolven hadden, in de stad Rome te fnuiken. Staatslieden en letterkundigen hadden de ontfemtheid gaande gehouden, die velen bezielde wegens het te niet gaan der oude republiek; men gevoelde dat deze *imperator* met zijn macht, die aan den koningstijd herinnerde, al bleef ook de oude regeling nog in naam voortbestaan, feitelijk den republikeinschen staatsvorm ophief, en al die ontevreden sloegen de handen ineen om Caesar ten val te brengen. Eene samenzwering, geleid door M. Junius Brutus, een edel karakter, bij wien de ergernis over den ondergang der republiek eerst laat heeft vermogen te zegevieren over zijne genegenheid voor den persoon van den *imperator*, en door C. Cassius gelukte slechts al te goed; in de laatste senaatszitting voor zijn voorgenomen vertrek naar Azië viel Caesar onder de dolksteken der samenzweerders (15 Maart 44 v. Chr.).

§ 39.

Het tweede driemanschap. — Strijd tusschen Octavianus en Antonius 44—31 v. Chr.

Toen de bloedige daad was gedaan zonder eenig plan, wat men doen zou wanneer zij eenmaal gelukt was, bleek het hoe groot een fout ook uit staatkundig oogpunt de moord op Caesar bedreven was. Onmiddellijk na zijn dood had M. Antonius (§ 38), een van Caesar's trouwste aanhangers, die in dit jaar tevens consul was, zich meester gemaakt van zijne bezittingen en papieren en liet nu den senaat eenige dagen later verklaren, dat men de instellingen van Caesar zou eerbiedigen, zoowel die al bekend waren, als die nog uit zijne nagelaten papieren bekend zouden worden; aan de moordenaars werd amnestie verleend. Inmiddels was M. Aemilius Lepidus, die tot stadhouder

voor de provincie *Narbonensis* en *Noord-Spanje* bestemd was, met troepen in Rome gekomen en door allerlei beloften van Antonius gewonnen. Deze laatste was dus op het oogenblik meester van den toestand en maakte daarvan een zeer handig gebruik o. a. reeds dadelijk bij de uitvaart van Caesar, waarbij hij uit diens testament een aantal voor het volk gunstige bepalingen voorlas. De moordenaars van Caesar waren staatkundig nu wel veilig, maar bij de groote sympathie die het volk in Rome voor den *imperator* koesterde was hun toestand daar toch niet aangenaam, zoodat dan ook enkelen hunner er de voorkeur aan gaven de stad te verlaten, zoo ging Dec. Brutus naar zijne provincie *Gallia Cisalpina*, tot welk ~~stadhouderschap~~ hij nog door Caesar was benoemd. Antonius, die liefst al de moordenaars van Caesar zoo ver mogelijk verwijderd zag, maakte van diens hem toevertrouwde papieren een zeer willekeurig gebruik, en trof een aantal schikkingen op eigen gezag, zoo het heette, krachtens nagelaten bevelen van Caesar. Toen hij nog in het jaar 44 van het volk gedaan kreeg, want de senaat had het geweigerd, dat hem in plaats van Dec. Brutus *Gallia Cisalpina* te besturen werd gegeven, was weder de aanleiding daar voor een nieuwen burgerkrijg. M. Brutus en Cassius hadden ook met Antonius gebroken, en begaven zich in strijd met den hun opgelegden last naar hunne oude provinciën *Macedonië* en *Syrië*, om daar te kunnen optreden aan het hoofd hunner troepen; in *Spanje* had Sextus Pompejus (§ 38) weder een aanzienlijk leger onder zijne bevelen.

In dezen zelfden tijd verscheen er een ander persoon ten teenee, die bestemd was de staatkundige nalatenschap van Caesar ten uitvoer te leggen: deze was C. Octavius, een achterneef van den *imperator*. Toen hij uit *Apollonia* in *Illyrië*, waar hij de komst van zijn oudoom afwachtte, om gezamenlijk met hem naar het Oosten te vertrekken, in Italië aankwam, vernam hij dat hij door Caesar bij testament was geadopteerd, hij noemde zich dan ook terstond C. Julius Caesar Octavianus. Spoedig stond hij in groot aanzien bij Caesar's oud-gedienden en toen hij, door Antonius koel ontvangen, welhaast met dezen in openlijken strijd verkeerde, kozen verschillende legioenen partij

voor Octavianus. De tijd stond aan te breken, waarin de ruwe soldaten-heerschappij zich op het vreeselijkst zou laten gelden. In het laatst van 44 rukte Antonius naar Noord-Italië tegen Dec. Brutus. Deze bezette bij zijne nadering de stad *Mutina*; de senaat, waarin Cicero zijne heftige „*Philippische*“ redevoeringen tegen Antonius uitsprak, besloot wel is waar niet, dezen tot landsvijand te verklaren, maar wilde hem toch desnoods met geweld ten onder gebracht zien. In 43 verscheen Octavianus met de beide consuls van dat jaar op het oorlogsterrein bij *Mutina*, en daar werd Antonius verslagen in twee gevechten, de beide consuls, Hirtius en Pansa sneuvelden, en na den eersten slag zette Cicero in den senaat door, dat Antonius tot landsvijand werd verklaard, die daarop met een klein deel van zijn leger vluchten moest. *mmg*

Tot op dit oogenblik had Octavianus den senaat gediend, voor welke handelwijze hij door Cicero met loftuitingen werd overloden; het was echter op den duur te voorzien, dat hij, de erfgenaam van Caesar, niet van zins zou zijn steeds eene partij te steunen, wier bestrijding de levenstaak van zijn oom was geweest, en die eindelijk hem door sluipmoord had uit den weg geruimd. De kansen van de republikeinsche partij stonden overigens op dit tijdstip zeer gunstig, in het Oosten hadden M. Brutus in *Macedonië* en *Griekenland*, Cassius in *Syrië* zich eene machtige militaire positie verschaft, en ook uit andere provinciën kwamen tijdingen van belangrijke voordeelen, door de aanhangers dezer partij behaald. Men meende dat het werk van Caesar, de vestiging van de *monarchale* macht, nog wel weder vernietigd kon worden, te meer daar het thans slechts een voorvechter vond in een jongmensch van twintig jaren. Men begon dus met te trachten Octavianus eenvoudig op zijde te schuiven, en der geheele *Caesariaansche* partij een slag in het aangezicht te geven, door officieel aan Sextus Pompejus het oppercommando over de strijdkrachten ter zee te verleen. Octavianus hield zich echter met berekende slimheid voorloopig werkeloos, liet toe dat zijne beste soldaten hem onttrokken werden en dat Antonius zich met Lepidus vereenigde, waarna ook deze laatste door den senaat tot vijand werd verklaard: Maar eensklaps trad

2

43.
ghevoerd
door
Octavianusb. b. deze
naar gaf aan
Decimus
Brutus
het commando
do over de
legers in
Italië
Pansa

hij op met eene krachtige militaire demonstratie: toen de senaat het consulaat, dat hij voor zich eischte, weigerde, en dus het vermeesteren van het gezag langs den wettigen weg hem ontzegd was, rukte hij met acht legioenen naar Rome, en daar de senaat tegen deze krijgsweging machteloos was, moest hij toegeven, dat in den zomer van 43 Octavianus en een zijner verwanten voor het nog overige gedeelte van dat jaar tot consuls werden benoemd. Daarop in Rome gekomen, nam de jeugdige consul krachtige maatregelen tegen de moordenaars van zijn adoptiefvader, die hij bij verstek liet veroordeelen, en trok toen op tegen Antonius en Lepidus. Allereerst was het gevolg van deze beweging, dat in Noord-Italië Dec. Brutus door zijne soldaten werd in den steek gelaten en zelf door verraad om het leven kwam, en dat er later, want Octavianus begreep bovendien tegen de vereenigde macht van Antonius en Lepidus niet bestand te zullen zijn, eene overeenkomst tusschen deze drie mannen tot stand kwam. In de nabijheid van *Bononia* sloten zij eene alliantie, een „driemanschap tot regeling van den staat”, voor vijf jaren. Zij zouden de hoogste macht in den staat bekleeden, maar de ambten der republiek zouden blijven voortbestaan. Lepidus zou het bestuur krijgen over *Spanje* en *Gallia Narbonensis*, Antonius *Gallia Transalpina* en *Noord-Italië*, Octavianus *Africa*, *Sicilië* en *Sardinië*; tegen de nog in het Oosten machtige republikeinsche partij onder M. Brutus en Cāssius zou met alle kracht oorlog worden gevoerd. Om het leger aan zich te verbinden was geld noodig en dat zou worden gevonden uit *proscripties* (§ 34). Bij deze bloedige maatregelen speelde persoonlijke wraakzucht tevens een groote rol, ieder der driemannen had enkele tegenstanders, die hij op deze wijze gemakkelijk uit den weg kon doen ruimen, een der candidaten van Antonius was natuurlijk Cicero, die in den herfst van 43 zijne al te vrijmoedige „*Philippische*” redevoeringen met den dood boette. Toen in Italië, nadat de driemannen met hunne legioenen in Rome waren gekomen, de tegenstand op zulk eene wreede wijze was ten onder gebracht, begon de krijg tegen het Oosten. In den herfst van 42 kwam de strijd daar tot eene beslissing in den dubbelen slag van *Philippi*, (een stad, die door

[Onder andere vnggebracht Zou Senatoren, Zou leden

F
Deze alliantie was
een schijnwering
van de 3e Triumvirat
man ogt mede
omden den van
Sylla was de
publice consuls
drie consuls
pers voor de
om het
belust met de
de mist met de
geest die nu
de senaat, noch
door het
zou zijn. de
aan de
zieht om de
te leunen
de senaat
te verdedigen.

Grote

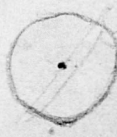
4

om 2
reut
2

Philippus van *Macedonië* was gesticht in een met *Macedonië* vereenigd gedeelte van *Thracië*). Cassius, reeds na het eerste gevecht aan alles wanhopende, liet zich ter dood brengen en na het tweede, toen zijne soldaten verder den dienst weigerden, besloot ook Brutus te vallen als slachtoffer voor de zaak der republiek, die eigenlijk reeds lang verloren was.

De eenige nog onbedwongen tegenstander was Sext. Pompejus, met wien men Lepidus verdacht onderhandelingen te hebben aangeknoopt; de beide bij *Philippi* overwinnende *triumviri* ontnamen dezen weinig beteekenenden bondgenoot zijne provinciën en stelden hem schadeloos met het bezit van *Africa*, daarna verdeelden zij de taak onder elkander. Antonius nam op zich de zaak van de *Caesariaansche* partij in het Oosten te doen zegevieren, Octavianus ging terug naar Italië om daar landverdeelingen te houden onder zijne soldaten. Den eersten tegenstand vond hij echter daarbij in de familie van zijn ambtgenoot Antonius, n.l. bij diens vrouw en broeder L. Antonius. Deze laatste werd door Octavianus in de bergvesting *Perusia*, in *Etrurië* tot capitulatie gedwongen, en daarna werd er eene vreeselijke wraakoefening gehouden onder de magistraten dier stad en de gevangen genomen senatoren en ridders (40). M. Antonius had inmiddels in het Oosten verschillende schikkingen getroffen, en naar *Tarsus* in *Cilicië* de verschillende vazallen des rijks ontboden om zich te verantwoorden over hunne houding in den laatsten krijg. Daar kwam ook de aegyptische koningin Cleopatra (§ 38), die Antonius zoo voor zich wist in te nemen, dat zij hem overhaalde haar naar *Alexandrië* te volgen. In het jaar 40 moest hij echter die stad weder verlaten om de *Parthen* te gaan bevechten, die in *Syrië* waren gevallen en op Klein-Azië aanrukten, maar terwijl hij den strijd tegen dat volk toen aan een zijner onderbevelhebbers overliet, besloot hij zelf eerst de groote strijdzaak te gaan oplossen, die de romeinsche wereld beheerschte. De verhouding tusschen hem en Octavianus scheen aanvankelijk weder een burgerkrijg te zullen veroorzaken, immers had reeds Sext. Pompejus aan Antonius eene alliantie aangeboden, maar toch kwam hoofdzakelijk door den afkeer der oude soldaten, die eindelijk eens naar rust verlangden, onder

Fulvius

Bellum
Perusinum

Lucas 86.....

Bronius 43.....

Brundisium 40.....

Misenum 39.....

Tarentum 37.....

die zinspelt vooruit de oden van 180 Thoutius

bemiddeling van eenige aanzienlijke Romeinen in 40 te *Brundisium* een verdrag tusschen Octavianus en Antonius tot stand. Het rijk werd thans in dier voege verdeeld, dat Antonius het bestuur over het Oosten, Octavianus dat over het Westen verkrijgen ~~zou~~. De grensscheiding tusschen die beide deelen zou worden gevormd door eene lijn, die ten O. der *Adriatische zee* o. a. door de stad *Scodra* in *Illyrië* liep. Aan Lepidus werd op nieuw het bezit van *Africa* verzekerd, terwijl Italië waarschijnlijk gemeenschappelijk bezit bleef, en een huwelijk van Antonius met de zuster van Octavianus zou het verbond bezegelen. In 39 kwam daarop een overeenkomst tot stand te *Misenum* met Sext. Pompejus, waarbij aan hem belangrijke concessiën werden gedaan. Deze vrede met Pompejus kon echter maar van korten duur zijn, daar althans Octavianus in het rustig bezit zijner macht door de vloot van Pompejus steeds werd bedreigd; Antonius, die zich op dat oogenblik te Athene ophield, kwam tegenover Pompejus de bepalingen van het verdrag van *Misenum* niet na, dat hem o. a. verplichtte *Peloponnesus* te ontruimen, en door de trouweloosheid van een zijner onderbevelhebbers kwam Pompejus ook met Octavianus in oorlog, dien hij aanvankelijk met voordeel voerde. In 37 echter kwam Octavianus in het voordeel, op eene bijeenkomst te *Tarente* was het triumviraat voor vijf jaren vernieuwd, en tevens had Antonius tegen ruil van een leger, aan Octavianus belangrijke strijdkrachten ter zee afgestaan. Deze behaalden op Sext. Pompejus, onder aanvoering van M. Vipsanius Agrippa eene volkomene overwinning tusschen *Mylae* en kaap *Pelorum* (aan de N. kust van Sicilië (36). In het volgende jaar is Sext. Pompejus in Azië ter dood gebracht op last van een der legaten van Antonius. Na deze overwinning werd Lepidus door Octavianus aangetast, die eene vijandige houding tegen hem had aangenomen en voor zich het bezit van Sicilië vorderde. Lepidus werd ten onder gebracht, en genoodzaakt afstand te doen van al zijne waardigheden, behalve van die van *pontifex maximus*. Hij leefde verder ambteloos en stierf in 13 te Rome.

in de buurt van hupels

af

dreiman Schaf
gaat over in
de zee.
munt schaf.

Nu deze beide tegenstanders onschadelijk waren gemaakt, was

de eenige vraag nog maar, wie der beide *imperatoren* in den strijd, die vroeg of laat tusschen hen moest volgen, zou zegevieren. Na enkele jaren zou echter eerst die beslissing vallen. Toen Octavianus in Rome terugkeerde, werd hij met groote eerbewijzingen overladen, die hij echter niet allen aannam, ook werd hem toen de persoonlijke onschendbaarheid der tribunen (§ 23 en § 38) voor zijn leven gegeven. De volgende jaren kenmerken zich door vele verstandige maatregelen van Octavianus, o. a. heeft hij de stad Rome zeer laten verfraaien, eene tactiek, die er natuurlijk op berekend was den steeds buiten Rome vertoevenden Antonius geheel in de schaduw te stellen. Deze streed ongelukkig tegen de *Parthen*, en geraakte langzamerhand zoo geheel onder den invloed van Cleopatra, die hem in zijn hoofdkwartier in *Syrië* was komen bezoeken, dat hij zijne vrouw Octavia om harentwil geheel verwaarloosde en stukken van het romeinsche rijk, in *Syrië*, *Phoenicië*, *Cilicië* aan de koningin van *Aegypte* wegschonk. Met het begin van het jaar 32 was het vijfjarig triumviraat ten einde, en op raad van Octavianus werd aan Cleopatra de oorlog verklaard; Antonius werd wel van zijn macht ontzet, maar de oorlogsverklaring was slim genoeg alleen tegen Cleopatra gericht, omdat Octavianus nog altijd te rekenen had met Antonius' populariteit in Rome. Het was een ernstige toestand: Antonius en Cleopatra beslikten over eene zeer groote macht, en wanneer die op eenmaal een aanval op Italië had gewaagd, ware de oorlog voor Octavianus ongunstig afgelopen. Maar Antonius beging ook hier de fout, die voor hem op den veldtocht tegen de *Parthen* zoo verderfelijk was geweest, hij draalde te lang, en wat zijn krijgsmacht boven die van Octavianus in getalsterkte voorhad, in die mate stond zij bij deze achter in gehalte. In den nazomer van 31 viel de beslissing bij kaap *Actium* in *Acar-nanië*. De tactiek van Agrippa behaalde de overwinning voor Octavianus, Cleopatra vluchtte in het heetst van den strijd, door Antonius gevolgd; beiden gingen naar *Aegypte*, waar Antonius zich doodde, en Cleopatra, toen zij gezien had, dat haar invloed op Octavianus, die in het volgende jaar ook in *Alexandrië* kwam, niets vermocht, zich evenzeer door

den beet eener giftige slang om het leven liet brengen. *Aegypte* werd een wingewest, waar echter de senaat niets te zeggen had, maar dat onder het speciaal bestuur van den *princeps* kwam. Octavianus was na den slag van *Actium* onbetwist meester van de geheele romeinsche wereld.

VIERDE TIJDPERK 31 V. CHR.—476 N. CHR.

§ 40.

Het Principaat.

Alvorens den verderen loop der gebeurtenissen te bespreken, is het hier de plaats iets in het midden te brengen over de staatsrechtelijke positie van het nieuwe hoofd van den romeinschen staat, den *princeps*. Deze positie, het *principaat*, heeft zich historisch ontwikkeld, allereerst in hoofdzaak onder Octavianus, doch ook onder de latere *principes*, en is eindelijk onder Diocletianus en Constantijn uitgelopen op absolutisme.

De zeeslag van *Actium* had beslist dat de *Julische* dynastie heerschen zou: toch besloot Octavianus het oude koningschap niet te hernieuwen, aan den naam en de vormen der oude republiek werd niet getornd, uiterlijk kwam er weinig verandering, slechts kwam er een nieuwe staatsambtenaar bij de reeds bestaande magistraten der republiek, de *monarchie*, zooals de oude wereld en ook de nieuwere tijden die gekend hebben, heeft Octavianus niet ingesteld, eerst sedert Diocletianus (285—305 n. Chr.) heeft men recht daarvan te spreken; de staatsinrichting, die Octavianus grondvestte was eene „*dyarchie*”, een bestuur verdeeld over twee uitvoerende machten, *princeps* en *senaat*.

Het *triumviraat* was formeel als geëindigd te beschouwen op den laatsten dag van het jaar 33 v. Chr., inderdaad had Octavianus echter zijne macht behouden, ook was hij sedert den aanvang van het jaar 31 consul. In de jaren 29 en 28 trok hij

Quintus Cincinnatus

ook de bevoegdheid der censoren weder bij het consulaat, en dientengevolge vervulde hij in 28 met Agrippa de werkzaamheden der censoren door het houden van eene volkstelling, die sedert het jaar 70 v. Chr. niet gehouden was, en zuiverde hij den senaat, die gebracht werd op eene normale sterkte van 600 leden; Agrippa benoemde toen Octavianus tot *princeps senatus*, d.i. de persoon die bij de beraadslagingen in den senaat het recht heeft het eerst zijn gevoelen te zeggen. Daarna stelde Octavianus alle instellingen, die met de romeinsche constitutie streden, buiten werking en legde daarmede het *triumviraat* neder, terwijl hij verklaarde, dat hij met het *consulaat* en met de rechten van *volkstribuun* zou tevreden zijn. Kort na het aanvaarden van zijn zevende consulaat, in Januari 27 gaf hij aan senaat en volk de buitengewone macht, met welke hij bekleed was geweest, terug en drukte het verlangen uit ook het *proconsulair imperium* over de provinciën te willen afstaan. Deze maatregel nam hij natuurlijk om zijne positie te *wettigen*; de senaat drong dan ook bij hem aan zich niet terug te trekken, en na eenig weigeren liet hij zich daartoe vinden. Hij verklaarde een deel der provinciën, n.l. die, welke door oorlogszuchtige naburen werden verontrust, onder zijn persoonlijk beheer te zullen nemen, de overigen zouden door een stadhouder, door den senaat te benoemen worden bestuurd; *Aegypte* was, zooals wij reeds in § 39 zagen, een particuliere bezitting van Octavianus; zijne militaire positie wenschte hij nog maar voor 10 jaren te behouden. De senaat schonk hem daarop den titel van Augustus, welke titel een *sacraal* karakter had, en altijd weder door den senaat aan een nieuwen keizer op nieuw verléend werd.

De naam „Caesar”, waaruit ons *keizer* is ontstaan, is als een bijnaam aan de *principes* verbleven, niet alleen voor de *Julische* dynastie maar ook bij de lateren; sedert keizer Hadrianus (117—138 n. Chr.) krijgt deze titel echter eene andere beteekenis, n.l. die van vermoedelijk troonopvolger, het was toen niet meer een titel, die men kreeg door afstamming of adoptie, maar door benoeming. Augustus zelf noemde zich *princeps*, en wilde daaraan de beteekenis gehecht zien van „den eersten der burgers” (*princeps civium*).

*politieke
theorie*

*provinciae
Celsorum
provinciae
Senatorial*

*princeps civium
senatus*

Het *principaat* van Augustus was dus in Januari 27 v. Chr. volkomen wettig gegrondvest. Het werkelijke fundament van het *principaat* was het *imperium* en de daarmede verbonden *proconsulaire* macht. Dit *imperium* gold ^{o. g. als} niet voor Rome en Italië; de naam *imperator* werd bij wijze van vóórnaam voor den eigenlijken naam des keizers geplaatst. Krachtens dat *imperium* had hij het opperbevel over alle legers, al de andere aanvoerders zijn onderbevelhebbers van den *princeps*. Alleen in Rome en Italië mochten, op eenige onvermijdelijke uitzonderingen na, althans vóór Septimius Severus (193—211 n. Chr.), geene legioenen zijn, daar gold alleen de *burgerlijke* macht van den *princeps*.

In het jaar 23, nadat Augustus van eene zware ziekte was hersteld, legde hij het consulaat neder en verklaarde hij, dit niet verder te zullen bekleeden, doch gaf den wensch te kennen dat hij wat betreft zijne *burgerlijke* macht het *principaat* wenschte te versterken; hierop verleenden hem de *comitia centuriata* de *tribunicische* macht voor het leven. Met het aanvaarden van die macht werd de *princeps* NIET de ambtgenoot der buitendien toch voortbestaande volkstribunen, zij bepaalde zich ook niet zooals bij de gewone tribunen tot binnen het stadsgebied, en tegen haar gold evenmin de *intercessie* van een hunner. Deze macht gaf den *princeps* een grooten invloed op wetgevend gebied en een uitgebreide bevoegdheid door het recht van *veto* tegenover alle magistraten, vooral daar zij voor het geheele rijk gold; Augustus zelf rekende van dit tijdstip af, zijne heerschappij aan te vangen. Tevens werd hem toen ook in de provinciën, die onder het beheer van den senaat stonden, een *imperium* verleend, dat hem plaatste boven den landvoogd, die er door den senaat was aangesteld.

Toen in het jaar 22 pest en hongersnood Italië teisterden, wilde men Augustus levenslang met de macht van *dictator* en *ensor* bekleeden, maar ook deze onderscheidingen wees hij van de hand, alleen kreeg hij het blijvend toezicht over den korenaanvoer, gelijk Pompejus het eens tijdelijk had gehad (§ 37). Voor het waarnemen van deze taak kwam hem uitstekend te stade het bezit van *Aegypte*, dat het rijkste korenland der wereld was. Bij de steeds voortgaande ontwikkeling van het *principaat* werd

door den keizer een afzonderlijk ambtenaar (*praefectus*) met dezen tak van bestuur belast.

In de jaren 19 en 18 deed Augustus uitgebreide reizen door het rijk, en toen in dit laatste jaar zijn ^{provinciale} *imperium* eindigde, werd het weder voor 5 jaren verlengd, later is zulks nog vier maal geschied, eens nog voor 5, de laatste drie ~~ma~~ voor 10 jaren. (In dezen zelfden tijd, na zijn terugkeer te Rome schijnt Augustus het recht te hebben verkregen *edicten* uit te vaardigen, zijne regelingen, zoogenaamde *constitutiones*, waren reeds als rechtsgeldig erkend bij het verleenen der *tribunicische* macht, doch daar de *princeps* slechts *ambtenaar* en geen *monarch* was, konden zijne opvolgers die weder opheffen.)

De wetgevende macht der *comitia* bleef bestaan, slechts had de *princeps* het recht van *initiatief*, en tevens kreeg hij de bevoegdheid voor sommige zaken wetten uit te vaardigen (*leges datae*), die gelijk stonden met de besluiten der *comitia*.

Voorts was de *princeps* lid der aanzienlijkste priestercolleges, en na den dood van Lepidus in 13 (§ 39) werd ook aan Augustus de waardigheid van *pontifex maximus* verleend, hetgeen steeds alle keizers na hem evenzeer geweest zijn, tot op keizer Gratianus (375—383 n. Chr.), zelfs de christenkeizers niet uitgezonderd. Ook over de hoofdstad en haar bestuur had de *princeps* het opzicht, zooals over de openbare gebouwen, de waterleiding, de brandweer; bij afwezigheid werd hiervoor een *praefectus urbi* als zijn plaatsvervanger benoemd. Onder Tiberius (14—37 n. Chr.) werd dit een vast ambt.

De *senaat* werd onder Augustus en de volgende *principes* tot op Domitianus (81—96 n. Chr.) somtijds aangevuld door den *princeps* in hoedanigheid van censor, zooals onder de republiek; men werd senator na het bekleeden der ambten, van de *quaestuur* af, eerst Domitianus voegde het recht van benoeming der senatoren bij het *principaat*. Naar de bedoeling van Augustus zou het opperbestuur des rijks verdeeld zijn tusschen *principes* en senaat, zooals wij reeds boven zagen, eerst Diocletianus voerde in plaats van die *dyarchie* de *monarchie* in. De senaat erkende den *imperator* als ^{in naam} *zoodanig*, had ook nog eenigen invloed op de buitenlandsche en oorlogs-aangelegenheden

tribunicische
macht

leges
datae

aquae ductus

opvoeding
geschiedenis

en verleende, ten minste tot op *Vespasianus*, (70—79 n. Chr.) den triumpf. Ook had dit lichaam het beheer over het *aerarium* (staatskas, wel te onderscheiden van den *fiscus*, die aanvankelijk de particuliere kas des keizers, door den tijd ook staatskas geworden is). Augustus had tevens aan den senaat eene uitgebreide rechtspraak in strafzaken gegeven, en in de gevallen, waarin tegen een misdrijf eene strafbepaling ontbrak, kon de senaat straf uitspreken.

Op het gebied der rechtspraak had echter de *princeps* zelf ook eene groote bevoegdheid, zoowel in strafzaken als in burgerlijke processen, hij maakte de lijsten der gezworenen. Zelf kon de keizer ook recht spreken, doch hiervan schijnt niet veel gebruik te zijn gemaakt; schoon aanvankelijk een misbruik, kon de keizer ook iedere burgerlijke rechtshandel, die eigenlijk voor gezworenen te huis behoorde, persoonlijk beslechten en ieder romeinsch burger kon zich op den keizer beroepen, hoewel niet van een uitspraak van gezworenen.

In 27 had Augustus tevens aan het romeinsche volk het recht teruggeschonken, dat tijdens het *triumviraat* opgeheven was geweest; in de *comitia* zelf weder zijne overheden te kiezen; daarop had hij zich evenwel door twee middelen eene sterke beperking voorbehouden, n.l. door het recht van onderzoek naar de bevoegdheid der candidaten en door het recht van aanbeveling (*commendatio*). Toen onder Tiberius de keuze der magistraten op den senaat overging, geschiedde die aanbeveling door schriftelijke mededeeling.

Als veldheer had de keizer eene lijfwacht (*cohortes praetoriae*), gelijk de veldheeren der republiek er één hadden gehad, sedert Scipio Aemilianus in den oorlog tegen *Numantia* haar had ingesteld, slechts was zij veel sterker; zij bestond uit een aantal van ongeveer 9000 man, die hoogere soldij trokken dan de andere soldaten, en ook nog andere voorrechten genoten. In den loop van den keizertijd hebben deze *praetorianen* dikwerf alle macht aan zich getrokken, en meermalen *principes* aangesteld, afgezet en gedood.

Na den dood van den *princeps* beschouwde men hem als onder de goden opgenomen te zijn. Reeds kort na Caesar's dood hadden de *triumviri* weten gedaan te krijgen, dat bij besluit

van senaat en volk de gedooide *imperator* als Divus¹⁾ Julius formeel onder de goden was opgenomen. Later kwam deze *consecratie* van de keizers na hunnen dood veelvuldig voor, en spreekt men dus b.v. van Divus Augustus, Divus Vespasianus.

Flavius Augustus

§ 41.

De gouden eeuw der Romeinsche letterkunde.

De laatste tijd der republiek en de aanvang van het *principaat* is het tijdperk van den grootsten bloei der romeinsche letterkunde. Sedert de Romeinen met de grieksche wereld hadden kennis gemaakt, was de invloed der Grieken op de latijnsche letterkunde merkbaar geweest, in bijna alle opzichten was de romeinsche literatuur navolging der Grieken, alleen de *satire* is een oorspronkelijk romeinsche dichtvorm. *Satire*

Onder de belangrijkste romeinsche schrijvers uit den tijd van den ondergang der republiek verdienen genoemd te worden: M. Tullius Cicero (106—43 v. Chr.), een man die zich op velerlei onderdeelen van het letterkundig gebied bewogen heeft, hij was redenaar en heeft daarvan in menig welsprekende redevoering het bewijs geleverd, maar tevens heeft hij de verdienste van de voornaamste voortbrengselen der grieksche wijsbegeerte in een latijnsch kleed te hebben gestoken, en bij zijne tijdgenooten te hebben bekend gemaakt. Hij heeft de redekunst niet alleen practisch beoefend, maar ook enkele werken geschreven, waarin de theorie der welsprekendheid wordt uiteengezet. Eene briefwisseling, die van hem nog over is met de voornaamste mannen van zijn tijd en vooral met zijn boezemvriend T. Pomponius Atticus, levert eene belangrijke bijdrage voor de kennis der geschiedenis. C. Julius Caesar (100—44) heeft de geschiedenis der eerste zeven jaren van den *gallischen* oorlog te boek gesteld, benevens die van den burgeroorlog tot op de gebeurtenissen in *Alexandrië*,

*redenaar
rhetor*

¹⁾ Divus krijgt sedert dien tijd de meer speciale beteekenis van eene godheid die vroeger mensch is geweest.

na den slag van *Pharsalus* (48); na zijn dood zijn door enkelen zijner vrienden ook die veldtochten beschreven, die hij zelf niet meer geboekt heeft, zooals het laatste jaar van den *gallischen* krijg, en de oorlogen in *Alexandrie*, *Africa* en *Spanje*. Als geschiedschrijvers moeten voorts vermeld worden: Corn. Nepos, die omvangrijke levensbeschrijvingen heeft geschreven, waarvan slechts een klein gedeelte tot ons is gekomen; C. Sallustius Crispus, (86—35 v. Chr.), van wien nog slechts twee *monographiën* over zijn, n.l. de geschiedenis der samenzwering van Catilina, en die van den oorlog met Jugurtha; van een grooter geschiedkundig werk zijn slechts enkele fragmenten bewaard; T. Livius uit *Patavium* (59 v. Chr.—17 n. Chr.), die een zeer belangrijk geschiedwerk heeft geschreven van de stichting van Rome tot op den dood van Drusus (9 v. Chr.), dat slechts voor een gedeelte bewaard is gebleven; n.l. de oudste geschiedenis tot op het jaar 293 v. Chr., en verder de geschiedenis van den oorlog met Hannibal tot kort na den slag van *Pydna*, tot 167 v. Chr. 168

Niet alleen het proza vond bekwame beoefenaars in dezen tijd, ook de dichtkunst in hare verschillende genres bloeide; als dichter van het leerdicht verdient vermelding T. Lucretius Carus, (waarschijnlijk 98—55), die het wijsgeerige stelsel van Epicurus in poëzie heeft beschreven (*de rerum natura*); C. Valerius Catullus (87—54 waarschijnlijk), de grootste lyrische dichter dien Rome ooit heeft voortgebracht, menig gedicht van hem geeft blijk van zijn heftige vijandschap tegen Caesar; P. Vergilius Maro (70—19 v. Chr.), beroemd door zijne herdersdichten naar grieksch model en door zijn heldendicht de *Aeneïs*, een epos dat dienen moest de stichting van Rome te vereeuwigen en de *Julische* dynastie te verheerlijken, en waarin griekse en italiaanse sagen dooreen zijn gemengd; Q. Horatius Flaccus (65—8 v. Chr.), de zoon van een vrijgelatene uit *Venusia*, die lyrische gedichten vervaardigde in navolging der Grieken en uitmuntte in den eenigen dichtvorm, die oorspronkelijk romeinsch was, de *satire*; Albius Tibullus (54—19 v. Chr.) en Sext. Propertius (49—15 v. Chr.), die beiden *erotische* gedichten in elegische dichtmaat vervaardigden; P. Ovidius Naso (43 v.

het karakter epigrammen

O bene princeps tu noli me coedere ^{Julius}
kundig tentuban dieere versuut erat

189.

Chr.—17 n. Chr.), wiens dichterlijke talenten op verschillend gebied hebben uitgeblonken, op ^{dat} der grieksche mythologie, der erotische poëzie en van het leerdicht. Eene intrige aan het hof van Augustus deed hem in ongenade vallen en bewerkte, dat hij verbannen werd naar ^{de v. d. zee} Tomi aan de Zwarte zee; tal van gedichten, die aldaar door hem vervaardigd zijn, bewijzen ons hoezeer het gemis van zijn geliefd Rome hem smartte. (Frodo)

Als beschermmer en leider op letterkundig gebied in dezen bloeitijd der romeinsche literatuur moet genoemd worden behalve Augustus zelf, diens vriend C. Cilnius Maecenas, de machtige steun van vele dichters en letterkundigen, zooals van Horatius, terwijl onder de romeinsche grooten, die zich een letterkundigen naam hebben verworven, in aanmerking komen: C. Asinius Pollio, die eene geschiedenis der burgeroorlogen heeft geschreven, welke echter niet tot ons is gekomen, en M. Valerius Messala. Ook de rechtswetenschap vond in den tijd van Augustus bekwame beoefenaars.

De gemene volgorde in de titulatuur des kei-
zers is deze:

Imperator or. Cesar [dini ff. diu nepos... hier
achten het agnomenen b.v. Flavianus] Augustus

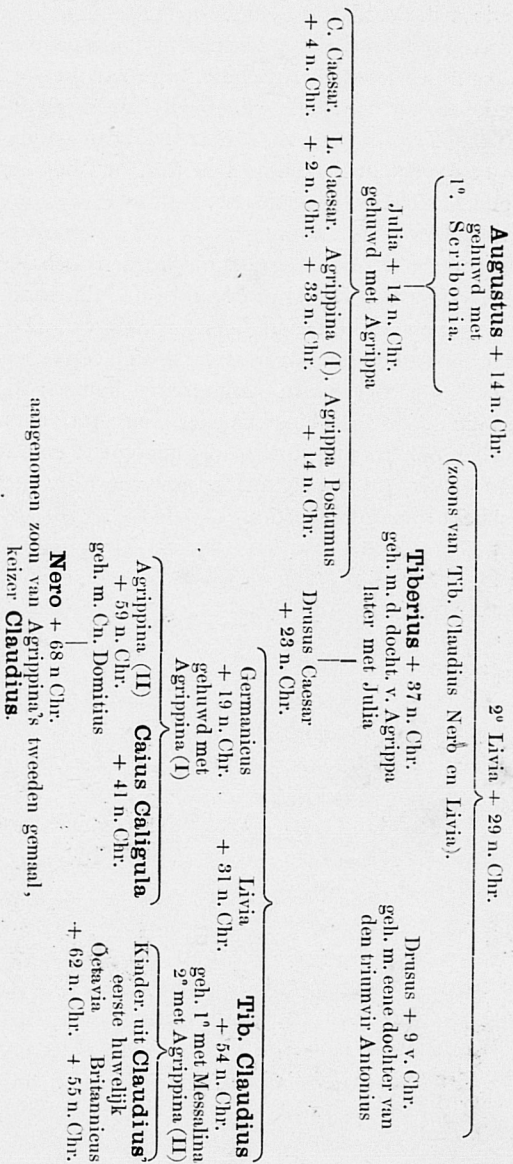
patricius Maximus tribunicia potestate

[X of XI, het jaer van de tribuniche macht aage-
verder] Imperator [III aangevende het

consul maken, dat hij door de Soldaten na

de overwinning als imperator was bezocht]

Consul [XII het aantal malen dat hij consul
geweeest is] pute provincie, provinciul

*De Julisch-Claudische dynastie 30 v. Chr.—68 n. Chr.*Stamtafel der *Julisch-Claudische dynastie*. (de namen der regerende keizers zijn met vette letters gedrukt).

Onder de regeering van Augustus zijn slechts enkele belangrijke gebeurtenissen voorgevallen, met treffende juistheid is door een schrijver over dit tijdperk opgemerkt, dat de geschiedenis van het *principaat* van Augustus, vooral in de latere jaren, veelal is de geschiedenis van het keizerlijk paleis en de keizerlijke familie, en dat de hoofdrollen bij die gebeurtenissen worden vervuld door een zelfgenoegzamen, lichtgeraakten vader (Augustus), eene intrigeerende stiefmoeder (Livia), twee afgunstige erfgenamen, van welke de een achterdochtig en gluiperig, (Tiberius) en de andere argeloos en onbezonnen is (C. Caesar), en eene dochter (Julia), wier buitensporigheden aan haren vader nog al eens reden van ontevredenheid gaven ¹⁾. Inderdaad heeft huiselijk verdriet veelal het leven van Augustus verbitterd, twee zonen van Agrippa en Julia, Caius en Lucius Caesar, die Augustus had geadopteerd, stierven jong, en de na den dood zijns vaders geboren Agrippa (daarom Postumus bijgenaamd) was deels om zijn karakter, deels waarschijnlijk ook door intriges der keizerin Livia naar een eenzaam eiland verbannen, waar hij kort na den dood van Augustus op last van Tiberius is omgebracht. Na den dood van C. en L. Caesar was de zoon van Livia uit een vroeger huwelijk, Tiberius door Augustus geadopteerd: deze had zich reeds vroeger op last van zijn stiefvader van zijne echtgenooten moeten scheiden en de weduwe van Agrippa, Julia moeten huwen.

De oorlogen die Augustus voerde hadden hoofdzakelijk ten doel de grenzen des rijks te versterken en te beschermen, zoo b.v. in *Spanje*, *Raetië*, (thans *Grauwbunderland* en *Tirol*) *Vindelicië* (thans het N.O. deel van *Beieren*) en *Noricum* (thans ongeveer het W. van *Oostenrijk*), welke laatste streken voortaan bestanddeelen van het rijk werden, *Noricum* op denzelfden voet als *Aegypte* (§ 39). De bloedige oorlog in *Dalmatië* en *Pannonië* (6—9 n. Chr.) was een krijg om eene in opstand verkeerende natie te bedwingen. De *Parthen* wist Augustus op een reis in het Oosten door diplomatieke handigheid zoo voor zich te winnen, dat Tiberius, die met zijne sterke macht in *Armenie*

¹⁾ Merivale, History of the Romans under the Empire, 1882, IV, 263.

stond, niet behoefde te strijden, maar de buitgemaakte adelaars en de romeinsche gevangenen teruggegeven werden. Voor de nederlaag van Crassus en Antonius was dus voldoening gegeven (20 v. Chr.). In *Germanië* was de romeinsche politiek er op bedacht het grondgebied des rijks belangrijk uit te breiden. Drusus, Augustus' stiefzoon, stichtte vele fortén aan den Rijn, waarvan *Mogontiacum* (*Mainz*) er een was, en deed van uit die plaats zijn grootsten krijgstoct tegen de germaansche volksstammen tusschen *Rijn* en *Elbe*. Hij stierf echter in 9 v. Chr. tengevolge van een val van zijn paard, Tiberius heeft daarop de eenmaal aangevangen taak van Drusus in *Germanië* voortgezet, gedurende de beide jaren, dat hij het bevel voerde, is het echter waarschijnlijk niet tot gevechten van beteekenis gekomen, de streken tusschen *Rijn* en *Elbe* erkenden het romeinsche oppergezag. De toen plaats gehad hebbende organisatie is niet volkomen bekend, staatkundig was de *Elbe* de grens des rijks aan die zijde, maar de *Rijn* de linie der grensverdediging. Het hoofdkwartier der Romeinen in die streken was *Castra Vetera* (een plaats in de buurt van *Xanten*). De stammen, die aan den Rijn woonden, schikten zich reeds onder de romeinsche heerschappij, maar de verder atgelegene, zooals o. a. de *Cheruscen* waren niet geneigd den steeds meer toenemenden invloed der Romeinen in *Germanië* te dulden. Het verzet tegen de gehate indringers vond hier een bekwamen aanvoerder in Arminius, een jong man uit het vorstelijk geslacht bij de *Cheruscen*, die reeds als officier in romeinschen dienst had gestreden. Deze bracht in 9 n. Chr. den romeinschen veldheer P. Quinctilius Varus, die zich in *Germanië* zeer gehaat had gemaakt, een zware nederlaag toe, naar men meende in het *Teutoburger woud*¹⁾. Varus zelf doodde zich, nog eer de slag geheel was beslist. In de volgende jaren hadden eerst Tiberius, daarna Germanicus het commando over de legioenen aan den Rijn. In den zomer van het jaar 14

Oprieking in
Hemangede
+ leken te
de moer

¹⁾ Een nieuwer onderzoeker stelt de plek, waar Varus met zijn leger verslagen werd, niet meer in het *Teutoburger woud*, maar in een moerassige streek noordelijk van *Osnabrück*, Mommsen, die Örtlichkeit der Varusschlacht, p. 54, Berlin 1885. Röm. Gesch., V, p. 43.

stierf Augustus te *Nola* in *Campanië*. Zijn opvolger in het *principaat* was:

Tiberius (14—37), een telg uit het trotsche geslacht der Claudii, een man die niet de gave bezat van zich bemind te maken, en daarom zeer dikwijls ook door de nakomelingschap verkeerd is beoordeeld; overigens het echte type van een ro-meinsch patriciër uit den goeden tijd der republiek, een strikt rechtvaardig man, die b.v. steeds als beschermers van de verdrukte bewoners der provinciën is opgetreden, een uitstekend financier, die met zijn groot persoonlijk vermogen veel wel deed, en een lang niet onverdienstelijk staatsman; zijn zwaartillend, eenigszins achterdochtig karakter heeft velen van hem vervreemd en hem tot dien somberen menschenhater gemaakt, zooals wij hem voornamelijk in de laatste jaren van zijn *principaat* tijdens zijn verblijf op het eiland *Caprææ* (*Capri*) kennen.

Na den dood van Augustus had Germanicus, Drusus' zoon, die door Tiberius, nog op last van Augustus was geadopteerd, onder de legioenen aan den Rijn een gevaarlijk oproer te bedwingen gehad: die soldaten hadden veel liever hun geliefden veldheer Germanicus, dan Tiberius met het *principaat* bekleed gezien. Toen die mouterij was bedaard, was Germanicus er op bedacht het leger afleiding te schenken door den strijd met de *Germanen* te beginnen, immers nog altijd moest de nederlaag van Varus worden gewroken, en tevens lag het in zijne bedoeling de landen tot aan de *Elbe* weder van Rome afhankelijk te maken. Tweestrijd en verraad onder de *Germanen* kwam den Romeinen zeer te stade, de vrouw van Arminius, Thusnelda, was aan Germanicus in handen gevallen en luisterde later als gevangene zijn triumftocht in Rome op (17 n. Chr.). Maar ondanks zijne overwinningen, besloot Tiberius zich tot de verdediging der *Rijn*-grenzen te bepalen: zoo heeft de overwinning van Arminius toch in werkelijkheid *Germanië* van het juk der Romeinen gered. Terwijl Germanicus zich in de hoofdstad des rijks ophield, kreeg hij de opdracht zich naar het Oosten te begeven, persoonlijke ijverzucht van Tiberius en intriges van de oude keizerin Livia tegen Germanicus' vrouw, Agrippina, schijnen daartoe de naaste aan-

MARGADANT, Grieken en Romeinen.

*in algemeene zin
de Romeinen en de
keizeren en veel
de keizeren heeft omst
te gemenet.*

*Germanen was
in Rome zeer
populair en
gemali Agrippina
dechter van
Agrippa e Julia*

leiding te hebben gegeven. In Klein-Azië waren de tronen van vele vazal-staten van Rome door sterfgeval vacant geworden, de daaruit voortvloeiende verwikkelingen zou Germanicus te regelen hebben; daartoe kreeg hij een buitengewoon commando, doch moest tot zijn groot leedwezen zien, dat de betrekking van *legaat* van *Syrië* aan een zijner vijanden, Cn. Calpurnius Piso werd gegeven. Toen de zaken in het Oosten door Germanicus waren geregeld, ondernam hij een reis naar Aegypte, eene daad, waardoor hij zich groote ontevredenheid van Tiberius op den hals haalde, omdat Augustus eenmaal verboden had, dat senatoren en aanzienlijke ridders die provincie, die onder het speciaal beheer van den *princeps* stond, bereisden. In *Syrië* teruggekeerd, stierf hij na eene korte ziekte in 19 n. Chr., de openbare meening hield het er voor, dat hij door Piso was vergiftigd, welk feit echter historisch *niet* bewezen is. De plotse-linge dood van Germanicus heeft een nadeel toegebracht aan de populariteit van keizer Tiberius, dat nooit weder hersteld is.

Het *principaat* van Tiberius kenmerkt zich door de meer absolute macht, die hij het keizerschap heeft bijgezet, allereerst door het geheel in handen nemen van het bestuur der hoofdstad en het aanstellen van een vast ambtenaar als *praefectus urbi* (§ 40), ten tweede door het concentreeren der *praetorianen*-garde in de hoofdstad, waardoor de betrekking van aanvoerder der *praetorianen* (*praefectus praetorio*), die op dit oogenblik door des keizers gunsteling, L. Aelius Sejanus, bij uitzondering alleen werd vervuld, op wiens raad dan ook deze reorganisatie geschiedde, zoo gewichtig en zoo gevaarlijk werd, en ten derde door het inkorten van de toch reeds schijnbare macht der *comitia*. Tiberius bepaalde namelijk dat de magistraten niet meer door deze vergadering, maar door den senaat zouden worden gekozen; hij was er in elk opzicht op uit de macht van dit lichaam te doen toenemen, ook op het gebied der rechtspraak.

Een onderdeel dier rechtspraak kreeg sedert den tijd van Tiberius zijn zoo bij uitstek gevaarlijk karakter, n.l. de politieke processen, voornamelijk die wegens *majestéitsschennis*, daar zij beslist werden door een voor geene vleierij terugdeinzenden senaat en daar volgens het romeinsche systeem, de staat niet als

† *Wanneer persone werd aangesteld, die zich vergafte tegen den Staat.*

*Geschiede-
nis Tacitus*

*in de
princeps*

c. f. 1

aanklager optrad, werden zij aanhangig gemaakt door de afschuwelijke klasse der „*delatores*” (aanbrengers).

De verhouding tusschen den keizer en de bewoners der hoofdstad werd mettertijd steeds onaangenamer, tusschen Tiberius en het volk plaatste zich hoe langer zoo meer de gehate garde-bevelhebber Sejanus, die eenmaal den keizer het leven had gered en daardoor zeer in diens gunst was gestegen. De wreede daden van Sejanus, meer in 't bijzonder tegenover de bij het volk zoo geliefde familieleden van Germanicus, bereikten eerst recht haar hoogste punt, toen hij als feitelijk heerscher in Rome verkeerde, nadat de keizer in 26 n. Chr. besloten had de stad te verlaten en zich op *Caprææ* met der woon had gevestigd. Germanicus' weduwe Agrippina werd verbannen, twee harer kinderen werden evenzeer verwijderd, nog slechts één mannelijke nakomeling, de latere keizer Caius, Caligula bijgenaamd, stond aan Sejanus in den weg, want de zoon van Tiberius, Drusus, was reeds vroeger door hem omgebracht; men zag in Rome in den garde-bevelhebber reeds den toekomstigen *princeps*, die des noods er niet voor zou terugdeinzen, zich, door den keizer te dooden, van het gezag meester te maken. Toen uit dien hoofde Tiberius hem gevaarlijk achtte, was het lot van den oppermachtigen gunsteling beslist; op last des keizers werd hij ingevolge een uitspraak van den senaat ter dood gebracht (31). Zijn meester heeft hem slechts enkele jaren overleefd, op 78jarigen leeftijd stierf hij in 37 te *Misenum* evenzeer een gewelddadigen dood, door toedoen van zijnen nieuwen garde-bevelhebber Macro.

* Caius, bijgenaamd Caligula „het soldatenlaarsje”, zooals de legioen-soldaten aan den Rijn hem spottend hadden genoemd, wanneer hij als knaap in militaire kleeding verscheen, de zoon van Germanicus en Agrippina, bekleedde het *principaat* van 37—41. Opgevoed te midden van de treurige toestanden van Tiberius' regeering, vertoont hij vooral op het laatst al de karaktertrekken van een waanzinnige. In den allereersten tijd van zijn bestuur een goed keizer, zoodat hij zelfs de gevreesde processen van majesteitsschennis ophief en de *delatores* verbande, toonde hij slechts een hartstochtelijke neiging voor spelen en

uitspattingen. Daarna hersteld uit een zware ziekte, gedurende de laatste jaren van zijn *principaat* onderhevig aan aanvallen van razernij, die hem beurtelings daden van kinderachtige onnoozelheid, dan weder van bloeddorstige wreedheid deden begaan, viel hij ten slotte als slachtoffer eener paleis-revolutie. Enkele regelingen in het bestuur van *Palaestina* en een krijgstoct tegen *Britannië*, die zich slechts tot eene eenvoudige legerdemonstratie bepaalde, zijn de meest gewichtige feiten van dit *principaat*, dat voor de geschiedenis des rijks overigens bijna geheel van belang ontbloomt is. Toen Caius vermoord was, verloor de senaat zijn tijd met een vruchteloos debat over het aanstellen van een opvolger, doch in dien tijd hadden de *praetorianen* reeds een keuze gedaan, en den broeder van Germanicus, Claudius, die tot op dat oogenblik een zeer onbetekenende positie aan het hof had gehad, tot keizer uitgeroepen. Veertien jaren heeft hij het *principaat* bekleed (41—54). Vele van de zwakheden en wreede daden, die dezen *princeps* verweten worden, komen op rekening van de personen, die invloed op hem uitoefenden, en aan wier leiding hij, die een man was meer voor het studeervertrek dan voor het keizerschap geschikt, zich blindelings overgaf. Vooral waren dit gedurende den loop zijner regeering achtereenvolgens zijne beide uiterst zedeloze echtgenooten: Messalina en Agrippina, de dochter van Germanicus, en zijne grieksche gunstelingen. Persoonlijk was Claudius met de beste bedoelingen bezielde; belangrijke openbare werken zijn onder zijne regeering tot stand gekomen; tegenover de bewoners der provinciën nam hij even als Tiberius eene stipte rechtvaardigheid in acht, en nam ook persoonlijk deel aan een veldtocht in *Britannië*, waar eene nieuwe romeinsche provincie werd georganiseerd; ook *Mauretanie* werd, in twee wingewesten ingedeeld, bij het rijk gevoegd. De tweede echtgenoot des keizers, zijne nicht Agrippina, wist haren gemaal te bewegen haren zoon uit een vroeger huwelijk L. Domitius Ahenobarbus te adopteren, waarna hij nevens andere namen ook dien van Nero kreeg, onder welken hem de geschiedenis als Claudius' opvolger kent. Toen dit geschied was en Agrippina, vooral door de medewerking van den bevelhebber der

zoon van de
Sis

Stalla
hure

de
hure
in de
m
ca

praetorianen, Burrus, zeker was dat Nero de toekomstige *princeps* zou zijn, en niet Britannicus, de zoon van Claudius en Messalina, werd keizer Claudius door haar vergiftigd en Nero door de garde als opvolger uitgeroepen, welke keuze door den senaat werd bekrachtigd door aan hem alle daartoe vereischte titels en rechten te schenken.

Nero (54—68) was aanvankelijk geen slecht keizer; de eerste vijf jaren van zijn *principaat*, (*quinquennium Nerōnis*) werden later onder de gelukkigste tijdperken van het romeinsche keizerschap gerekend. Schoon schuldig staande gedurende den loop zijner regeering aan afschuwelijke misdaden, had Nero geen wreedaardigen aanleg en zou misschien te midden van eene andere omgeving een geheel andere persoonlijkheid zijn geweest. Maar juist die invloed zijner omgeving en niet het minst, die van zijne diep verdorven moeder Agrippina, heeft hem doen ontwaarden tot die wreedheid, die schier spreekwoordelijk aan zijn naam is verbonden gebleven. De weduwe van Claudius wilde namelijk steeds haren zoon bezigen als haar werktuig en beslissenden invloed blijven uitoefenen op den gang van zaken; als haar daarbij iets in den weg stond, deinsde zij voor niets terug, en hare laaghartige kuiperijen hebben Nero ook gebracht tot zijne eerste wreede daad, het vermoorden van zijn stiefbroeder Britannicus (55). De geschiedenis van deze vergiftiging moge, zooals zij ons in détails is overgeleverd, niet geheel juist zijn, de waarheid van het feit valt moeilijk te loochenen. Na dit eerste gruwelstuk zonk Nero, mede onder de slechte omgeving van zijne latere tweede echtgenoot Poppaea Sabina, steeds dieper en dieper, en beurtelings zich aan liederlijkheid en wreedheid overgevende kwam hij eindelijk tot zijn grootste misdaad, den moedermoord, waarvan men hem bij onpartijdig onderzoek niet kan vrijpleiten, zooals wel eens beproefd is. Al de daden, die hij later heeft bedreven, komen voor een goed deel op rekening van den toestand van overspanning, waarin hij zich bevond na den moord van Agrippina: hij moest vergeten tot elken prijs en deinsde voor niets meer terug. Bovendien verloor hij een persoon, die tot nog toe een gunstigen invloed op hem had uitgeoefend, den aanvoerder der garde, Burrus, en in diens plaats kwamen twee officieren:

van welke de beruchte Tigellinus er een was. Door hem en door Poppaea is Nero tot zijne wreede daden aangezet; eene samenzwering, die in 65 tegen het leven van den *princeps* ontdekt werd, gaf hem het middel in de hand verschillende personen te doen ter dood brengen waaronder zijn leermeester, den wijsgeer Seneca. In het vorige jaar (64) was de stad Rome, die sedert de verwoesting door de Galliërs in de 4de eeuw v. Chr., zeer onregelmatig was opgebouwd, geteisterd door een zwaren brand, die zes dagen aanhield en het grootste deel van de stad in de asch legde; het was onder de wreede regeering van Nero nu eenmaal gewoonte geworden, de schuld van alle onheilen op den keizer te werpen, zoodat men hem ook voor deze ongehoorde ramp aansprakelijk stelde, welke meening door de nakomelingschap is overgenomen en ook thans nog wel eens wordt verkondigd. Intusschen mag het voor zoo goed als bewezen worden aangenomen, dat Nero van deze schuld is vrij te pleiten, en integendeel veel heeft gedaan om de gevolgen van het onheil onder de deerlijk geteisterde bevolking eenigszins te verzachten. Een andere meening, die dadelijk werd geopperd, was dat de oostersche bevolking der hoofdstad, de *Joden*, en de als eene sekte uit hen beschouwde *Christelijke* gemeente, die aldaar reeds gevestigd was, schuld had aan den brand, en dat men deze meening koesterde was, althans voor zoover de *Joden* betrof, begrijpelijk, want een oorlog in *Palaestina* dreigde reeds eenigen tijd. Eene vreeselijke strafvoerfing onder die *Christenen*: de eerste „vervolging” die de kerkgeschiedenis kent, is naar het verhaal van Tacitus gevolgd ¹⁾. De stad Rome is spoedig weder

¹⁾ De verhouding van het *Christendom* tot den romeinschen staat is in verschillende tijden verschillend geweest. Beide, het romeinsche *principaat*, en de christelijke godsdienst treden nagenoeg te gelijker tijd in de geschiedenis op, en op dit tijdstip had deze nieuwe godsdienst zich reeds zooverre verbreid, dat ook in de hoofdstad des rijks eene christelijke gemeente was gevestigd; de Romeinen haatten de Christenen, omdat zij hen voor een gevaarlijk element in den staat aanzagen, hun scherpe afscheiding (*odium generis humani*), hun godsdienst zonder eenigen beelden-dienst, hun afkeer van de goddelijke eerbewijzingen aan de gestorven en later ook aan de levende keizers, heeft er toe bijgedragen dat zij niet

opgebouwd en Nero zelf nam daarbij een belangrijk deel der stad voor zich voor den aanleg van een nieuw paleis, welks hoofdgebouw de *domus aurea* op den *Esquilinus* was. De kosten (laaraan verbonden brachten echter bedenkelijke financiële moeilijkheden te weeg, allerwege, niet alleen in de stad maar ook in andere deelen des rijks, verhieven zich hoe langer zoo luider stemmen tegen den *princeps*, die in 66 naar *Achaje* was overgestoken om daar zijn lust, als tooneelspeler en wagenmenner op te treden, bot te vieren. Eindelijk brak er in *Gallie* onder Julius Vindex en in *Spanje* onder de legioenen van Serv. Sulpicius Galba een opstand uit. Spoedig was Nero van allen verlaten, ook de *praetorianen* in Rome, op aanstoken van een hunner officieren verklaarden zich voor Galba. In zijn radeeloosheid, verliet Nero de stad en liet zich door een zijner vrijgelatenen dooden om de doodstraf te ontgaan, die de senaat over hem had uitgesproken, nadat ook dit lichaam Galba als *princeps* had erkend, (68). Vindex beleefde den dood van Nero niet meer; nadat zijn leger was geslagen in een treffen met de legioenen van den Boven-Rijn bij *Vesontio* (*Besançon*), bracht hij zich uit wanhoop om het leven.

Valle
Nero

Augustus
Tiberius
Caligula
Claudius
Nero.

Nieuw leentok der Juliusche Dynastie
§ 43.

Het Romeinsche rijk van den dood van Nero tot Septimius Severus 68—193 n. Chr.

aan de Drievoudige Spanje

Te *Clunia* in Spanje kreeg Galba de tijdingen uit Rome,

slechts door wreede *principes*, maar juist door dezulken die een krachtig en goed bestuur voerden (b.v. Marcus Aurelius en Diocletianus) hevig werden vervolgd. De Romeinen waren zeer toegankelijk voor de godsdienstige overtuiging der door hen overwonnen volken, slechts een zuiver geestelijke godsdienst, die zoo lijnrecht tegen het karakter van alle godsdiensten, die zij tot nog toe hadden leeren kennen, indruischte, scheen hun een voor den STAAT gevaarlijke dweperij en bijgeloof, dat tot elken prijs moest worden uitgeroofd. Briefwisseling van keizer Trajanus en den *proconsul* van *Bithynie*, Plinius Secundus). Deze zoogenaamde „eerste vervolging” onder Nero, berustende op hetgeen ons door den geschiedschrijver Tacitus wordt medegedeeld, wordt betwijfeld.

nationaal
opstand

Alle volken
van alle
volken werden
te Rome
verruimen
Nero

en spoedig begaf hij zich nu daarheen, de legioenen in de *Donau*-provinciën en *Syrië* erkenden hem, Vespasianus, de aanvoerder in *Palaestina* zond zelfs zijn zoon Titus, die evenwel reeds onderweg den dood van Galba vernam, naar Rome om den nieuwen *princeps* te begroeten. Zijn intocht in de hoofdstad kon echter eerst geschieden na het aanrichten van een bloedbad; een aantal zeesoldaten, door Nero tot een legioen geformeerd, verwekte een tumult en werd door Galba's ruiters neergesabeld. Spoedig bleek het dat deze strenge, eenigszins gierige grijsaard niet de man was, die tegen den moeilijken toestand was opgewassen, de legioenen aan den Rijn riepen hun aanvoerder Aulus Vitellius als keizer uit, en op die tijding besloot Galba zijne positie te versterken door het aannemen van een mede-regent. De man, die er op gerekend had dit te zullen worden, M. Salvius Otho ^{afgevoerd} werd niet benoemd en hierover vertoornd wierp hij zich zelf als keizer op; de *praetorianen* en de senaat erkenden hem, Galba werd in een oproer omgebracht (69). Aan Otho verbleef alsnu de taak den strijd met den tegenkeizer in *Germanië* te beslechten, de beslissende slag viel in hetzelfde jaar bij *Bedriacum* in Noord-Italië, de legioenen van Vitellius behaalden aldaar eene overwinning en Otho doodde zich zelf na een *principaat* van slechts enkele maanden. Op het bericht van den slag bij *Bedriacum* huldigde de senaat Vitellius. Maar de soldaten der legioenen in het Oosten, in *Syrië* en in *Aegypte*, achtten nun geliefden veldheer Titus Flavius Vespasianus een veel geschikter man voor het *principaat* dan Vitellius, die zich wel als gulzigaard maar niet als generaal een naam had verworven. Officieel werd in den zomer van 69 Vespasianus door de zich in *Alexandrië* bevindende legioenen als keizer uitgeroepen, ook de legers in *Moesië*, ^{an de Donau} *Dalmatië* en *Pannonië* volgden weldra en rukten naar Noord-Italië, waar thans eene overwinning bij *Cremona* tegen Vitellius besliste, die daarop bij de bestorming van Rome gedood werd, na reeds vrijwillig afstand van het *principaat* te hebben gedaan. Aan Vespasianus werd thans door den senaat de heerschappij opgedragen. Zijn *principaat* duurde van 70—79, hij was de eerste van een reeks van uitstekende keizers, die slechts eenmaal door een minder goed bestuurder, Domi-

tianus is afgebroken. Hij begon met den senaat te zuiveren en zijn spaarzaam beheer en goede regeling van het belastingwezen brachten de financiën weder in een beteren toestand. Groote bouwwerken in Rome dagteekenen uit zijn tijd, onder anderen het beroemde ^{Colosseum} *Colosseum* (*amphitheatrum Flavium*), waarvan de ruinen nog over zijn. Voorts heeft hij veel gedaan voor de „romaniseering” van het rijk o. a. door het aanleggen van koloniën en het geven van het latijnsche recht aan Spanje. Ook zijn de grenzen des rijks onder hem nog uitgebreid door de onderwerping van het westelijke deel van *Britannië*, iets later, onder keizer Titus is door Agricola ook het noorden van dat land ten onder gebracht. Een opstand in *Judaea* werd in 70 door de inneming en verwoesting van *Seruzalem* door Titus gestraft en ten einde gebracht; tot aan zijne verheffing tot keizer had Vespasianus zelf aldaar den krijg geleid. Bij den aanvang van het principaat van Vespasianus was mede een opstand der *Bata-vieren* onder Claudius Civilis door den veldheer Cerealis bedwongen, nadat eene beweging onder de *Galliërs*, die met den bataafsch en opstand in verband had gestaan, door eene overwinning der Romeinen bij *Trier* was onderdrukt. Ook aan het onderwijs wijdde Vespasianus zijne aandacht door de onderwijzers van staatswege te bezoldigen. De aanhangers der wijsgeerige sekten, die voortdurend in de oppositie waren, werden door hem uit Rome verbannen. Hij stierf in 79 en werd opgevolgd door zijn zoon Titus (79—81). Gedurende het kortstondig bestuur van dezen *princeps*, van wiens goede eigenschappen door de nakomelingschap wellicht wel eens al te hoog is opgegeven, omdat zijn wreede opvolger zoo ongunstig bij hem afstak, teisterde een zware ramp een deel van *Campanië*: de steden *Herculaneum* en *Pompeji* werden in 79 door eene uitbarsting van den *Vesuvius* onder lava-stroomen en aschregen bedolven (Plinius maior). De opgravingen in die streek, die in onzen tijd nog ijverig worden voortgezet, hebben onze kennis omtrent het leven der ouden niet weinig vermeerderd.

X Domitianus (81—96), de tweede zoon van Vespasianus, was evenmin als Nero aanvankelijk een slechte *princeps*, de wreedheid, waardoor hij in de geschiedenis zoo berucht is ge-

worden, toonde hij eerst later. Hij was oorlogzuchtig en ondernam in 84 een krijgstoct in *Germanië*, die niet zonder beteekenis was, vooral ook omdat zich daaraan, naar het schijnt, vastknoopt een ander stelsel van de verdediging des rijks aan den *Rijn* en aan de *Donau*, dat echter eerst onder Trajanus en Hadrianus tot zijn volle uitvoering is gekomen. Dit was namelijk het aanleggen van eene reeks vestingen tegen de aanvallen der *germaansche* volksstammen; een deel nu dier verschaningen tusschen *Lahn* en *Main* is waarschijnlijk reeds onder Domitianus aangelegd; later werd deze linie tot aan de boven-*Donau* voortgezet. Het nieuwe stuk land, dat op deze wijze bij het rijk werd getrokken, werd door de Romeinen bestempeld met den naam van *agri decumates*, omdat de bewoners, die er zich vestigden, tienden moesten opbrengen. Ook in *Britannië* is onder dezen *princeps* gestreden. Een krijgstoct aan de *Donau* liep minder gelukkig af, zelfs moest aan den vorst der *Daciërs* (tgw. *O. Hongarije*, *Wallachyë*, *Moldavië* en *Zevenbergen*) jaarlijks eene som worden betaald voor het toestaan van een vrede. Voor de positie van het *principaat* is het belangrijk dat deze *princeps* voor het eerst de *censuur* voor het leven aannam, waardoor hij het recht kreeg, ten allen tijde en op welke wijze hem goed dacht den senaat aan te vullen. Ofschoon zijn opvolger die *censuur* weder nederlegde, behielden de latere keizers toch de daaruit voortvloeiende rechten en het benoemen der senaatsleden. De wreedheid, waarmede Domitianus in zijn laatste regeeringsjaren te werk ging, hoofdzakelijk te wijten aan geldgebrek, deed in 96 eene samenzwering in zijn paleis tegen hem ontstaan, waarin ook de keizerin was betrokken, en die hem nog in datzelfde jaar op gewelddadige wijze om het leven deed komen. Tot zijn opvolger werd benoemd de reeds bejaarde senator:

Nerva (96—98). Hij nam, deels ook om zijne eigene positie te versterken, in 97 den *Spanjaard* M. Ulpius Trajanus tot zoon en mede-regent aan.

Trajanus (98—117), een man van een edel karakter en een zeer bekwaam veldheer; onder zijn *principaat* werd de senaat weder een machtiger factor in het staatkundige leven, en ook heeft hij voor het rechtswezen, de armverzorging en de verfraaiing

*Orbegeent elne meer
gezegelde armverzorging te
ontstaan. En verrijken
nimmelyk verschillende ge-
shetla op givotoeovix, d'icovtoto 4602, Brij*

der stad Rome zeer veel gedaan. Maar ook naar buiten toonde hij zich een waardig keizer, onder hem heeft het romeinsche rijk zijn grootsten omvang bereikt. De betaling van de schatting aan de *Daciërs* vond niet meer plaats en van den strijd, die daarover ontstond en nagenoeg vijf jaren duurde, was het einde dat *Dacie* een romeinsch wingewest werd, en met koloniën werd overdekt. In de jaren van rust na den *dacischen* oorlog heeft *Trajanus* veel gedaan voor de binnenlandsche aangelegenheden: met zijn *principaat* begint het meer bijzonder toezicht over de gemeentebesturen in Italië. De laatste jaren zijner regeering bracht *Trajanus* door met het beoorlogden der *Parthen*. Op dien veldtocht in het Oosten werden *Armenië* en *Mesopotamië* in romeinsche provinciën veranderd en de *parthische* residentiestad, *Ctesiphon* aan den *Tigris* veroverd. Een opstand onder de Joden in het Z.O. des rijkts werd met geweld ten onder gebracht. De keizer stierf op den terugtocht in 117. Na zijn dood nam:

Hadrianus, een zijner aanverwanten, het bewind in handen (117—138). De oude *princeps* had hem waarschijnlijk nog in zijne laatste oogenblikken geadopteerd, tenzij deze geheele adoptie een intrige van de keizerin is geweest.

Deze *princeps*, die bij den aanvang zijner regeering de provincie *Mesopotamië* weder ontruimde en in *Armenië* een vazalkoning aanstelde, heeft zich verder bekend gemaakt door zijne groote inspectie-reizen door het geheele rijk. Eerst bereisde hij de noordelijke en noordwestelijke provinciën, daarna *Spanje* en *Mauretanië*, eindelijk het Oosten en *Griekenland*. Voor verschillende provinciën des rijkts waren deze persoonlijke bezoeken van den *princeps* zeer gewenscht, met name was dit het geval voor *Britannië*, waar een groote reeks van vestingwerken werd aangelegd, dwars door het eiland heen (van de monding der *Tyne* tot *Solway-Firth*), en voor *Griekenland*, waar evenzeer groote openbare werken tot stand zijn gekomen, en de bewoners ook op het gebied van wetenschap en kunst in *Hadrianus* een beschermer vonden. Terwijl de keizer in het Oosten was, werd er in *Judaea* wederom een opstand bedwongen o.a. omdat hij aldaar de kolonie *Aelia Capitolina* had aangelegd, op de plaats waar vroeger *Jeruzalem* had gestaan. Voor de binnenland-

sche aangelegenheden is het bestuur van dezen zeer schranderen *princeps* merkwaardig, aangezien hij ten behoeve der rechtspleging de edicten der praetoren door den jurist Salvius Julianus liet verzamelen, en dus een *wetboek* werd saamgesteld, waarnevens de keizerlijke *rescripten* voor enkele rechtsgevallen stonden. Een belangrijke instelling uit dezen tijd is verder eene wijziging in het zoogenaamde *consistorium*, zooals het later heette, een soort van staatsraad, door den *princeps* benoemd, reeds door Augustus ingesteld. Deze nieuwe raad, die thans meer het karakter krijgt van een bezoldigden raad des keizers, was belast met de rechtspraak in den alleruitgebreidsten zin. Ook deed het principaat onder Hadrianus een grooten stap voorwaarts op den weg naar het *absolutisme*. De invloed, die de vrijgelatenen des keizers tot dusverre in meerdere of mindere mate op het bestuur hadden uitgeoefend, maakte plaats voor dien van keizerlijke ambtenaren uit den ridderstand, die zich thans, nu het *principaat* in de zeden was ingeworteld, niet meer schaamden in keizerlijken dienst te treden. De senaat werd met uiterlijke eereblijken overladen, maar inderdaad meer op den achtergrond gedrongen. Zeer voortreffelijk was zijne legerorganisatie, die twee eeuwen lang stand hield. In 136 werd L. Aelius Verus door Hadrianus met den titel Caesar begiftigd, wat sinds de titel werd voor den vermoedelijken troonopvolger (§ 40). Toen Verus echter kort daarop overleed, benoemde Hadrianus als nieuwen „Caesar” Antoninus, die hem ook in 138 is opgevolgd.

Antoninus Pius (138—161). De regeering van dezen *princeps* verliep zonder eenige merkwaardige gebeurtenissen op te leveren, hij was een man van een edel karakter en een goed regent, die voor de binnenlandsche toestanden veel heeft gedaan. Hij had Marcus Aurelius als Caesar geadopteerd, évenals ook Lucius Verus, die later mede-regent van Marcus Aurelius is geweest.

Marcus Aurelius (161—180), een man zoowel ervaren als bevelhebber als uit een wetenschappelijk oogpunt belangrijk (de wijsgeer op den troon), bij wiens bezadigd leven de losbandige levenswijze van zijn mede-regent Lucius Verus, die in 169 stierf, zeer afstak. Onder zijn *principaat* is aan de oostgrens des

rijks krijg gevoerd met de *Parthen* en zijn de steden *Ctesiphon* en *Seleucia* ingenomen en verwoest. De Christenen, die ook deze overigens zoo gematigde en barmhartige keizer voor gevaarlijk hield, werden onder hem hevig vervolgd, (*Smyrna*, *Lyon*, *Vienne*). In een langdurigen krijg tegen de germaansche stammen der *Markomannen* en *Quaden* drong hij die volken, die reeds tot nabij *Aquileja* waren voortgerukt, terug. Voor de krijg nog geheel was beslist stierf de keizer aan de pest en werd opgevolgd door zijn zoon *Commodus* (180—192), een man van wreed-aardigen aanleg, en meer te huis in den circus dan in het keizerlijk paleis; terwijl hij zich met de genoegens van het worstelperk vermaakte, hield de aanvoerder der *praetorianen* op de wreedste wijze in Rome huis. Hij viel eindelijk als slachtoffer eener paleis-omwenteling. Dit was na een bestuur van drie maanden evenzeer het geval met zijn opvolger *Pertinax* (193).

Na diens dood verkochten de *praetorianen* den troon aan *M. Didius Julianus*, die na zeer korten tijd moest onderdoen voor den legaat der legioenen in *Pannonië*, *L. Septimius Severus*.

§ 44.

Iets over de letterkunde gedurende den keizertijd.

De letterkunde na *Augustus* draagt geheel het karakter van haar tijd. De schrijvers, Grieken en Romeinen, die in dit tijdperk van zich hebben doen spreken, geven òf aan hun gevoel over de ongelukkige tijden, die zij beleven, lucht in bijtende satiren, òf, voor zoover zij geschiedschrijvers zijn, teekenen sommigen met sombere kleuren de toestanden die zij beschrijven, weder anderen, en hieraan hebben zich evenzeer dichters bezondigd, vervallen tot de meest laffe vleierij der *principes*. De redekunst en de kunst van declameeren beheerschen voorts dit geheele tijdperk, waarin de natuurlijkheid en frischheid der gouden eeuw hare plaats heeft afgestaan aan gemaaktheid en opgeschroefde vormen.

Onder de voornaamste grieksche en romeinsche schrijvers uit dit tijdperk, noemen wij: de satirendichters *Persius* *Flaccus*

(34—62) en Junius Juvenalis (circa 47—130). Vooral in de werken van den laatstgenoemde wordt ons in zwarte kleuren de diepe verdorvenheid, waaraan de geheele maatschappij leed, geteekend; voorts verdient vermelding de geestige epigrammen-dichter M. Valerius Martialis (42—102). Een belangrijke bron voor de kennis vooral van het tijdperk der Antonynen is de grieksche schrijver Lucianus uit *Samosŭta*, het geheele leven van dien tijd, vooral op letterkundig en wijsgeerig gebied, vinden wij bij dezen schrijver afgeteekend. De redekunst vond bekwame vertegenwoordigers in M. Fabius Quintilianus (tweede helft der eerste eeuw n. Chr.), die een leerboek over de redekunst heeft geschreven, en Dio Chrysostomus, van wien wij tal van redevoeringen in de grieksche taal overhebben.

De wijsbegeerte had tot hare bekwaamste beoefenaars de *Stoïcijnen* Seneca, den leermeester van Nero, en den keizer M. Aurelius. Als geschiedschrijvers verdienen genoemd te worden: Tacitus (circa 54—119), de weemoedige, sombere geschiedschrijver der *Julische* en *Flavische* dynastiën (*Annales* en *Historiae*), welke werken echter niet geheel tot ons zijn gekomen; Vellejus Paterculus, de vleier van keizer Tiberius, onder wien hij gediend heeft, Suetonius Tranquillus (ongeveer 75—160), de geheimschrijver van keizer Hadrianus, die de levens der eerste twaalf keizers van Julius Caesar tot Domitianus heeft beschreven, dan de Grieken Plutarchus uit *Chaeronea* in *Boeotië* (van het midden der eerste eeuw tot omstreeks het jaar 120), die o. a. vergelijkende levensbeschrijvingen van beroemde Grieken en Romeinen heeft nagelaten; Appianus, bekend vooral door zijn werk over de romeinsche burgeroorlogen, (gelijk zijn andere ons restende boeken onderdeelen van een grooter werk, dat niet geheel bewaard is gebleven); Dio Cassius, die evenzeer de romeinsche geschiedenis beschreef, (gedeeltelijk slechts tot ons gekomen). Een reeks schrijvers, bekend onder den gemeenen naam van *Scriptores historiae Augustae*, is oppervlakkig en onbeteekenend. Een groot natuuronderzoeker was Plinius maior, wien zijne wetenschappelijke neiging het leven gekost heeft in 79 bij de uitbarsting van den *Vesuvius* (§ 43). Zijn neef, de jongere Plinius, was de proconsul van *Bithynië*, die eene

verzameling brieven heeft nagelaten, waaronder vooral die aan Trajanus van belang zijn (§ 42).

De wetenschap van het romeinsche recht bloeide zeer in de beide eerste eeuwen van den keizertijd, rechtskennis werd door de *principes* aangewakkerd, zij was bij vele benoemingen eene aanbeveling, (Gajus, Papinianus, Ulpianus, Paulus).

§ 45.

*De gewichtigste gebeurtenissen van het principaat van
Septimius Severus, tot den val van het Westersch
Romeinsche rijk 193—476 n. Chr.*

Met het tijdstip, waarop Septimius Severus het *principaat* aanvaardt, of eigenlijk reeds met den dood van Marcus Aurelius begint een nieuwe tijd en krijgt de geschiedenis een eenigszins ander karakter, in het staatkundige door het meer en meer veld winnen der *germaansche* volken, in het godsdienstige door de geleidelijk voortgaande zegepraal van het *Christendom*. Onder de vroegere *principes* hadden volken uit *Germanië* op verschillende punten de grenzen des rijks aangevallen, onder Marcus Aurelius moest tegelijkertijd op alle fel bestookte liniën aan die volken het hoofd worden geboden; tegenover de imposante eenheid van het romeinsche rijk, dat eeuwen lang geheel afzonderlijk zonder eenen anderen zoo krachtigen staat daarnevens had bestaan, komt nu allengs een betere organisatie van die macht, die eindelijk het rijk heeft ten val gebracht, van de *germaansche* wereld. Het krachtig offensief optreden dier *Germanen* was een bewijs, dat hunne macht zich langzamerhand meer had ontwikkeld en dat zij aanving noodlottig te worden voor het romeinsche rijk. Overbevolking en daarmede gepaard gaande hongersnood onder de *germaansche* volksstammen noodzaakte velen hunner groote „verhuizingen” te ondernemen, en die tochten om andere woonplaatsen te zoeken richtten zich dan veelal naar de romeinsche grensgewesten. Deze verplaatsingen van *germaan-*

sche volksstammen zijn de eerste voorboden der latere groote *volksverhuizing*.

Maar ook in den geestelijken en godsdienstigen toestand van het romeinsche rijk was in den loop der tweede eeuw eene groote verandering merkbaar, de romeinsche godsdienst (§ 22) had langzamerhand in den loop der eeuwen allerlei vreemde elementen in zich opgenomen, vooral gedurende den keizertijd; allerlei vreemde godsdienstige gebruiken en eerediensten uit beschavings-tijdperken die reeds lang voorbij waren, werden met eene angstvallige bijgeloovigheid in Italië ingevoerd. Langzaam en verborgen aanvankelijk ontwikkelde zich het Christendom; eerst om zuiver staatkundige redenen vervolgd (§ 42), vond het zijne belijders steeds meer en meer in de hoogere klassen der maatschappij. Met de reeks keizers, van welke Septimius Severus de eerste is, allen van vreemde afkomst, verdwijnt natuurlijk ook dat specifiek nationale karakter van het *principaat*, dat aan het Christendom zoo vijandig was, en schoon Severus zelf nog als vervolger optrad, vinden wij dat een zijner opvolgers, Heliogabalus (218—222) in het groote *Pantheon*, dat hij voor zijn zonnegod oprichtte, met de romeinsche *sacra* ook de *joodische* en *christelijke* godsdiensten vereenigde, en dat zijn opvolger, Alexander Severus (222—235) in zijn huiskapel Christus vereerde¹⁾. En als wij letten op de allerlaatste, niet minst bloedige botsing tusschen de romeinsche wereld en het Christendom onder keizer Diocletianus (285—305), dan zien wij hoe in dien tijd de *christelijke kerk* reeds een afzonderlijken staat in het romeinsche rijk vormt, waarop de macht des keizers slechts in zooverre invloed kan uitoefenen, als hare belijders het met hunne overtuiging kunnen overeenbrengen, zich de uitoefening dier macht te laten welgevalen.

De gewichtigste gebeurtenissen gedurende den tijd, die er verlopen is tusschen den aanvang der derde eeuw en den onder-

¹⁾ Dr. F. C. Baur, Kirchengeschichte der drei ersten Jahrhunderte, 3e Auflage, Tübingen 1863.

gang van het westersch-romeinsche rijk, willen wij, alvorens dit boek te eindigen, nog in hoofdzaken nagaan.

In de eerste plaats verdient daaronder vermeld te worden dat keizer Caracalla, de zoon en opvolger van Septimius Severus, een der wreedste *principes* van welke de geschiedenis van den keizertijd spreekt, in 212 aan alle vrije inwoners van het romeinsche rijk het *burgerrecht* heeft geschonken; daarmede was de gelijkstelling van de vroegere onderdanen der republiek met het romeinsch-italiaansche overheerschende volk verkregen.

2°. De vernietiging van het rijk der *Parthen*, in 226 door een zekeren Artaxerxes, een kleinzoon van Sasan, en de stichting van een nieuw-perzisch rijk onder de dynastie der *Sasaniden*. Dit rijk was voor de Romeinen ruim zoo gevaarlijk als vroeger dat der *Parthen* en heeft meermalen bloedige oorlogen tegen hen gevoerd. Het is in de zevende eeuw veroverd door de *Arabieren*.

3°. Het *principaat* van Diocletianus (285—305). De hoofdgedachte van dezen *princeps* was het oude systeem der *dyarchie* (§ 40) geheel ter zijde te zetten en de absolute *monarchie* te vestigen; van dat tijdstip af regeeren de keizers krachtens hun eigen recht, niet meer omdat de senaat hen als zoodanig erkent, onder Constantijn is deze absolute heerschappij nog verder voltopid. Diocletianus was de eerste, die niet meer *Italië* als het voornaamste land des rijks beschouwde, en Rome hield onder hem op de hoofdstad te zijn. De senaat bleef een lichaam zonder eenige beteekenis, de ambten der aediliteit en van het tribunaat verdwenen, de titel, waarmede de *princeps* voortaan werd aangesproken, was het bij de oude Romeinen zoo gehate woord *dominus*. Diocletianus benoemde in 286 Maximianus tot zijn mede-regent met den titel van „Augustus”, na hem eerst reeds tot troonopvolger te hebben aangewezen. Later vormde hij het plan het uitgebreide rijk in afzonderlijke deelen te splitsen en daarmede in verband twee zijner officieren den titel van „Caesar” te schenken, die als het ware de regeerkunst langzamerhand leeren moesten. Daarop verdeelde Diocletianus het rijk in twee helften, hij zelf zou als „Augustus” het *Oosten* en *Thracië* besturen en zijn verblijf houden te Ni-

MARGADANT, Grieken en Romeinen.

Domini *Portula*
Domini tot zijn

Onder:
Severus

Byzantijn
Severus
285-305

in 139 Julius
onsen
 comedie, zijn vice-keizer „Caesar” Galerius kreeg het bewind over *Griekenland, Macedonië, de Illyrische* provincien en zou resideeren te *Sirmium in Beneden-Pannonië*, de andere „Augustus” Maximianus bestuurd *Italië*, met *Raetië* en *Vindelicië*, *Africa* en *Spanje* en vestigde zijn verblijf te *Milaan*; diens „Caesar” Constantius Chlorus kreeg *Gallië* en *Bri-*
Augustus
Gedroren
tannië en hield zijn verblijf te *Trier*. Het lag in de bedoeling van Diocletianus dat de beide „Augusti” niet voor hun leven zouden regeeren, maar na een tijd van twintig jaren zouden aftreden en dat de „Caesares” in hunne plaats zouden komen, die dan op hunne beurt weder nieuwe „Caesares” zouden benoemen. De „Caesares” hadden in hun gebied het hoogste militair en rechterlijk gezag en ook in andere takken van bestuur een tamelijk onbeperkte macht; iedere Augustus kon echter in het gebied van zijn „Caesar” met troepen komen, de leiding der zaken overnemen en den „Caesar” bij zich ontbieden. De wetgeving berustte alleen bij de „Augusti” en feitelijk bij Diocletianus. In 305 legde Diocletianus overeenkomstig zijn plan zijne macht neder en Galerius trad op als Augustus in zijn plaats, terwijl aldaar een andere „Caesar” werd benoemd. Zeer tegen zijn zin legde toen ook Maximianus zijne macht neer als „Augustus” van het Westen, waar Constantius Chlorus in zijn plaats trad, en eveneens een andere „Caesar” werd aangesteld.

4°. Constantijn de Groote („Caesar” sedert 306, alleenheerscher van 324—337), de zoon van Constantius Chlorus. Uit zuiver politieke redenen verhief deze keizer het Christendom tot staatsgodsdienst; hij zag namelijk in de krachtige organisatie, die de kerk toen reeds bezat, de macht der toekomst. Aan den anderen kant had evenzeer de christelijke kerk behoefte aan de bestaande macht van den romeinschen staat om een wereldgodsdienst te kunnen worden. Toen de eenheid der kerk onder zijne regeering een oogenblik dreigde gevaar te loopen, werd in 325 op het *oecumenische concilie* van *Nicaea* in *Bithynië*, een gewichtig geschilpunt beslist en de leer van Arius aldaar als ketterij veroordeeld, schoon deze later nog een groote rol in de geschiedenis gespeeld heeft. Op dit concilie had Constantijn,

ofschoon op dat tijdstip nog niet officiëel lid der christelijke kerk zijnde, grooten invloed uitgeoefend; persoonlijk is Constantijn eerst kort voor zijn dood tot de christelijke kerk overgegaan.

Verder is de regeering van dezen keizer merkwaardig door de verplaatsing van den zetel des rijks naar *Byzantium*, dat hij aanmerkelijk liet vergrooten en verfraaien en dat naar hem den naam *Constantinopolis* kreeg. Ook met deze daad bewees Constantijn, evenals met zijne houding tegenover het Christendom, hoe zeer hij zijn tijd begreep, immers aan de oude hoofdstad Rome verbond zich een historie van tien eeuwen, aan *Byzantium* echter waren die herinneringen niet verbonden, en wat in Rome met die traditie zou gestreden hebben, kon hier zonder tegenkanting worden tot stand gebracht; verandering van residentie was ook wel gewenscht, nu het laatste overschot van de macht van den senaat plaats maakte voor *absolutisme* en de eeredienst van de *olympische* goden voor den *christelijken* godsdienst. De keizer omgaf zich in zijne nieuwe residentie door een talrijken stoet van hovelingen en beambten. Ook verdeelde hij het rijk in vier *praefecturae*: 1° het *Oosten*, onderverdeeld in 5 *dioecesen*, 2° *Illyricum* (2 *dioecesen*), 3° *Italië* (4 *dioecesen*), 4° *Gallië* (3 *dioecesen*). Verder werd er voor het binnenlandsch verkeer een geregeld postwezen ingesteld, en in verschillende takken van bestuur en legerorganisatie gewichtige veranderingen gemaakt, waardoor de *absolute* macht des keizers geheel in de plaats trad voor het vroegere, altijd nog min of meer aan de republiek herinnerende *principaat*.

5°. De verdeeling des rijks onder Theodosius. In 379 was deze generaal door Gratianus tot „Augustus” van het Oosten benoemd, hij streed gelukkig tegen de *Gothen*, die kort te voren bij *Hadrianopol* (378) eene belangrijke overwinning op de Romeinen hadden behaald, en sloot in 382 vrede met hen. Bij zijn dood (395) bepaalde hij, dat zijn oudste zoon Arcadius het *Oosten*, zijn jongere, Honorius, op dat oogenblik nog een knaap, het *Westen* besturen zou. Al moge het niet in het plan van Theodosius hebben gelegen, dat deze beide deelen voor goed gescheiden zouden blijven, de beide rijken zijn nimmer weder vereenigd en ontwikkelden zich hoe langer zoo meer als zelfstandige staten, de *byzantijsche* staat nam bij voortduring

in 379
Constantin
Christendom
in 395
Valens.

Grants

*Deel Constantijn
Jah 453*

een meer oostersch karakter aan, het westersche rijk, dat eerst *Milaan*, later *Ravenna* tot hoofdstad had, bleef meer romeinsch. In 476 is dit westersche rijk na vele aanvallen van *Hunnen* [451 slag in de *mauriacensische* velden (*Méry-sur-Seine*), *Attila* door *Aëtius* verslagen], *Vandalen* en andere volken doorstaan te hebben, eindelijk te gronde gegaan door de vereenigde aanvallen der germaansche grensvolken. De aanvoerder der germaansche troepen in Italië, *Odoacer* zette den laatsten keizer *Romulus Augustulus* af en nam den titel van koning van Italië aan. Het oostersch-romeinsche rijk is in 1453 voor de macht der *Osmanen* bezweken, die in dat jaar de hoofdstad *Constantinopel* innamen.

*De geschiedenis van het Romeinse Rijk bleef nog bestaan onder Syagrin
verdelagen bij Lissipus*

INHOUD.

A. GESCHIEDENIS DER GRIEKEN.

	Blz.
§ 1. Aardrijkskundig overzicht van Griekenland	1
§ 2. De oudste bevolking van Griekenland. — Heldentijd	5
§ 3. De Dorische volksverhuizing en hare gevolgen	8
§ 4. Iets over den godsdienst der Grieken en enkele nationale instellingen in verband daarmede	11
§ 5. Indeeling der Grieksche geschiedenis	14

EERSTE TIJDPERK TOT ONGEVEER 500 v. CHR.

§ 6. Sparta	15
§ 7. Athene	17

TWEEDE TIJDPERK 500—431 v. CHR.

§ 8. De Ionische opstand	23
§ 9. De oorlog tegen Darius. — Marathon	25
§ 10. De oorlog tegen Xerxes. — Thermopylae. — Salamis. — Plataeae.	27
§ 11. Athene als hoofd van het verbond van Delos; Cimon en Pericles.	33

- § 12. De tijd van 445—431 v. Chr. — Pericles als eigenlijk hoofd
van Athene 39

DERDE TIJDPERK 431—338, 336 v. CHR.

- § 13. De Peloponnesische oorlog 431—404 v. Chr. 43
 § 14. Sparta als leidende macht in Griekenland. De Corinthische
oorlog 404—387 v. Chr. 53
 § 15. De strijd over de hegemonie tusschen Sparta en Thebe. —
Epaminondas en Pelopidas 387—362 v. Chr. 59
 § 16. Philippus van Macedonië 359—336 v. Chr. 63

VIERDE TIJDPERK 336—146 v. CHR.

- § 17. Alexander de Groote 336—323 v. Chr. 70
 § 18. De tijd der diadochen en epigonen. Geschiedenis van Grieken-
land van den dood van Alexander tot aan de onderwerping
van dat land aan de Romeinen 323—146 v. Chr. 76

B. GESCHIEDENIS DER ROMEINEN.

- § 19. Aardrijkskundig overzicht van Italië 80
 § 20. Indeeeling der Romeinsche geschiedenis 83

EERSTE TIJDPERK 753—264 v. CHR.

- § 21. Rome in den koningstijd 753—510 v. Chr. 83
 § 22. Iets over den Romeinschen godsdienst 88

- § 23. Rome als republiek. — Binnenlandsche strijd om de staatkundige gelijkstelling der standen. — Oorlogen met de naburige volken en met de Kelten 510—343 v. Chr. 90
- § 24. De uitbreiding van de Romeinsche macht over geheel Italië. — De oorlogen van verschillende Italiaansche volken tegen Rome 343—264 v. Chr. 99

TWEDE TIJDPERK 264—133 v. CHR.

- § 25. De eerste Punische oorlog 264—241 v. Chr. 105
- § 26. De tijd tusschen den eersten en tweeden Punischen oorlog 241—218 v. Chr. 110
- § 27. De tweede Punische oorlog 218—201 v. Chr. 114
- § 28. De oorlogen met Macedonië en Syrië 200—189 v. Chr. . . . 122
- § 29. De onderwerping van Macedonië, Carthago en Griekenland 189—146 v. Chr. 126
- § 30. De maatschappelijke toestand in Italië. — De oorlogen tegen de Lusitaniërs en tegen Numantia 146—133 v. Chr. 130

DERDE TIJDPERK 133—31 v. CHR.

- § 31. Tiberius en Caius Gracchus 133—121 v. Chr. 134
- § 32. De oorlogen tegen Jugurtha en tegen de Cimbren en Teutonen. — C. Marius 112—101 v. Chr. 139
- § 33. C. Marius als leider der volkspartij. — De oorlog der Italiaansche bondgenooten 100—88 v. Chr. 142
- § 34. De eerste oorlog met Mithradates. — De burgeroorlog tusschen Sulla en Marius 88—78 v. Chr. 145

§ 35.	Cn. Pompejus Magnus. — Cicero en de samenzwering van Catilina. — Ondergang van Mithradates 78—61 v. Chr. . . .	152
§ 36.	Het eerste driemanschap. — Cicero's verbanning 60—58 v. Chr. . .	159
§ 37.	Caesar in Gallië 58—49 v. Chr.	162
§ 38.	De burgeroorlog tusschen Caesar en Pompejus. — Caesar's alleenheerschappij 49—44 v. Chr.	169
§ 39.	Het tweede driemanschap. — Strijd tusschen Octavianus en Antonius 44—31 v. Chr.	175

VIERDE TIJDPERK 31 v. CHR.—476 n. CHR.

§ 40.	Het principaat	182
§ 41.	De gouden eeuw der Romeinsche letterkunde.	187
§ 42.	De Julisch-Claudische dynastie 30 v. Chr.—68 n. Chr. . . .	190
§ 43.	Het Romeinsche rijk van den dood van Nero tot Septimius Severus 68—193 n. Chr.	199
§ 44.	Iets over de letterkunde gedurende den keizertijd	205
§ 45.	De gewichtigste gebeurtenissen van het principaat van Septimius Severus, tot den val van het Westersch Romeinsche rijk 193—476 n. Chr.	207

- J. L. PH. DUIJSER, Beknopt Leerboek der Algemeene
Geschiedenis. (Compleet in 2 stukjes). Eerste stukje f 0,90
- C. F. VAN DUYL, Geschiedenis. I: Oudheid - 0,35
- C. F. VAN DUYL, Vaderlandsche Geschiedenis in schet-
sen en beelden. I: Oude geschiedenis - 0,35
- C. F. VAN DUYL, Vaderlandsche Geschiedenis in schet-
sen en beelden. II: Middel- en Nieuwe geschiedenis - 0,40
- C. F. VAN DUYL, Mijn Vaderland. Eerste boekje voor
geschiedenis in de lagere school . . . 3de druk - 0,25
- C. F. VAN DUYL, Algemeene Geschiedenis. I: Oude
Geschiedenis, gebonden - 3,75
- H. HERMANS en Dr. J. WOLTJER, Historische atlas der
Algemeene en Vaderlandsche geschiedenis. 2de druk - 2,90
- A. M. KOLLEWIJN, Beknopte Geschiedenis der Neder-
landsche bezittingen. 3de druk - 0,75
- P. LOUWERSE, Geschiedenisversjes - 0,35
- Dr. P. C. MARGADANT, Geschiedenis der Grieken en
Romeinen, voor Gymnasia en Hoogere burgerscholen - 1,25
- A. NUIVER en O. J. REINDERS, Oudheid en Middel-
eeuwen. Verhalen en Schetsen 3de druk - 0,30
- A. NUIVER en O. J. REINDERS, Nieuwe Geschiedenis.
Verhalen en schetsen voor de volksschool. 4de druk - 0,35
- A. NUIVER en O. J. REINDERS, Vaderlandsche Geschie-
denis 6de druk - 0,35
- A. NUIVER en O. J. REINDERS, Tijdrekenkundig Over-
zicht bij de Vaderlandsche Geschiedenis. 7de druk - 0,10
- A. NUIVER en O. J. REINDERS, Tijdrekenkundig Over-
zicht bij de Vaderlandsche Geschiedenis, met aan-
teekeningen 2de druk - 0,30
- A. NUIVER en O. J. REINDERS, Een nieuw Honderdtal.
Verhalen voor de Volksschool 2de druk - 0,35

- A. NUIVER en O. J. REINDERS, Ons Vaderland. Over-
zicht van de geschiedenis onzes lands . . . 2de druk f 0,60
- O. J. REINDERS, Kleine Vaderlandsche Geschiedenis.
Verhalen en schetsen voor de Volksschool. 3de druk - 0,30
- Dr. M. C. VALETON, Handboek der Oude Geschiedenis.
I: De Grieken tot en met Alexander den Grooten,
met kaart - 1,90
- Dr. M. C. VALETON, Handboek der Oude Geschiedenis.
II: De Romeinen, met kaart - 1,90
- Dr. J. A. WIJNNE, Algemeene geschiedenis. I: Oude
Geschiedenis 9de druk - 2,90
- Dr. J. A. WIJNNE, Algemeene geschiedenis. II: Mid-
deleeuwen 7de druk - 2,90
- Dr. J. A. WIJNNE, Algemeene Geschiedenis. III: Nieuwe
Geschiedenis 7de druk - 2,90
- Dr. J. A. WIJNNE, Algemeene Geschiedenis. IV: Nieuwe
Geschiedenis 7de druk - 2,90
- Dr. J. A. WIJNNE, Handboek der Algemeene Geschie-
denis 5de druk - 3,90
- Dr. J. A. WIJNNE, Overzicht der Algemeene Geschie-
denis 11de druk - 1,75
- Dr. J. A. WIJNNE, Geschiedenis van het Vader-
land 6de druk - 1,75
- Dr. J. A. WIJNNE, Beknopte Geschiedenis van het
Vaderland 8ste druk - 1,75
- Dr. J. A. WIJNNE, Geschiedenis van de Nederlanden, I - 4,90
- Dr. J. A. WIJNNE, Nieuwe opstellen over Geschiedenis - 3,75
- Dr. J. A. WIJNNE, De Oostersche volken en Griekenland - 4,50
- Dr. J. A. WIJNNE, Het opsporen der Historische waarheid - 0,40

